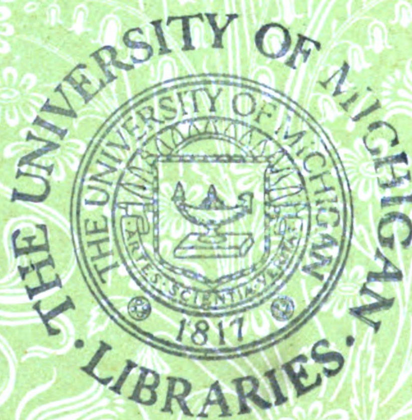

EX LIBRIS
A D
D 1312

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

AKADEMICKÁ
KNIHOVNA
V PRAZE

ROZPRAVY
ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ V PRAZE.

ROČNÍK IV. TŘÍDA I. ČÍSLO 4.

ELEMENT PSYCHOLOGICKÝ.

STUDIE

NAPSAL

DR. FRANTIŠEK KREJČÍ,

PROFESSOR GYMNASIA V NOVÉM BYDŽOVĚ.

V PRAZE.
NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA
PRO VĚDY, SLOVESNOST A UMĚNÍ.
1895.

PŘEDLOŽENO DNE 3. LISTOPADU 1895.

1. Element vůbec.

Soustava vědecká záleží z několika vrstev pojmů postupně sobě nadřaděných a podřaděných, souvisících dle zásady dostatečného důvodu (principium rationis sufficientis). U věd, které přímo obírají se vysvětlováním zjevů skutečnosti, jsou ve spodní vrstvě, vezmeme-li zřetel k postupu nadřaděnosti, pojmy jedinečné. Od nich analysou — srovnáváním a rozlišováním a abstrakcí — vytýkáním znaků společných, postupuje se k pojmům více a více jednoduchým, až se dostoupí takových, ze kterých více abstrahovati se nedá buď proto, že nemají nic společného anebo, že jsou jednoduché. Tím vznikne roztřídění, klassifikace oboru vědeckého, první a nezbytná podmínka soustavy. Avšak ta nedostačí sama úkolu vědy, vysvětlení zjevů skutečnosti. Skutečnost nedává nám *pojmy*, nýbrž děje, a pojem jedinečný, jenž tvoří spodní vrstvu soustavy, jest již výsledkem jakési analysy, jest myšlenkové spracování skutečnosti. Kdybychom se na to omezili, a odtud vycházeli v soustavném rovnání poznatků vědeckých, snadno bychom od skutečnosti se odtrhli a s úkolem vědy se odminuli. Proto na př. popisné vědy, jako přírodo*pis*, nepostačí a musí doplňovati se přírodo*zpytem*, a proto v některých oborech, na př. v dějepisu, pouhý klassifikační systém byl by nesmyslem. Třídění tedy musí spojiti se se zásadou kausality. Abstrakce musí se díti tak, aby nejbližší vrstva pojmů obsahovala zároveň nejbližší logický důvod pro zjevy skutečnosti. Když na př. v přírodopise dospěje se pojmů *ssavci, ptáci, obojživelníci, ryby*, musí všechny změny a děje v oboru zahrnutém rozsahem pojmu *ssavec* dáti se vysvětliti pojmem tím: velryba nevydrží dlouho pod vodou, *protože* jest ssavec; rodí živá mláďata, *protože* jest ssavec; žába má studenou krev, *protože* jest obojživelník atd. Analysa tedy, jejíž výsledek jest klassifikace, musí, přiložíme-li na ni měřítko kausalní souvislosti, dojíti potvrzení. Nedá-li pojem nadřaděný vzíti se za důvod způsobem naznačeným, jest klassifikace nesprávná a musí se podnikati znova. Nejpatrnější a nejznámější jest to v rostlinopisu, kdež se dály pokusy klassifikační proto tak často, že zásadě kausalního nexu nevyhovovaly.

Ještě jeden zřetel musí přistoupiti, aby vědecký systém byl pravým obrazem, vysvětlením skutečnosti. Zjevy jsou děje, a jednotlivé děje předpokládají *dění*, kteréž pochopitelné jest jenom jakožto *vývoj*. Otázka »proč?« činí z předchá-

zejícího zjevu důvod, příčinu, podmínku: z následujícího *účel*. V soustavě uspořádané dle zákona kausality jeví se to, co jest důvodem pro vysvětlení nějakého zjevu, zároveň podmínkou jeho vzniku. Skutečnost jest výsledkem vývoje a všechny důvody či podmínky vývoje jsou předchozí stadia jeho; to, co jest nejbližším důvodem skutečnosti, jest nejbližším stadiem vývoje. Abstrakci tedy a vědeckou analysu zjevů skutečnosti (ne pojmů) jest podnikati tak, aby nejblíže nadřaděný pojem byl nejen důvodem logickým, ale i vývojovým důvodem pojmů jemu podřaděných. Dá-li se vývoj v jednotlivých stadiích ukázati na skutečnosti, totiž jsou-li jeho stopy bezprostřednímu pozorování patrny, dají-li se doložiti fakty, musí fakta ta, dle nadřaděnosti srovnána, shodovati se s vědeckou soustavou, s klassifikací. Tak na př. vývoj živočišstva postupovati bude od nálevníků k členovcům a obratlovcům, od obratlovců k ssavcům a ptákům atd.; palaeontologie bude pověřovati system živočichopisu. V jazykozpytu budou nejjednodušší abstrakce syntaktické představovati nejstarší stadium syntaktického vývoje; v jednoduchých větách mluvilo se dříve než ve složených; parataxe předcházela hypotaxi; kategorie příčinnosti, podmíněnosti, účelnosti, připouštění vyvinuly se z kategorie předčasnosti; současnost a sousednost byly původně jedinou kategorií. Doklady bude skýtati srovnávání jazyků nestejně vyvinutých a lexikografie, pokud udává, nebo udati může, obměnu významu některých spojek a částic (*ὅτε*, cum, když ... quod, že ...).

Cílem tedy každé vědecké soustavy jest roztřídění zjevů dle zásady příčinnosti a vývoje. Soustava taková dá se způsobem v logice obvyklým naznačiti jako kužel, jehož základnu tvoří obor jevů skutečnosti určitého druhu; řezy se základnou rovnoběžné značí vrstvy pojmů postupnou abstrakcí nabytých; vrchol pak značí nejabstraktnější pojem, cíl soustavné práce. Jakožto nejabstraktnější jest pojem ten nejvýše nadřaděný, nejobecnější; posledním důvodem všeho dění v oboru vědy a základem vývoje: jest *principem* soustavy a principem vysvětlování. Od něho možno postupnou determinací sestoupiti ke skutečnosti a od skutečnosti k němu dospěti postupnou abstrakcí; ovšem jen v systému hotovém. Není-li systém hotov a musí-li se postupovati od známého k neznámému, musíme vycházeti od zkušeností daných zjevů (základna) a induktivně postupovati vzhůru; tím stane se princip *problémem*. Jakožto problém není principem soustavy ten pojem, nýbrž pouze cílem; není určen, nýbrž může býti pouze tušen, není dokázán, nýbrž pouze pravděpodobný. Od něho nemůže tedy systém začínati, nýbrž musí na cestě k němu zastaviti se u těch pojmů, kterých postupnou abstrakcí od jevů daných dosíci lze, které jsou nejjednodušší ze všech, ale přece další postup tušiti dávají, jenže ho nelze pro všeliké příčiny dále podnikati, takže jsme odkázáni k hypothesám.

Takový systém kusý dá se znázorniti zkomoleným kuželem; svrchní základna označuje ony pojmy, jež jaksi prozatímně tvoří základ soustavy. Vědecky zjištěn jest pouze dřík, a pojmy zahrnuté ve svrchní základně zastoupiti musí úlohu principu, majíce všechny vlastnosti jeho dříve vytknuté, ale nejsouce konečným rozřešením problému vědě vytčeného. Ty nazýváme *elementy theorie*.

Postavení elementů mezi problémem a skutečností podmiňuje jejich vztah k oběma a určuje jejich vlastnosti jakožto požadavky, jimž má býti vyhověno

v pokusu o systém vědecký. Zřetelem dolů ke skutečnosti elementy mají býti pojmy indukcí nabyté, na faktech zkušenosti založené; zřetelem nahoru k problému mají aspoň naznačovati jeho rozřešení. Od skutečnosti k elementům vede přesný postup logický, jenž se dá kontrolovati zákony logickými; avšak od elementů, kterak dostaneme se k problému? Dosavadním postupem bráti se nemůžeme, poněvadž na to nevystačí fakta zkušenosti. A může konečně problém, jenž vlastně není pojem vědecký, nějak určovati práci vědeckou, aby tím elementům vznikly nějaké požadavky? S užšího stanoviska jednotlivé vědy ovšem nikoli, ale se širšího stanoviska celku vědeckého, se stanoviska poznání a vědění vůbec.

Jako totiž snaha zvídací, poznávací vede k tomu, aby jednotlivé obory poznání byly uvedeny v soustavu, tak nutí nás též snaha, aby také veškero poznání ve vědách rozkouskované bylo uvedeno v soustavu. Při tom tytéž zákony správného myšlení přicházejí k platnosti, jako v soustavě věd jednotlivých a takový celek vědní má in abstracto touže methodu, tytéž požadavky jako věda zvláštní. Základ jeho tvoří celá skutečnost s veškerou bohatostí změn a zjevů a poněvadž zjevy ty roztříděny jsou v obory jednotlivých věd, musí práce v nich konati se též se zřetelem k celku a ve spojení s ostatními vědami. Výtěžky jejich práce nesmí si odporovati; i mezi nimi musí býti kausalní nexus a všechny musí se dáti zahrnouti jedním velkým zákonem vývoje. Není-li na ten čas možno, pro neukončenost práce vědecké v jednotlivých oborech, srovnati všechny poznatky v jeden takový obecný systém, přece z potřeby jeho vyplývají vědám jisté požadavky, jimž aspoň musí se snažiti vyhověti. Vědy, jejichž práce dostoupila výše, jsou vodítkem práce v oborech méně pokročilých; vědy, které zabývají se vztahy zjevů, jsou přímo zákonem věd empirických a tak celá ta budova, třeba neukončená, přece tušiti dá obrysy svého zakončení. V tom smyslu také pro elementy věd neukončeného systému vyplývá požadavek, aby byly přiměřeny kausalnímu nexu celku a celkové evoluci.

Jestliže požadavek, jaký elementům ukládá systém vědy specialní, nazveme logickým, možno požadavek, jenž z ohledu k celku vědnímu vyplývá, nazvati filosofickým. Pravý element má vyhověti požadavkům oběma.

2. Element psychologie.

Psychologie jest z věd, jež zabývají se vysvětlováním zjevů skutečnosti přímo; její základní pojem není dán a nedá se ze skutečnosti induktivně nalézti; má tedy svůj problém a její theorie může jen na elementech založena býti. Obor její jest: stavy vědomí čili stavy vniterné či psychické; problém její jest to, co po veškeré práci vědecké ještě zbývá nevysvětleno, a co označujeme slovem duše čili duševnost. Slovo to označuje tedy záhadu a není to pojem určitého obsahu, nýbrž má se mu ho teprv dostati. Nemůže tedy stavba soustavy psychologické vycházeti od tohoto *slova*, nýbrž od něčeho daného; duše nemůže býti principem soustavy, nýbrž soustava musí se opírati o pojmy co možná jednoduché; práce nebude záležeti v tom, aby určen byl pojem duše,

nýbrž aby určeny byly elementy. Tím ovšem není řečeno, že by vzdávala se úlohy pojem duše určiti, vždyť zůstává jejím problémem; avšak nesmí pachtiti se po něm dříve, než empiricky prozkoumána by byla daná skutečnost, a nesmí chtíti dospěti k němu cestami jinými, na př. spekulativně.

Ostatně z povahy elementů a poměru jejich k problému vyplývá, že všechno to, co vědecky možno o záhadě jeho vyzpytovati, v elementech musí se obrážeti, že všechny otázky, které okolo pojmu duše a duševního během dlouhých let filosofická spekulace nakupila, skrze elementy právě dojíti mají buď konečné nebo prozatímné odpovědi, že jimi mnohá otázka buď modifikována nebo nově pronesena býti může.

Z toho také patrna jest veliká důležitost elementů psychologických. Pátrati po nich jest ohledávati základy theorie i s vědeckého i s filosofického stanoviska, stanoviti je znamená podati plán celé soustavy. Myslím také, že jest lépe dorozuměti se dříve o těchto základech, než systém celkový se podá, a kdyby se práce psychologická především koncentrovala zde, předešlo by se té velké rozmanitosti směrů a práce sama by se značně zjednodušila. Abychom si cestu urovnali k práci své, applikujeme nejprve to, co bylo řečeno o elementech vůbec, na element psychologický.

Požadavky jsou dvojí: logické a filosofické. Co se prvního týče, žádá se, aby element byl abstrahován ze skutečnosti, z daných zjevů; nesmí tedy nic obsahovati, co by nebylo již v těch zjevech obsaženo. Negativní tento požadavek jest zvláště v psychologii proto důležitý, že snadno k empirickým datům mísí se živly spekulativní: vzhledem k tomu žádá logika: *elementem psychologie nemůže býti nic, co se zakládá na spekulaci, třeba by se opírala o empirii*, a *každý element, jenž hodí se na vysvětlení psychických záhad jen s pomocným pojmem metafysickým, jest nesprávný.* To má ihned zase jiný následek. Zjevy psychické nedají se od ostatních zjevů skutečnosti nijakým positivním znakem rozlišiti; že se nějak liší, to je patrno, ale chtějíce říci, co je to, čím se liší, nedovedeme více než konstatovati naprostou nesrovnalost zjevů psychických a hmotných. Tato nevysvětlená nesrovnalost inhaeruje všem zjevům a musí též všem abstrakcím býti společná; tedy také element musí býti výrazem této okolnosti a nebude hned jejím rozřešením. *Cokoli jest hmotné, nemůže býti elementem psychickým.* Oba tyto požadavky jsou průbním kamenem jednotlivých směrů a budeme míti příležitost jich se dovolávati, až se bude jednati o historický rozhled.

Požadavky filosofické znějí v ten smysl, aby elementy souvisely s kausalní organisací veškerenstva a s vývojem jeho.

Mezi psychickým a hmotným nemá býti mezera, nýbrž souvislost příčinná. To však odporuje požadavku dřívějšímu, aby element dosti činil nesrovnalosti pochodů duševních a hmotných. Poněvadž však vedle této nesrovnalosti dána jest zkušeností parallelnost duševního a hmotného, takže není pochodu duševního, jenž by neměl souvstažný pochod v organismu tělesném, tedy nějaký pochod hmotný, bude právě tato okolnost podnětem k úvahám, *jak má se parallelnost duševních a hmotných pochodů k všeobecnému kausalnímu nexu a jaká úloha připadá duševnímu v celkovém vývoji veškerenstva.* Jestliže se

nějaký výsledek logický přesným postupem vyvoditi dá, budou elementy jemu museti vyhověti; zase nedá-li se určitý výsledek nalézti, nesmějí se elementy hypothesami odkudkoli jinud čerpanými od empirického, jediné bezpečného podkladu svého uchýliti. O tom jest nám napřed pojednati.

3. Zásada příčinnosti. [1])

Nesrovnalost pochodů psychických a hmotných vylučuje se s požadavkem zásady příčinnosti, aby příčinná souvislost zjevů vůbec byla nepřetržitá a aby se tato nepřetržitost v každém systému vědním obrážela. Avšak k oběma těmto výsledkům dospělo myšlení naše touž cestou. Odporují-li si výsledky ty, nelze jinak to vysvětliti, než že methoda jest sama v sobě nesprávná, anebo že jí bylo nesprávně užito v jednom nebo druhém případě. K tomu jest třeba podstatu zásady logicky vyložiti a methodu na ní založenou ohledati.

Zásada příčinnosti má svůj nezvratný logický podklad, ale má též své dějiny, svůj vývoj; z něho bude možno poznati, jak a pokud znějí její postuláty apodikticky, jak a pokud jim myšlení naše podrobiti se musí.

Logický podklad zásady příčinnosti (kausalního nexu) tvoří obecnější zásada dostatečného důvodu (Leibnitzovo principium rationis sufficientis), jež ve své abstraktnosti připouští všelikého užití. Z ní samé nedobudeme určitých požadavků, teprve z jejího užití při vysvětlování dějstva skutečnosti. S toho stanoviska jest základem příčinnosti pojem *substance*. Ten zase vznikl z pojmu *změny*. Nic není na světě stálého, *παντὰ ῥεῖ*; v tom proudu předpokládal a hledal duch lidský něco stálého, *na čem* změna se děla, *co* se měnilo, tedy podklad, substrat neměnný. Bez něho se nedá mysliti dění; tedy zněl výrok apodikticky: musí býti něco stálého, co jest podkladem víru života. Z toho vzniká spor; kterak možno, aby to, co jest stálé, neměnné, bylo nestálé a měnlivé? Vyrovnání sporu nalezeno bylo v lidské osobnosti. Ve všech změnách života zůstává osoba touž a všechny změny vznikají působením jejím.

Osoba učiněna *příčinou* změn. Aby pak se různost změn vysvětliti dala, připsána osobní substanci síla, moc, schopnost působiti. To je první formulace zásady příčinnosti, která může se zváti mythologickým stupněm. Člověk všechno kolem sebe viděl oživeno, vše bylo odleskem jeho vlastní osobnosti, všechna změna v přírodě dála se působením osobních sil, všechny předměty světa vnějšího měly takové a takové vlastnosti, jimiž takové a takové děje způsobovaly. Dosud na př. přitažlivost země upomíná na tento názor mythologický.

Na tomto stupni parallelismus psychických a hmotných pochodů nečinil obtíží. V psychologii změní se síly v mohutnosti duševní a rozřešení je snadné:

---

[1]) Dějiny pojmu kausality podává *Wundt* v Logik I, 525 a v dotyčných částech spisu: System der Philosophie; též *Sigwart* Logik II, Methodenlehre § 95 a 98. Novější dobou zabývá se *Ed. Koenig*, Die Entwicklung des Causalproblems in der Philosophie seit Kant. Leipzig 1890. Vzhledem k psychologii viz *Wundt*: Über psychische Causalität und das Princip des psychophysischen Parallelismus. Philos. Studien. X. 1., pak *Münsterberg*: Über Aufgaben und Methoden der Psychologie (Schriften der Gesellschaft für psych. Forschung, Heft 2). I v jiných logikách najdou se přehledné články.

duše je substance jako hmota a v mohutnostech jejích jest dostatečná příčina na vysvětlení všeho života duševního. Ovšem vzniknou jiné zase otázky o poměru duše k tělu, ale ty netřeba řešiti s úzkostlivým zřetelem k celku; postačí říci, že duše tělem vládne, a podrobnosti poměru toho jsou vedlejší věc; příčinnosti se tím učiní zadost. Jest známo, že na tomto stupni psychologická theorie dlouho stála i tehdy, kdy v přírodních vědách příčinnost zcela jiné obměny doznala.

Druhý stupeň jest kausalita mechanická. Fysika, totiž její část mechanika, vedena pozorováním pohybu, při němž síla a účin jeví se ve způsobě nárazu a zrychlení, jala se quantum obou měřiti a tím sílu podrobila přesnému kalkulu mathematickému. Poměr nárazu a zrychlení, příčiny a účinu převeden byl na mathematickou rovnici, příčinnosti dostalo se v oboru praktickém formulace exaktní. Tím získala mechanika stavši se rovněž exaktní. Ostatní části fysiky hleděly se mechanice vyrovnati a, aby dostaly pro příčinu a účin veličiny měrné, převáděly vše na pohyb, na nějž by se pak exaktní analysa mechanická dala převésti (světlo, elektřina, chemické slučování). Souvislost různých úkazů (magnetismu, světla) vedla k redukování všeho pohybu na pohyb jednoho podkladu — hmoty; síly nahrazeny energií — schopností vykonati práci (= pohyb). Takovým způsobem rozšiřován princip kausality mechanické po všem oboru hmotném, po všem oboru zjevů, kde se příčina a účin měřiti daly, a jest zcela pochopitelno, že vznikl požadavek, aby vůbec, kdekoli spojení příčinné se dá tušiti, formulaci mechanické bylo podřízeno; mechanický názor o světě stal se heslem exaktní přírodovědy (Newton). Zákony energie zevšeobecněny, zákon zachování energie,[2]) který v oboru hmotném jest zcela logický závěr (summa všech sil tvoří stálou, určitou veličinu), dokazuje se nepřímo a osvědčuje se. Zbývá jenom psychický svět.

Jakmile však vstoupíme v obor jevů duševních, nastává s generalisováním zákonů příčinnosti potíž. Vezmeme-li dění duševní samo o sobě, totiž tak, jak jest dáno ve vědomí a ne jak by jevilo se na základě nějaké metafysické hypothesy, a chceme-li o něm užiti zákonů a pomocných pojmů kausality přírodní, shledáme především, že není zde možno předpokládati takový podklad, jako u zjevů přírodních. Přírodní kausalita předpokládá hmotu; bez ní, a sice bez její quantity, nejsou zákony o aequivalenci a zachování energie ničím; neb jen tak jsou měřitelny příčina a účin, a jen pokud jsou měřitelny, jsou oprávněny a pochopitelny. Psychické takový podklad nepřipouští.

[2]) Energie jeví se v těchto druzích: energie viditelného pohybu, polohy, tepelná, molekulárního rozloučení, atomického a chemického rozloučení, elektrického rozloučení elektřiny v pohybu, sálavá energie (aether). Summa těchto všech energií, z nichž každá sama o sobě se mění a jedna v druhou z části neb zcela přecházeti může, jest stálá určitá veličina. Důkaz vede se nepřímo. Dedukují se ze zákona zachování energie, t. j. oné určité veličiny, některé důsledky, jež se experimentalně zkoušejí. Dosud všechny se potvrdily a všude zákon se osvědčil, což je nejpoučnější u zjevů na první pohled a dle analogie jiných, zkušenosti zdánlivě odporujících. Na př. že zvětšením tlaku sníží se bod mrazu kapalin. Nebo *Thomsonův* pokus, vysvětlující ten úkaz, že stáhne-li se hmota zahříváním, tlakem stává se studenější místo teplejší (Balfour Stewart).

Mohl by býti předně stejný, totiž hmota; pak by psychické jevy byly podobného druhu změny hmoty jako jsou magnetické a elektrické.[3]) Tu by však bylo nezbytně nutno převésti je na pohyb. To prozatím nejde a, pokud to nejde, nemůžeme psychické pochody řaditi k hmotným. Snadno se přesvědčíme zůstávajíce v oboru pouze psychického, neberouce tedy prozatím zřetel k fysickému a fysiologickému korrelatu jeho, že tu základní podmínka měření, aequivalence[4]) účinku a příčiny neplatí; alespoň se nedá ukázati na zjevech. Naopak setkáváme se se zjevy zákonům energie fysické přímo odporujícími jako ten, jejž nazývají vzrůstem energie.[5])

Za druhé by mohl podklad býti jiný; potom však bychom měli ještě méně práva přenášeti zákony kausality hmotného světa na duševní; neboť v oboru kausality duševní nedá se ten process, kterým se dospělo k pomocným pojmům energie a aequivalence, od počátku provésti a vznikly by jiné zákony, jiné pojmy pomocné. K takovým koncům skutečně myslitelé dospěli, tak jako na druhé straně nerozpakovali se někteří učiniti požadavkem psychologické analyse, aby vyhověno bylo zákonům kausality přírodní.

Je patrno, že za takových okolností záhada parallelismu nedá se deduktivně rozřešiti, aby elementům z empirického podkladu vyvozeným vznikly nějaké požadavky. Naopak vidíme, že uvažování o kausalní spojitosti veškerenstva přechází v obor spekulace metafysické, jejíž hypothesy z obsahu elementů vědeckých jsme vyloučili.[6])

---

[3]) K tomu zdá se kloniti na př. *Oldřich Kramář* svou představou o duši a proto těžko ubraňuje se materialistickým konsekvencím. (O nevědomých představách I. kap. I.) Materialistické stanovisko Büchnerovo a j. ovšem neleká se konsekvencí z přijetí stejného podkladu plynoucích.

[4]) Kausalní nexus fysických zjevů vyjadřuje se rovnicemi, jež tím samým nabývají zvláštního rázu a lišiti se musí od rovnic vymezujících (definic). Podstata těchto záleží v tom, že se totéž faktum přírodní ve dvou formách vyjadřuje, na př. $s = ct$, dráha rovná se součinu ze stejnoměrné rychlosti a doby. Zde se celek s, vykonaná dráha, analysuje. Kausalní rovnice obsahují na jedné straně příčinu, na druhé účin. Jsou zase dvojí; rovnice *síly* a rovnice *energie*. Příklad oné poskytuje známá mechanická rovnice $v = \frac{k}{m} t$, což znamená, že rychlost jest účinek síly na hmotu určitou dobu působící. Energická rovnice má opět dva druhy: *transformační* rovnici, na př. $dW = A(dM + dG + dV)$, což naznačuje přechod nekonečně malého množství tepla (dW) v molekularní pohyb (dM), trvalou změnu polohy molekulů (dG) a změnu objemu (dV). Zde následují příčina a účin po sobě bezprostředně. Pak jest *rovnice stavu* (Zustandsgleichung), kde se dva stavy pokládají za rovné, mezi nimiž uplynouti mohl čas libovolně dlouhý. Příklad poskytuje rovnice živé síly zplozené zdvižením tíže nějaké $\frac{mv^2}{2} = Ph$ (Wundt). Psychické zjevy nedají se žádnou z těchto rovnic vyjádřiti. Psychofysické formule nejsou psychické; Herbartovy rovnice o mechanice a statice nejsou abstrahovány *pouze* z empirických faktů, tudíž s empirického stanoviska nedosti odůvodněny.

[5]) Vzrůst energie u psychických jevů v tom se jeví, že výsledek činnosti některé vyznačuje se vlastnostmi větší účinek podmiňujícími, na př. vnímání, jež jest příčinou představování a jeho obměn v myslivých pochodech: souzení atd. Vzrůst schopností jest množením energie duševní; paedagogické vedení jest zvyšováním schopností.

[6]) Tím jest též otázka psychické kausality rozřešena, jakož i odpověď dána na otázky o oprávněnosti a způsobu analysy psychologické. Kdežto na jedné straně vznikala pochyb-

Máme-li nyní rozřešiti otázku z předu pronesenou, a spor mezi nesrovnalostí zjevů hmotných a duševních a mezi požadavkem nepřetržité souvislosti všeho dění vyrovnati, může se to státi jen v ten smysl, že požadavek nepřetržité souvislosti nesmí se bráti ve smyslu kausality přírodní; nýbrž musí se kausalita pojímati tak, aby nesrovnalost zjevů hmotných a duševních jí neodporovala. Jak se pojímati má, to pro nás v naší příčině jest vedlejší;[7]) postačí nám věděti, že při stanovení elementů psychologické theorie od empiri-

---

nost o možnosti psychologické *vědy* a z toho snahy mathematickým kalkulem a experimentem jí dodati exaktnosti, na druhé straně prostě popisována fakta a sledován jejich vývoj a nepíděno se po mathematických formulích. Toho také není třeba a myslíme, že tím nealteruje se platnost zákona kausality. Ten platí i o zjevech psychických, avšak nevyžaduje těch pomocných pojmů jako ve světě hmotném. V tom shodují se psychologové novější vůbec vzdor různým stanoviskům základním. *Münsterberg* soudí takto: Každému duševnímu pochodu odpovídá nějaký hmotný; avšak nikoli naopak (připomíná to na Spinozovo ordo et connexio idearum idem est ac connexio rerum). Tedy obsahy vědomí, tak jak dány jsou, opírají se o pochody hmotné, jež kausalně jsou složeny; i netřeba jiný nexus kausalní hledati, než jaký jest v těch pochodech hmotných. Z toho přijímáme důsledek, že není předmětem psychologické analysy hledati kausalní nexus. Nepřijímáme však ten, že úkolem psychologie jest redukovati všechny pochody psychické na provázející je hmotné. Analysa bude záležeti v redukci složených na jednodušší a ty budou eo ipso příčinami a dostatečným vysvětlením, neboť abstrahovány jsou z *dějů*.

K stejným důsledkům dospívá *Wundt*. Psychologie má jeden realní objekt, jedince psychofysického, ale na tomto subjektobjektu jsou psychické pochody, jež především závisejí od jeho tělesných vlastností, a pak pochody, v nichž duševní vlastnosti individua převažují. Fysické individuum jest ta stránka duševně hmotné jednoty, jež podrobena jest zákonům přírodní kausality, dá se z nich vysvětliti a formulemi jejich vyjádřiti. Psychická stránka nedá se jimi vysvětliti, aniž je předpokládá. Obě kausality tedy musejí se spojiti, aby jevy psychické byly vysvětleny. Určím-li nějaký zjev jako předcházející jinému, musím za to míti, že v tom není celé vysvětlení obsaženo, a obráceně *nepostačí* vysvětlení z hmotných podmínek. Potud se shodujeme. Neplyne z toho však, že máme aneb můžeme hypotheticky doplňovati ony podmínky hmotné, kde nejsou zkušeností přímo dány, jako to činí Wundt svým orgánem appercepce.

[7]) *Wundt* ve článku Über die psychische Causalität etc. a v Logik II. určuje rozdíly kausality psychické proti fysické v těchto principech:

1. *Princip pouhé aktuality*, totiž: každý psychický obsah jest děj (actus), není stálých předmětů dění jako v přírodě. Z toho plyne: *a*) příčinou psychického děje může býti zase jenom jiný děj neb summa dějů. Psychofysika tudíž nepatří do psychologie a příčinou smyslového vnímání nejsou předměty světa vnějšího, nýbrž pouze jednou z podmínek; *b*) pro psychologickou interpretaci není jednající osobnost žádnou stálou (konstantní) příčinou, nýbrž summa psychických dějů a měnivých nálad; *c*) výklad psychologický jest rozvedení v řadu dějů; *d*) v psychologii může býti příčina časem vzdálenější než bezprostřední podnět.

2. *Princip tvořivé synthese:* psychické elementy způsobují svým sdružováním zjevy, jež sice ze složek svých vysvětliti se dají, ale nové qualitativní vlastnosti obsahují, jež v elementech nebyly dány.

3. *Princip der beziehenden Analyse.* Celky psychické rozkládají se samy, a sice tak, že části nenabývají samostatnosti, nýbrž právě tím, že zůstávají ve vztahu k celku, svůj význam mají. Na př. analysa složeného zjevu, jehož části postupně v pozornost vstupují.

Nepochybný jest princip první; druhý princip má analogie v chemických a biologických processech; třetí konečně jest platný pouze pro Wundtovu soustavu, vyplývaje z jeho názoru o appercepci a její poměru k associaci, jehož má býti logickým odůvodněním.

ckého požadavku nesrovnalosti oněch pochodů ustoupiti se nesmí k vůli hypothesám o kausalní spojitosti veškerenstva.

Přistupme k druhé filosofické zásadě.

4. **Theorie vývoje.**

Theorie vývoje vznikla ze zásady příčinnosti. Vizme, jak se vyvinula. Základem jest pojem *účelu*, který vznikl projekcí naší osobnosti ve svět vnější, tak jako pojem příčiny, jen že s jiného hlediska. Příčina a účin jsou v poměru podmínky a podmíněného. Z kladu podmínky souditi mohu správně na klad podmíněného, z kladu příčiny na klad účinu. Avšak nemohu souditi z kladu podmíněného na klad podmínky. Z toho již vyplývá, že účin jakožto podmíněné i z jiných příčin-podmínek vzniknouti může. Jedna z nich za daných okolností jest *nutná*, vůbec jsou všechny *možné*. Snaha po správnosti myšlení a snaha vědecká vedou k tomu, aby určen byl poměr mezi účinem a příčinou jakožto nutný. Nutnost jest příznakem příčinného spojení. Poměr možných příčin k účinu našel nejprve rozřešení v téže osobnosti, z níž podnět vyšel a vzor vzat pro první poměr příčinnosti. Osobnost může mezi podmínkami *voliti*. Účin stává se *účelem*, jenž určuje volbu, a z podmínek, jichž výběr jest zůstaven působící síle, stanou se *prostředky*. Nutnost kausalní stane se nutností podmíněnou, kausalní nexus stane se *účelností* a síla slepě působící stává se *vůlí*.

Patrno, že tímto promítnutím osobnosti lidské ve svět vůkolní názor podstatně se mění a nikoli na prospěch vědecké práce. Zákonnost dění by zmizela a nastoupil by nevypočítatelný determinismus, jenž činí vědecké vysvětlování nemožným. Jestliže tedy zásada příčinnosti nevystačí na vysvětlení volného jednání a zásada účelnosti zase nepochopitelnou činí zákonnost dění přírodního, bylo nutno obě spojiti. To se in abstracto stane tím, když soud hypothetický, jenž jest původně stejně výrazem příčinnosti jako účelnosti, učiníme aequipolentním a sice tak, že podmíněné a podmínku učiníme pojmy souvztažnými. Pak jest jen jedna příčina a jeden účin, pak jest příčina nutnou podmínkou a účin nutně plyne ze své příčiny. Pak ale odpadá výběr, volba prostředků; jest jen jeden prostředek k jednomu konci; účel a účin, prostředek a příčina spadají v jedno. Poměr kausalní kryje se úplně s poměrem účelnosti, jenom na stanovisku záleží, s něhož je pozorujeme. V tom smyslu možno říci, že účelnost je obrácená kausalita.

Tak jest to na př. u *stroje*; činnost jeho jest účelem, k jehož dosažení působí složky a ty jsou příčinou, že takový a ne jiný účin se dostavuje. V původci stroje jest i příčina poslední i účel předzjednán a části stroje jsou prostředky k dosažení účelu. Dle té analogie jeví se přírodní síly prostředkem v rukou rozumu účelně působícího. K stroji blíží se tělo naše; avšak liší se

Myslím, že s principem prvním úplně vystačíme, a budeme míti příležitost několikráte na to ukázati, že psychická fakta jsou děje, že na př. představa jest abstrakce a že v mysli máme pouze představování.

tím, že u stroje jest účelodatná idea mimo, v substanci jiné. Hledíme-li tyto rozdíly vyrovnati a mechanickou tuto účelnost na vesmír převésti, dojdeme zase jiných sporů, které filosofie zase všelijak pokoušela se vyrovnati (teleologický názor, vitalismus).[8])

Přemoženy byly obtíže z toho vzniklé teprve pojmem *vývoje*. Ten jest již v tom dán: kausalný regressus obrátí se v účelný progressus. V řadě příčin a účinů, prostředků a účelů jeví se mimo první a konečný člen každý děj následkem předchozího a příčinou následujícího, každý děj jest prostředkem k dosažení účelu konečného a tím zároveň jej v sobě obsahuje potentialiter. Tím způsobem splývají zákony příčinnosti a účelnosti v jedno ve způsobě zákonů vývoje a stanoviti zákony vývoje stává se požadavkem našeho myšlení pro pochopení zjevů skutečnosti, tím i požadavkem vědecké analysy. Ovšem nastává nová úloha nalézti, kde a jak se mají zákony ty stanoviti; neboť jest třeba míti řadu vývojovou ukončenou, aby se mohlo něco určitého poznati. Pouhé logické schema z pojmů příčiny a účelu a jejich korrelatů nepřipouští žádných positivních dedukcí a proto snadno svádí k myšlénkovým hříčkám, jakož svědčí na př. známá trojtaktová methoda Hegelova. Proto musí se hledati ve skutečnosti samé. Nejdříve namítá se příroda neživá, v níž zdá se býti vývoj u konce; skutečnost přítomná jeví se cílem, k němuž všechno předchozí směřuje; však neposkytuje výhledu dále. Ten jest poskytnut ve světě organickém; tady se vývoj částečný aspoň v periodách smyslům dostupných opakuje. Fysiologové dobře postřehli, že símě, že zárodek, jenž obsahuje v sobě všechny podmínky individua vyvinutého, jest i co do tvaru i co do chemického složení stejnorodý, že teprv působením vnějších okolností nastává postupné rozlišení látky i formy. *Spencerem* tento zákon vývoje byl generalisován a rozšířen nejen na všechno tvorstvo, ale vůbec tam, kde kausalní nexus předpokládati se dá, na všechno dění skutečnosti: z původní jednoty vznikla rozmanitost. Dle něho[9]) jest základem vývoje: stálé působení sil (persistance de la force); jsou 2 druhy změn sobě protivné a nutné: integrace či evoluce a desintegrace či dissoluce. Evoluce má 3 zákony: *předně* nestálost stavu stejnorodého (stejnorodost jest tu rovna rovnováze vratké); *za druhé* znásobení účinku (síla působící na složené různě účinkuje na jeho části); *za třetí* rozloučení (segregace); síly, působící toto znásobení účinku, vzbuzují pohyby různými směry, z nichž vzniká konvergence shodných účinků a divergence různých.

Vývoj pak jest: »integrace látky spojená s rozptýlením pohybu, skrze kterouž látka od stejnosti neurčité a nesouvislé přejde k různosti souvislé a určité, skrze kterouž i pohyb sdělený analogicky se obměňuje.«

Tento vývoj jest formulí, ve kteréž duch náš zobrazovati a pojímati *má* dění všehomíra; jest podkladem jednoho názoru na svět, který se vedle jiných názorů praesentuje jako pokus o rozřešení záhad poznání a nemůže tedy činiti nároků na bezpodmínečnou platnost, nýbrž pouze na jakýsi stupeň pravdě-

[8]) Viz o tom *Volkmann* Psychologie I[3] § 28. Die Seele als Lebensprincip; zvláště poznámku str. 193.

[9]) Podle *Ribota* La psychologie anglaise contemporaine 3. vyd., pag. 168–176.

podobnosti, která bude tím větší, čím více bude se shodovati se skutečností, čím lépe hodí se na vysvětlení její. Nezvratný jest pouze *pojem* vývoje, jakožto jedině možný způsob pojímání *dějů*, kterým musí se v každé vědě třídění a příčinná spojitost doplniti, mají-li býti pravým obrazem a analysou skutečnosti (viz 1. odstavec). Avšak ani zde nedají se konsekvence nějaké vyvoditi, které by byly prostředkem heuristickým, logicky pověřeným, jako na př. zákony indukce nebo pravidla syllogismu; zajisté nemůžeme chtíti fakta zkušenosti násilím podřizovati tomuto vývoji, nýbrž jenom užívati ho za schvalovací jaksi instanci pro výsledky cestou induktivní nabyté a za rozhodčího mezi případnými možnostmi.

Tím méně můžeme v zákonech vývoje a v konsekvenci jeho shledati konečné rozřešení záhad, k nimž vede logické spracování dat zkušenosti. Tak na př. v příčině, o niž nám zde především běží: nesrovnalost pochodů duševních a hmotných a parallelismus dění duševního a hmotného. Proti těmto faktům zkušenosti theorie vývoje má tyto důsledky: všechno dění všehomíra souvisí kausalně, vývoj jest nepřetržitý; v přírodě a v celém světě není skoku; každý zjev jest částkou vývoje, jenž se počal z původní jednoty; ať počneme kterýmkoli zjevem, odevšad dojdeme zpětným postupem dle zákona příčinnosti a syntheticky dle zákona vývoje k společnému zdroji; každý zjev jest jen potud vysvětlen, pokud objevuje se v souvislosti se zjevy ostatními. Z toho by plynulo důsledně pro poměr duševního: 1. že duševní vyvíjí se na základě hmotného a ze hmotného, že fysiologické jest předstupněm, na němž se vyvinulo vědomí lidské, že přechod od života nevědomého k vědomému jest nenáhlý; 2. že také život duševní vyvíjí se týmž způsobem, že musí býti nějaký stav, jenž čině přechod od hmotného k vědomému, je zároveň základem vývoje dalšího.

Jakožto hypothesy jsou tyto důsledky zajisté oprávněné a mají před jinými hypothesami, jež o spekulativní rozřešení záhad parallelismu psychického se pokoušejí, tu výhodu, že dovozeny jsou z praemis induktivně nabytých z ohromného materialu fakt, avšak sdílejí s nimi tu vadu, že jsou metafysické vzdor všemu odkazování ke skutečnosti. Proto nelze je činiti východiskem psychologické theorie a již z předu žádati, aby element jim vyhověl. Jen v jednom případě stávají se pro psychologa závaznými: jestliže se teprv dotvrzují anebo alespoň opravňují *fakty* psychickými. Je-li v zjevech skutečnosti psychické, z níž element abstrahovati budeme, něco, co by vývojovou souvislost duševního s hmotným naznačovalo, musel by k tomu při elementu stejným způsobem býti vzat zřetel tak, jako k parallelismu a nesrovnalosti pochodů duševních i hmotných.

Myslíme, že takové něco ve skutečnosti psychické dáno jest a sice v těch zjevech, jež zahrnují se i u člověka i u živočichů ostatních slovem *pud*.

5. **Pud.**

Nebudeme se namáhati přesnou definicí Pud jest jedním z nejobyčejnějších, ale také nejneurčitějších slov. Obyčejně užívá se ho a nemyslí se při tom,

aniž předpokládá, co by znamenalo, a kdyby každý člověk měl říci, co tím míní, dostali bychom směsici výkladů, jež by shodovaly se asi s celkovým názorem jednotlivce, ale z nichž bychom si nemohli nic positivního vybrati. Jest to slovo z těch, jimiž se duch lidský přesmýká přes záhady nerozluštěné, aby vůbec mysliti a nějaký názor o světě míti mohl. Slovo to jest algebraická veličina v součinu našeho poznání, jež může nahrazena býti všelikými určitými hodnotami. Kdybychom věděli, co pud jest, byli bychom u samého jádra podstaty veškerenstva. Chceme-li se uvarovati nepřesnosti, můžeme jen se dorozumívati o pudu, abychom zjevy jím označené rozeznávali od jiných, abychom je nesměsovali a dle některé charakteristické známky poznali. K tomu konci nemůžeme dáti spolehlivý nějaký výpočet pudů; neboť i rozsah tohoto pojmu jest neustálený a musíme se z předu spokojiti s příbližným označením toho, co pudem obyčejně se jmenuje. Hlavně rozeznávají se dva druhy pudů: pud sebezachování a pud zachování rodů, které v říši živočišné všelikými způsobami se jeví; jinak u organismů jednoduchých, jinak u složených, jinak u zvířete, jinak u člověka, jinak u jedince, jinak ve společnosti.

A podle toho mluvívá se o mnohých druzích pudů. Když kuře, sotva že ze skořápky vyleze, do malých předmětů zobe potravu hledajíc; když mládě ssavčí hned po narození hledá vémě matky a ssáti dovede; když kachňata ihned do vody se pouštějí a přiměřené pohyby plovací konají; když lososi a jiné ryby vody mořské opouštějí, aby k pramenům sladkých vod se dostali a tam o potomstvo se starají; když hmyz ukládá vajíčka tam, kde by vylíhnuvší se larva dostatečnou a přiměřenou potravu nalezla; když housenka se zapřádá tak, aby motýl z kukly pohodlně vylézti mohl, atd. atd., říkáme, že jest to pud sebezachování, jenž zvířata k činnostem takovým dohání. Avšak my řekneme také, že pudem jsou vedena zvířata, aby obětovala život svůj k vůli mláďatům, čehož případy přímo pohnutlivé se vypravují, ačkoliv tento čin nesrovnává se s pudem sebezachování. Abychom vysvětlili si společenské zřízení včel a mravenců a nemuseli za zázrak pokládati to přesné rozdělení práce do malých podrobností, říkáme, že jsou k tomu vedeni pudem. Avšak i vyšší činnosti slovem tím zahrnujeme. Pes z pudu hájí majetek svého pána; zvířata pudem hnána větří nebezpečenství a varují soudruhy. — Máme též slovo instinkt, které původně znamenalo zrovna to, co naše pud (ἐν-στίζειν), avšak v užívání vešlo o pudech jaksi ušlechtilejších. I říkáme, že instinktivně bojí se člověk tmy, instinktivní jest zvědavost, soucit, záliba v krásných věcech přírodních, instinktivní jest antipathie a sympathie a vůbec mocný vliv, jímž na bytost člověka působí tajemná říše citů. Konečně o celých národech říkáme, že zdravý jejich instinkt napravuje chyby vlád, a naproti tomu zase, že elementarní silou propuká jejich pud v dobách převratů náboženských a politických.

Když nyní jde o to, abychom celou tu rozmanitost zjevů shrnuli pod jeden pojem, a když máme vytknouti, co jest jim společného, nesmíme se držeti toho neurčitého, tajemného činitele, jehož působení nám samo takřka se vtírá při každém jednotlivém případě; nesmíme se ptáti, *co* působí v celé říši organismu živočišného ony činnosti, nýbrž *jaké* jsou ty činnosti. Otázka

první ihned nás svede na pole metafysické. Jest vskutku zajímavá a dalekosáhlá; zjevy pudu jsou vskutku, jak *Schelling*[10]) praví, průbířským kamenem pravé filosofie; avšak to není cesta vědecká. Tak nedostaneme se od známého k neznámému, nýbrž od neznámého zase k neznámému, které neznámým zůstane. Jedni filosofové, z nichž jest na př. *Kirchner*,[11]) praví, že pud, jenž jeví se v snažení spontanním, mnohostranném a ponenáhlu účelnějším a účelnějším, jest die den Organismus tragende Idee; nazývají ji »vědomím organismu« a soudí, že oprávněna jest domněnka o rozumu všehomíra, jenž řídí svět (teleologisch-plastische Weltvernunft). Ovšem musí předpokládati, že pud, tato jiskra božství, nikdy se *nemýlí*. Tento znak však nepatří k charakteristice zjevů pudových; pud se může mýliti; i tam se mýlí a to častěji, kde podporován jest intelligencí.[12])

Jiní, jichž vzorem jsou *Schopenhauer* a *Hartmann*, spatřují v pudu působení oné síly, která jest základem vývoje celého světa; avšak pro vysvětlení její nemají jiného, leč nové slovo. Co jest vůle a co jest nevědomí? název pro to, co my jmenujeme pud. Ještě jiní přijímají dvojí síly,[13]) atomy a psychady, aby jevy ty vysvětlili; avšak to jest zase jen jiná formulace téže záhady dané. My musíme držeti se obyčejné vědecké cesty a hledati znaky dané přirovnáváním s jinými danými známými. To odkazuje k psychologii. Avšak i tu musíme na paměti míti, že psychické jest dáno pouze u člověka dospělého, jenž se dovede pozorovati, a že to, co psychickým jmenujeme u zvířat, jsou jenom více méně oprávněné analogie.[14]) Nemůžeme tedy *a priori* říci, že pud jest jevem psychickým, a nemůžeme vysvětlovati jej *zákony psychologickými*, totiž tak, že bychom zákony duševního dění lidského přímo applikovali na všechny zjevy analogii s nimi jevící.

Proto také nezdařily se pokusy toho druhu. Nelze na př. souditi, že by zvíře *vědomě* vykonávalo pohyby za účelem vědomým, tedy s rozvahou, jakou předpokládáme při účelném konání lidském. Velmi dobře paroduje konsekvence takovéhoto domnění *Hartmann*.[15]) Housenka motýla Saturnia pavonia minor nekoná po celý krátký svůj život, než že sežírá lupení na křoví, na němž se vylíhla, že se před deštěm uchýlí na spodní stranu listu a občas převléká kůži. I nemá zajisté žádné příležitosti, aby vycvičila rozum svůj a dovednost svou, kterých by potřebovala při složité a umělé práci svého zapředení. Jakmile však nastane doba k tomu určená, bez patrných projevů nějakého rozmýšlení a rozhodování spřádá si dvojitou klenbu, jež z nitra dá se lehce otevříti, avšak zevně nepřístupna jest, an základ tvoří dvě bodliny sbíhající se v ostrém úhlu směrem ven. Kdyby to mělo býti výsledkem rozumného uvažování, musila by — praví Hartmann — býti schopna takovýchto úvah: »zakuklím se, a

[10]) U Hartmanna Philosophie des Unbewussten I[9] (stereotyp.) pag. 99.

[11]) Katechismus der Psychologie § 16, str. 245 a 246.

[12]) Příklady u Hartmanna l. c. str. 72—73, u Wundta II[2] 337.

[13]) *Stanelli* Philosophie der Kräfte. *Schulze* Vergleichende Seelenkunde 1892. Viz referát v Naší době I 871.

[14]) Viz Časopis českého musea 1891, str. 569 odstavec o psychologii srovnávací.

[15]) *Hartmann* l. c. 79 násl.

poněvadž v nehybném tom stavu bych byla vydána všelikým útokům, zapředu se. Poněvadž však motýlem se stanouc nebudu se moci z přediva dostati ani mechanickými ani chemickými prostředky (jako jiné housenky), nechám si východ otevřený. Ale aby nepřátelé moji nemohli ke mně se dostati, uzavru otvor bodlinami, které z vnitřku snadno otevříti se dají, ale na venek o sebe se opírajíce dostatečnou jsou obranou proti tlaku.« Přisvědčíme zajisté, že něco podobného u housenky předpokládati jest přece trochu mnoho. Také by nevedlo k cíli připisovati živočichům jakési *tušení* toho, co přijíti má, z něhož by v organismu k tomu upraveném vznikaly nevědomě pohyby účelné. Pták na př. by tušil, že bude snášeti vajíčka, a proto staví si hnízdo; tušil by, že přijde zima, a proto odlétá do krajin teplejších; housenka by tušila, že se nějaká přeměna s ní stane, a proto se zapřádá. Takovéto tušení znamená neurčitou představu o něčem a předpokládá jakési dojmy v organismu vnitřním popudem vznikající, z čehož u člověka zvláštní cit nejistoty a neklidu se dostavuje, na základě jehož se rozhoduje často k jednání jemu samému dobře nepochopitelnému. Avšak tím bychom ani nevysvětlili pravidelnost a soustavnost mnohých složitých pudů, ani nemáme práva u zvířat podobný stav vědomí předpokládati.

Dejme tomu, že by takováto tucha ve spojení s účelně ustrojeným mechanismem organismu stačila na vysvětlení pudů *vyvinutých*: kterak vyřídíme potom otázku vzniku a kterak vysvětlíme faktum, že pudy se zdokonalují a mění? Dle jiné theorie jest pud výsledek individualní zkušenosti, která se dědí, takže by pudy byly *zvyky* vzniklé dle týchž zákonů jako u člověka Cvik z počátku namáhavý dodělá se jakési zběhlosti, jež přejde ve vlastnost organismu tělesného i duševního, a kteráž se dědí a novou zkušeností utvrzuje. Slovo zvyk však není žádný psychologicky určitý pojem; samo vlastně nic nevysvětluje a nebylo by také na závadu, kdyby nechtělo býti vysvětlením. Pokud má něco vysvětliti, předpokládá buď úmyslnou činnost počáteční v individuu samém, anebo úmyslné a účelné působení zevně, jako je dressura u domácích zvířat. Jest pochybno, zdali boj o život a přirozený výběr obstarávají tuto dressuru ve vývoji organismu živočišného. Že přispívají k utužení pudů, že způsobují nové pudy, o tom ovšem nelze pochybovati, avšak jak vznikl první zvyk? K témuž konci dospějeme, když bychom chtěli zvyk doplniti *nápodobivostí*. Vždyť ta sama jest pud a kdyby měla vysvětlovati jako základní zjev ostatní pudy jako odvozené, nestačí nám na pochopení dědičnosti, a otázka, jak vzniknul první zvyk? musí se opakovati. A tak vždycky, když přenášejí se na život zvířat hlediska psychologie lidské, pud bývá přeceňován nebo zase nedoceňován, což nejlépe patrno jest z konsekvencí, které se skutečností se nesrovnávají.

Abychom měli bezpečné východisko pro přirovnávání, vyjdeme od *pudu lidského*; neboť ten jest *dán* jako zjev psychický. Zde jeví se pud protivou činnosti úmyslné. Člověk koná něco, neví proč; popud k činnosti jest mu neznámý; avšak musí tak jednati a nejinak, něco jej k tomu neodolatelně nabádá. Jest si vědom toho, co koná, ale účel jest mu aspoň z počátku neznámý; konání jeho nevylučuje rozvahu, ale jest i s tou rozvahou v jistém

směru předurčeno. Pud pohlavní na př. dostaví se za určitých podmínek fysiologických, jichž si ovšem člověk není vědom, a jeví se z prvu neurčitou touhou, jež vzbuzuje rozmanité činy; ty nesou se směrem určitým, ale člověk nedovede si je vysvětliti; všechna vědomá činnost rozumem řízená stojí v službě mimoděk oné touhy, jež pozorovateli jinému jeví se jako vyhledávání styku s druhým pohlavím. Konečně dostaví se uvědomění účelu obyčejně tím, že staví se překážky snaze určitým, třeba neznámým směrem se nesoucí. Ale tím není pudu působení ukončeno; přistoupí jen vědomé, úmyslné ukájení jeho a celá intelligence člověka staví se po případě v službu jeho. Celý duševní stav liší se od předešlého tím, že člověk ví, co chce, ví, proč to chce, ale úplně jest odvislý od něčeho, co jej nutí, aby *jen* to a jen tak chtěl. To, co básníci o neodolatelné moci lásky pějí, bývá mnohdy jen apotheosou moci pudu. Svoboda vůle, rozhodování, obmezuje se jen na odstranění překážek, ať jsou fysické, ať psychické, ať ve způsobě pudů jiných nebo vlivu zásad.

Na antipathii podobné dají se vytknouti zvláštnosti. Mám-li proti někomu antipathii, neumím si ji vysvětliti, nevím, proč ji mám; ale s plným vědomím budu se osoby nemilé vystříhati a snad se neubráním, aby všechen styk s osobou tou, k němuž okolnostmi jsem nucen, nenesl známky oné antipathie. Podléhám tu vlivu nevysvětlenému. Jestliže pak se příčina jeho nějak vysvětlí a cit ten, nebo jakkoli ten stav duševní jmenovati chceme, odůvodněným objeví, přejde z neurčitosti v určitou nenávist, v jejíž službu zase celé myšlení, cítění a chtění se přihlásí.

Oba tyto jevy psychické, jež vybrali jsme jako typus pudu u člověka dospělého, dají se do jisté míry vysvětliti jako jiné jevy psychické applikováním zákonů psychologických; avšak o to nám neběží, nýbrž o vytknutí těch známek, jež by se daly přenésti na pudy v živočišné říši vůbec, aniž bychom překročili mezi vytknutou srovnavací methodou, a jež by sloužily tudíž za charakteristickou známku pudu vůbec. Známky ty jsou 1. *nevědomá účelnost konání*, 2. *nutnost* mechanická, jíž člověk podléhá jako hmota zákonům sil přírodních. Neříkáme, že nutnost tato jest něco jiného než nutnost psychického dění vůbec čili bezvýminečná platnost zákonů psychologických, a nerozhodujeme tím otázku svobody a determinismu; jenom stavíme tuto stránku pudu proti všem ostatním jevům, kde vláda rozumu a vůle jest i proti pudům patrna. (Může zajisté pud býti podstatou individualní svobody a podkladem, východiskem vůle!)

Tyto vlastnosti můžeme docela dobře přenésti na všechno živočišstvo, i tam, kde psychické není dáno, leč jako analogie s vědomím lidským; neboť účelnost jest v přírodě vůbec možná a »nevědomé« béřeme jakožto čistě logický zápor, do jehož rozsahu i nepsychické náleží, takže výtka neempiričnosti tomu nemůže býti činěna. Nutnost pak jest příznakem působení sil přírodních, do jichž oboru patří hmota organismu. Budeme tedy pud hledati všude tam, kde se v říši organismu živočišného vyskytují známky tuto uvedené, a myslím, že se skutečně bez nesnází převážná většina těch zjevů, které pudy jmenujeme, pod toto schema dá uvésti. Omezili jsme je však na říši živočišnou;

neboť jenom zde může se mluviti o *činnosti*, kdežto pro dění v říši rostlinné, třeba by jevilo podobnosti sebe větší a v některých ohledech stejné podmínky vykazovalo, užiti musíme širšího pojmu *pohyb*. Ve slově činnost jest právě naznačen ten neurčitý, tajemný činitel, kterým liší se organický život obou říší, a není nám zde potřebí překročovati hranici zkušenosti. Jest ovšem mnoho zjevů v říši rostlinné, které záleží v účelných pohybech dějících se v určitých dobách, za určitých podmínek s pravidelností pudu vlastní. Známy jsou na př. úkazy, jež bychom nazvati mohli spánkem rostlin, jež záleží ve svinování listů, zavírání kalichu květného a p. Lotosy nilské a jiné vodní rostliny stahují na noc květy pečlivě uzavřené pod vodu a teprve při prvním záblesku dne zdvihají je opět nad vodu a rozvírají. Také oplodnění poskytuje mnohé zajímavé, zvířecí činnosti podobné výjevy. Dvoudomá *Valisneria* žije v četných trsech na dně vod. Blíží-li se doba oplodnění, vypouští samčí rostlina květy své na povrch vody, kdež volně plovou. Na to vztyčí samičí rostlina stonky své, které byly dosud spiralně svinuty na dně, až se květy dostanou nad hladinu, kdež setkají se s květy mužskými. Po oplodnění sevře se květ samičí, stonek se svine opět a stáhne na dno, kdež plod dozrává a dále se vyvíjí. *Hura crepitans* z rodu Euphorbiaceae nerozptyluje prý pel prášníků, aby mohl oplodniti květ ženský; nýbrž sbližuje větve s různopohlavními květy, což prý provázeno jest šramotem podobným praskotu jiskry elektrické.

Tyto a podobné výjevy zajisté svou účelnou pravidelností a spořádaností vyrovnají se, ba předčí některé činnosti nižších zvířat, a schematu našeho o pudu snadno by se o nich dalo užiti; než musíme je od pudu lišiti, poněvadž předně fysiologické podmínky jsou docela jiné; za druhé vývoj od buňky rostlinné k dokonalosti jde jiným směrem než vývoj od buňky živočišné, takže čím níže jsme v obou říších, tím větší shledáváme podobnosti, kdežto vývoj pudu jde rovnoběžně s dokonalostí organismu živočišného; za třetí základ našeho srovnávání tvoří organismus lidský jevící určité vlastnosti, jež sice v živočišstvu shledáváme, ale nikoli v rostlinstvu; a konečně postačí na vysvětlení účelných pohybů rostlinných síly působící v přírodě vůbec. Za to jest nám vítaná tato souvislost pudů s účelností v rostlinstvu; neboť posilňuje význam pudu, jejž mu ve vývojeslovném názoru na svět přikládáme. Pud zajisté na jedné straně sahá do světa psychického, na druhé straně do života organismu rostlinného a jestliže vývoj předpokládá postup od organického vůbec k organismu živočišnému a zde od pouze fysiologického k psychickému, máme v pudu, který souvisí svou účelnou nutností s životem rostlinným, doklad té vývojové souvislosti směrem dolů.

Ba můžeme ještě dále stoupati až do říše anorganické. Tvoření se krystalů vyžaduje zajisté jiného pojetí než slučování a rozlučování chemické, než rozpouštění hmot pevných v kapalině, než prolínavost a přitahavost. Zde působí na sebe vždy dvě hmoty, možno-li tak se vyjadřovati, a zjev jest výslednicí dvou sil, které se dají mechanicky měřiti; avšak při tvoření se krystalů jest hmota jedna, jednorodé skupenství, síla působí *ve* hmotě a účinek nedá se asi mechanicky měřiti; tam se dají zákony působení vzájemného určiti a podle nich účinek přesně vypočítati, zde jsme odkázáni na pouhé pozorování. K tomu

přistupuje, že species nerostná v pravé podobě, v dokonalosti své, vyskytuje se v hráních, tak jako individuum rostlinné a živočišné v určitých tvarech. Kdož by tedy v tom neviděl aspoň analogon té účelnosti, s jakou se setkáváme v říši organické? Zkušenost nám podává živočišstvo a rostlinstvo úplně rozděleny a právě tak nerostenstvo a rostlinstvo; odvažujeme-li se však onu mezeru překlenouti nějakou hypothesou, abychom učinili zadost požadavkům myšlení, není zajisté také absurdní nějakou souvislost mezi druhou dvojicí hledati a po případě ji shledávati v tvoření se krystallů.

Důležitější však jest nám ta okolnost, že pudem souvisí fysiologické s duševním, nevědomé s vědomým. U člověka viděli jsme, že nevědomá činnost účelná přechází ve vědomou, že pud se uvědomuje. U zvířat zase pozorujeme, že činnost vědomě účelná stává se pudem. Když na př. učíme psa nějakým kouskům, napodobuje a vykonává pes činnosti ty vědomě, jakož souditi musíme z patrné jeho snahy vůli pána svého vyhověti; když jest vycvičen, koná to mechanicky beze všeho se přemahání a, když konečně i potomci umění to zdědí, máme zde pud in optima forma (psi Bernardští, psi lovečtí na honbu jistých zvířat vycvičení). Týž postup musíme předpokládati též u zvířat, jež celým rodem zdomácněla a v služebnosti člověka se rodí. Podobných úkazů v duševním životě člověka, kde cvikem tvoří se vlastnosti a jako vlohy na potomky přecházejí, ani se nedotýkáme.

Z toho soudíme, tuším, právem, nejprve in abstracto, že pud v sobě obsahuje *možnost* uvědomění, pak in concreto, že zjevy pudu zvířecího jsou předstupněm duševního života, jak jej shledáváme u člověka. Tam, kde jest pud, jest duševnost, intelligence *potentialiter*; kde jest pud, jsou i podmínky duševního vývoje, což se shoduje zase s vývojem nervové soustavy, o níž ze zkušenosti víme, že jest nezbytným podkladem života duševního. Pud jest jen tam, kde jest jakýsi nervový podklad; tedy musí se vývoj intelligence lidské stopovati až k nejprimitivnějšímu projevu pudu a poněvadž ten souvisí příčinně s jakýmsi nervovým útvarem, dostává se parallelismu duševního a fysiologického vysvětlení příčinného. Nepřipisujeme tím zvířatům nějakou intelligenci, jež by pouze stupňovitě lišila se od intelligence lidské, aniž pokládáme pud za projev duše zvířecí v podstatě stejné s duší lidskou (jako Herbartovci); to, čeho pud jest nám důkazem, může i podstatně býti rozdílno od vědomí lidského, ba nemusí to býti ani vědomí. Z pudu soudíme, že psychické vzdor své nesrovnalosti s hmotným *ze* hmotného se vyvinulo a ne pouze *na* hmotném, a že vývoj jeho nevymyká se celkovému vývoji přírody.

Vraťme se nyní ke konci kapitoly předešlé. Tam jsme řekli, že theorie vývoje jest jen tehda závazná při stanovení elementu psychologického, dá-li se empiricky dokázati anebo aspoň ukázati souvislost duševního s hmotným. Zde dospěli jsme výsledku, že pud jest tím empirickým zjevem. Tudíž resumujeme: že element psychologický musí odpovídati požadavkům theorie vývoje, že proto musí se hledati v zjevech pudu čili, že musí také s pudem souviseti.

IV.

6. Rozhled po vývoji elementů. Mohutnosti duševní.

Dříve nežli se vydáme na hledání elementu psychologického mezi zjevy duševní zkušenosti, rozhlédneme se po psychologii, abychom posoudili, co kdy za element považováno bylo a jest, a zdali snad některý z dosavadních elementů nevyhovuje požadavkům, jež my zde po elementech činíme. Kritický tento rozhled bude zároveň potvrzením stanoviska našeho a posteriori.

Držíce se vývoje historického nejprve obrátíme se k *metafysické psychologii*, která vychází od spekulativně určeného pojmu duše, a hledí se od něho determinací postupnou přibližiti k zjevům skutečnosti a skrze něj je vysvětliti. Tu se rozumí samo sebou, že v takovém systému není pro elementy v smyslu našem místa. Když jest problém rozřešen, vychází se od něho a všechno, co žádáme od elementů, musí obsaženo býti v pojmu základním, a když problém rozřešen je filosoficky, tedy to, čím odpovídá našim požadavkům, nemůže nás uspokojiti. Metafysický směr jest stanovisko překonané a elementy můžeme hledati jen v psychologii empirické. Avšak metafysická fase není beze vztahu k empirismu; naopak jest s ním v organické souvislosti; neboť z ní se empirismus ponenáhlu vyvinul. Tedy také elementy neobjevily se z čista jasna; nýbrž mají své předchůdce v době předešlé. Jsou-li pak existencí svou známkou empirismu a vědeckosti, tož také to, z čeho se vyvinuly, anebo co jest jejich obdobou v psychologii metafysické, repraesentuje tam zdravý kmen práce vědecké. Elementy jsou výsledky třídění zjevů psychických; tedy třídění zjevů, pokud a jak bylo podnikáno od počátku psychologického badání, jest ten moment vědecký ve fasi metafysické. Neboť třídění jest nezbytný podklad systematičnosti, a snaha tříditi, první projev ducha vědeckého v kterémkoli oboru; ta nemohla se projevovati a uskutečňovati jinak, než srovnáváním a rozlučováním, vytýkáním podobností a zařazováním jevů stejnorodých pod jeden pojem obecnější. Tak se to musí díti se stanoviska empirického, tak se to dělo i v područí filosofie; a jakkoli představě o duši, metafysicky anticipované, mnohé faktum padlo za oběť, přece úsilnějším a úsilnějším poznáváním skutečnosti, k němuž nutkaly a pomáhaly také jiné vědy, nastřádáno materialu positivního, který čím dále tím vydatněji odolával zmatkům filosofického rozumování a se své strany spekulaci určoval a v smělém rozmachu poutal.

Výsledek toho třídění byly pojmy obecné a obecnější. Již řeč provedla jisté abstrakce v tomto smyslu a vytvořivši pro ně slova, ustálila je jako: rozum, cit, paměť, vůle, vášeň atd. Psychologie převzala je a měla vědecky určiti jejich rozsah a obsah a vzájemný poměr; jenže, jak to nese vývoj sám sebou, zároveň vysvětlovala, což se dálo tím, že je spojovala s metafysickými principy. Tak se stalo, že tyto druhové pojmy objevily se nejprve jako *různé duše*, týmž postupem, kterým vše bylo zosobňováno a pojímáno dle vzoru lidské osobnosti. Na druhém stupni, když jednota osobnosti vyžadovala jednotného principu vysvětlovacího, staly se z různých duší *části jedné duše*. V řecké filosofii důležité jsou v té příčině názory *Platónovy* a *Aristotelovy*. Činnosti duševní byly více méně vhodně seskupeny dle jistých známek, obyčejně

z filosofického názoru vzatých, a přikázány jednotlivým částem duše v jednotlivé části těla umístěným. Ve středověku bylo z příčin theologických potřebí vysvětlovati, kterak může jednotná duše osobní různě působiti svými částmi, což působilo mnohé potíže. Proto nejprve *Tertulian* zaměnil název »části« za název *mohutnosti*. Když pak *Tomáš Aquinský* názor metafysicky prohloubil prostřednictvím pojmů ens in potentia a ens in actu, objevily se mohutnosti jako průjevy podstaty v různostech svých určené předmětem, k němuž se vztahují. V této způsobě zůstala theorie mohutností hlavním poznatkem psychologie scholastické. Přešedši v dobu novou, přizpůsobována byla novějším názorům o duši, takže mohutnosti objevily se jednou jako síly, po druhé jako schopnosti, po třetí jako vlastnosti duše. *Wolff* theorii jaksi kodifikoval a v jeho nauce sbíhají se jako ve výslednici dřívější názory. Rozdělil je na poznávací a snažící, v čemž opakují se Aristotelovy pojmy νοῦς a ὄρεξις; s tím skřížil rozdělení na vyšší a nižší mohutnosti, zase ve smyslu Aristotelova rozeznávání činností živočišných vůbec a lidských zvlášť; cit podřadil snaze a ostatní pojmy druhové rozřadil dle nedokonalé analysy skutečnosti většinou nahodile pod třídy hlavní. Také jest u něho aspoň z počátku patrna snaha redukovati je na jednu základní mohutnost představovací, což jest následek vlivu Leibnitzovské představy o monadě. Snaha ta od žáků jeho prováděna dále, avšak *Tetens* a *Mendelssohn* opět vrátili se k původnímu rozdělení a přidali ještě *cit*, takže byly tři koordinované, navzájem neslučitelné mohutnosti (Gefühl, Verstand, Thätigkeitskraft dle onoho; Erkenntnisvermögen, Empfindungsvermögen, vermöge dessen wir an einer Sache Lust oder Unlust empfinden, a Begehrungsvermögen dle tohoto).[16] V tomto způsobu přijal je *Kant*, odmítnuv pokusy redukovati je na jednu mohutnost a učiniv je základem rozdělení své kritické filosofie. Po Kantovi obnovována byla dichotomie Aristotelovsko-Wolffovská (*Carus, Weiss, Krug*),[17] kdežto stanovisko Kantovo háјeno bylo jmenovitě *W. Hamiltonem* v Anglii a po Herbartových a Benekových polemikách obnoveno bylo od Lotze. V naší literatuře je zajímavý pokus *Hynův* theorii mohutností obhájiti. V době nejnovější vyskytuje se sice slovo mohutnost dosti často, ale v původním významu udržuje se jen sem tam při stanovisku metafysickém najmě od theologů.[18])

Mohutnosti duševní jsou v metafysických systémech na tom místě, kde v empirických elementy; avšak vyplývá na první ráz z povahy jejich, že je

[16]) Také Rousseau přivedl mohutnost cítící k platnosti.

[17]) U nás *Marek* následoval Kruga a přenesl k nám jeho rozdělení ve svých: Základní filosofie, Logika, Metafysika r. 1844. Viz § 7 a 47 základů. Dělí činnosti na trpné a činné a duši připisuje *vnímavost* (receptivitas) a *samočinnost* (spontaneitas). Ve svědomosti naší zjevuje se ona jako vnitřní (immanens), záležíc v představách, tato pak jako vněšná, míjející (transiens), záležejíc ve snažení. Z této plyne *snaživost* a *konavost* jakožto mohutnost výkonná, z oné *představlivost* jakožto mohutnost zkumná (§ 53). K tomu dodává: Mnozí chtěli mezi tyto dvě mohutnosti i *citlivost* vetknouti; než cit patří vždy buď k jedné nebo druhé činnosti, buďto ke zkumné nebo k výkonné. Rozvržení tedy na tré není dobře logické, poněvadž tito dílové se nevylučují.

[18]) O duševních mohutnostech jedná u nás *J. Kapras.* Rozpravy psych. I. 99; nevystihuje však jejich význam ve vývoji psychologie, zabývaje se více stránkou paedagogickou.

za elementy, totiž za pojmy, od nichž by veškeré vysvětlování vycházelo a v nichž by poslední důvod dění psychologického spatřován byl, přijmouti nemůžeme; neboť v pojmu mohutnosti jest podstatný, nevylučitelný znak: vztah k duši osobité. Mohutnosti předpokládají takovou duši, bez ní nejsou více těmi historickými mohutnostmi; proto jsou možny jenom v systémech metafysických, kdežto empirickému stanovisku se příčí a priori. Jakmile stanovisko toto se přizná, musí se mohutnosti zamítnouti, a jakmile se k nim uchýlíme, jest to známkou, že jsme s pravého stanoviska zbloudili, že se do vědecké práce přimísil živel filosofický, jakož to i v historii psychologie jest patrno. První empirický psycholog v Anglii *Locke* svým ponětím tabula rasa popřel theorii mohutností indirektně; první psycholog, jenž v Německu empirismu průchod zjednal, *Herbart*, především vystoupil proti této theorii. Pokud však metafysického stanoviska nedovedl se zbýti, zavinil výtku, kterou mu *Beneke* učinil, že mohutnosti, vzdor všemu odporu, v jiné způsobě do psychologie vnesl. *Lotze* pak, protože existenci duše osobité přijal jako faktum, otevřeně k nim se přiznal a je hájil a u theologů, jimž je východisko dogmatem z předu určeno, rozumí se samo sebou, že mohutnosti ve formě původní, pozměněné pouze ve věcech vedlejších, přijmouti musí (na př. jako schopnosti duše, ne duševní!).

Se stanoviska empirického musíme mohutnosti zbaviti tedy nejprve jejich metafysického přívlastku a učiníme-li to, odpadne sám název tento, v němž se přívlastek metafysický kryje. Pak obdržíme třídy zjevů psychických, nejvyšší pojmy rodové; místo mohutnosti představovací, představu, místo mohutnosti cítící, cit a místo mohutnosti snažící, snahu neb vůli nebo pud. Roztrojení toto jest tehdá správné, byla-li analysa zjevů duševních, na základě kteréž k němu se dospělo, správná. K tomu cíli, totiž, abychom se o tom přesvědčili, není třeba podnikati analysu znova; postačí přiložiti logické měřítko na důsledky vyplývající z pojmů těch, vzatých za nejvyšší abstrakce psychologických zjevů.

My je pokládáme za správné a podnikneme úvahu v naznačeném smyslu jednak, abychom tvrzení svoje dokázali, jednak, abychom odmítli tomu odporující třídění a urovnali si cestu ke konečnému rozhodnutí otázky, co jest pravým elementem psychologickým.

Jsou-li abstrakce ony správny, vyplývá dle logických zákonů:

1. Jsou vespolek pojmy koordinované a nedají se jeden druhému podřaditi. Z toho zase plyne, že nedají se představa, cit a vůle na jeden pojem z nich redukovati; ani představa ani cit ani vůle nemohou býti samy o sobě elementem.
2. Nedá se nalézti více koordinovaných, stejnorodých anebo jiné pojmy druhové, které by mohly za element býti považovány.
3. Nedá se vytknouti méně tříd zjevů, poněvadž ani cit nelze podřaditi představě ani vůli; aniž jiná dvojice mezi těmito pojmy pořídíti; nemohou tedy býti dva elementy.
4. Jest však vždy možno, aby tyto tři pojmy byly vespolek podřaděny pojmu jinému, vyššímu, který eo ipso nemusí, ale může býti elementem.

Při tomto postupu není potřebí, abychom pojmy představu, cit a vůli přesně definovali, neboť to vysvitne z rozboru kritického samo. Prozatím postačí říci, že je béřeme ve smyslu běžném, co možno nejširším, aby se jimi zahrnuly všeliké modifikace v moderní psychologii se vyskytující. Představou tedy míníme stav vědomí vznikající dojmy smyslovými vůbec; tedy i to, co jindy jmenuje se pocitem, i to, co po pocitu v duši zbude anebo pocit reprodukovaný, jednoduchý i složený. Kde bude třeba rozdíl činiti, učiníme tak ve smyslu auktora, o jehož názoru bude se jednati. Citem míníme ony stavy vědomé, jichž výrazem jsou slova příjemný a nepříjemný i při jednoduchých pocitech i při činnostech složených, a bude nám příležitostně ukázati, proč nečiníme rozdílu mezi tak zvaným přízvukem pocitu a libostí a nelibostí, kterou provázeny jsou pochody složenější. Vůlí jest nám onen stav vědomí, který charakterisován jest samočinností naší osobnosti, jaká se jeví při jednání úmyslném, při rozhodování; avšak také při činnostech jedním směrem se nesoucích, kdež na př. Wundt mluví o eindeutig bestimmter Wille, při pozornosti a při každém napjetí provázejícím činnost úmyslnou, i při pudech.

Předpokládáme tedy, že tyto tři kategorie stavů duševních jsou nejvyšší abstrakce a že jsou podstatně rozdílny a nejprve ukážeme, že nedají se tak redukovati, aby jedna z nich byla základní. Počneme představou.

7. Představa jako zjev základní.

Při povrchnější analysi duševní zkušenosti jest velmi na snadě pokládati představu za zjev prvotný. Pozorujeme-li nitro své ve chvíli klidu, nalezáme tam jen představy; neboť snadno zapomínáme, že to obrácení pozornosti do nitra jest složitý duševní čin, jenž mimo představy i jiné složky má. Cit ve všech svých projevech jest spojen s představami, vůle jakožto rozhodování závisí od představ, jakožto pud táhne se aspoň zdánlivě k představě konečného cíle. Upomínka na cit a motivy jednání jsou představy. Představy mají ráz objektivnější odkazujíce k vnějším předmětům, takže pozornost tímto vztahem k vnějším předmětům snadno jest poutána, kdežto k poznání citů a snah jest třeba více sebeznalosti. Myšlení považujeme za nejvyšší činnost duševní, od něho jeví se cítění a jednání, podstata člověka závislým; cit převládající jest na úkor rozumu a snaha nedržená rozumem na uzdě, zbavuje člověka jeho důstojnosti. Není tedy divu, že představa považována bývala a bývá za nejdůležitější a za základní zjev duševní. Již starší filosofové byli k tomu vedeni tím spíše, čím více se to shodovalo s jejich názory metafysickými o substanci, o duši a hmotě. *Descartesovi* byla rozumnost vším; podstatou duše jest myšlení, podstatou hmoty jest prostornost. Myšlení je zárukou jsoucnosti; vrozené ideje jsou principem duševního vývoje. Vše ostatní: pohyb, vnímání smyslové, obrazotvornost, pamět, snaha, žádost, affekt jsou jen případy myšlení. Cogitatio constituit naturam substantiae cogitantis . . . et omnia, quae in mente reperimus, sunt tantum diversi modi cogitandi (Princ. phil. I. 51—52). *Spinozovi* jest vůle a rozum totéž (certus et determinatus modus cogitandi). Rozhodování

jest pouze představa neb upomínka, klad nebo popření idei, jakožto idei; proto není nijaké mohutnosti volní, nýbrž pouze akty volní. Affekty, v nichž cit jest obsažen, jsou jen stavy těla, jimiž se zvyšuje neb zmenšuje schopnost jednati a poněvadž una quaeque res in suo esse perseverare conatur, jsou toho affekty nezbytným následkem.

Základním pojmem *Leibnitzovy* filosofie jest monada; psychologicky monada jako představa a síla vede k redukci všeho dějství duševního na představu. Car perception m'est la représentation de la multitude dans le simple et l'appétit est la tendance d'une perception à une autre. (Überweg III. 147.) *Wolff* po dvlivem Leibnitzovy monadologie připisuje duši moc, svůj stav obměňovati a tím vesmír v nepřetržité souvislosti představovati; vis repraesentativa jest podstatou duše, jest vázána jistými zákony a ratio sufficiens všeho toho, co se v duši děje. Mohutnosti duševní jsou pouze nudae agendi possibilitates, nejsou nic jsoucího, podstatného, bytného, nýbrž pouhé modifikace základní síly představovací. Tomuto stanovisku nezůstal ovšem věren a vrátil se k trojdílnosti. (Volkmann I³ 26.) Avšak následovníci jeho *Er. Schmid*, *Reinhold* (Volkmann I³ 27) a *Plattner* (Brentano I. 243) znova vyhlásili představovací mohutnost za základní a hájili ten náhled proti *Kantovi*, jenž, jak výše podotknuto, tři základní mohutnosti uznával, připouštěje rozumu pouze jakousi převahu nad ostatníma dvěma. V *Humeově* principu psychologického výkladu, ve zvyku; jakož i ve sensualismu francouzských materialistů *Condillaca*, *Holbacha*, *Lamettrie* snaha vše uvésti na pocit, na představu, jest patrna a známa. Všechny tyto náhledy vyplývají ze spekulativního pojmu duše a netřeba je zvláště vyvracovati; neobstojí ani, když je zbavíme jich metafysického podkladu. Je na jevě, že jmenovitě Kantovi odpůrci v této příčině zapomínali, že cit, představa a vůle jsou jen abstrakce a nikoli fakta skutečnosti, a že nelze dříve s nimi naložiti dle zásady jinde se zdarem praktikované: princip vysvětlování co možná zjednodušiti, dokud není zkušeností dotvrzeno, že cit a vůle a představa *samostatně* ve vědomí se vyskytují, jak už Kant proti tomu se ohrazoval (Wundt Psych. I² 13). O to se jmenovaní filosofové a psychologové ani nepokusili a tím pozbyli pevnou půdu empirickou pod nohama a byli svedeni k mechanickému pojímání duševního dění.

Podobná námitka dá se učiniti orthodoxnímu *associanismu* anglickému, ve který se obměnil vylíčený právě intellektualismus prostřednictvím Lockeova empirismu. *Locke*, jenž postavil se zejména proti představám vrozeným, vidí v duši jenom představy, jež vznikají buď smyslovým vnímáním (sensace) nebo reflexí, nebo obojím způsobem najednou. Jsou buď jednoduché nebo složené. K jednoduchým počítá též vůli, libost a nelibost. *Hartley* všechny funkce duševní redukoval na associace představ a tyto na chvění nervového étheru; vůle jest mu tedy konglomeratem associovaných představ. Tím stal se, jak St. Mill [19]) podotýká, otcem theorie associační, která stala se odtud hlavní známkou anglické psychologie a podkladem jejího empirismu. Pokud se zákony

[19]) Ribot La psych. angl. pag. 49.

associační generalisují na pochody duševní vůbec, takže jimi i cítění a jednání se vysvětlují, nelze proti tomu se stanoviska našeho nic namítati zásadně; jeť zajisté možno, aby zákony ty pozorovány a stanoveny byvše nejprve na představách, byly kardinalním zákonem všeho dění psychického po způsobu zákona gravitačního ve fysice, jako chce St. Mill a jako to novější psychologové angličtí vůbec provádějí. Také nás tu nezajímá ta okolnost, že vlivem associační theorie bylo v Anglii studium emocí zanedbáno, anebo že jenom poměr jejich k představám byl účinněji zpytován. Jenom proti tomu pojetí zákonů associačních jest se nám ohraditi, dle něhož cit a vůle z představ vznikají, jako se to jeví na př. u *Jamesa Milla.* Představa, cit a vůle jsou attributy *každé* duševní činnosti; mohou sice jedna neb druhá vyniknouti více, avšak samy nevyskytují se ve vědomí našem nikdy ani ve vyšších, ani na nižších stupních vývoje, takže vývoj nemůže se od jedné z nich počínati. My zajisté buď představujeme nebo cítíme nebo jednáme, a když představujeme, jest tato činnost provázena momentem citovým, na př. uspokojením, a vůlí; neboť buď představovati přímo *chceme*, anebo nechtějíce pozornost k němu obracíme, v čemž již činitel volní jest obsažen. Proto nesmíme tyto tři attributy hypostasovati a pokládati je za více než abstrakce. K tomu svádí associační theorie a pokud k tomu svádí, jest nesprávná.

Jak řečeno, novější angličtí psychologové, počínaje od Milla mladšího, v theorii zcela správně uznávají tři základní zjevy psychické, nesrovnatelné a jakožto pojmy, souřadné, avšak v praxi mnohdy činí ústupky původnímu associanismu, čímž představě dostává se významu, který jí upíráme. Tak se zdá, že i *Spencer* tomu vlivu podléhá. Z pojmu vývoje plyne, že všechny stavy duševní vyvinují se najednou: paměť, rozum, cit, vůle, a že předpokládá se tedy původní jednota jejich, z níž se differencováním vyvinuly. Avšak vývoj předpokládá nepřetržitou souvislost vědomého s nevědomým, psychického s hmotným, jak se týče s fysiologickým a záleží vůbec v přizpůsobení vnitřních pochodů vnějším. Původně tedy děje se toto přizpůsobování v organismu našem nevědomě, automaticky a všechny stavy vědomí byly v organismu předzjednány automaticky, nežli se v pravdě duševními staly. Vědomí však není víc než souhrn představ t. j. duševních repraesentací reakce na veškeré dojmy vnější; v nich obrážejí se všechny komplikace pochodů nervových a proto jsou zákony associační jediným prostředkem vysvětlování psychologického.

Ačkoli tedy jednotlivé stavy duševní, představa, cit, vůle v podstatě své jakožto reakce na dojmy, jsou rozdílny, přece jsou pro vědomí naše stejny; komplikace nervových pochodů, jejichž jsou repraesentacemi, jsou různy, ale jakožto repraesentace jsou všechny představami. Analysa duševního dění, analysa vědomí má tedy jeden základní zjev: představu a s přesného stanoviska empirického, jež u Spencera kříží se s filosofickým vývojovým, nezbývá leč cit a vůli na představu redukovati, tak jak to původní stanovisko associační žádá. Spojení vývojového stanoviska s tímto empirickým sice pomáhá přesmyknouti se přes záhadu parallelismu duševního s hmotným, avšak má v zápětí neshody se zkušeností. Vezměme na př. vůli. Dle předeslaných zásad jest volní čin

duševní repraesentace toho pochodu, který hmotnou stránkou se jeví jako zdržení reakce nebo pohybu nějakého působením jiných dojmů současně vzniklých; krátce, když nemůže reakce pro jisté příčiny tou cestou, na kterou jest organismus neustálou akkomodací dojmům vnějším zvyklý, bráti se před se; ale konečně přece nějakým směrem se uskuteční. Fysiologicky předchází jí reprodukce onoho nervového podráždění, které se stalo při dřívější reakci nebo při dřívějším pohybu. Psychicky obnova takového předchozího činu jest repraesentována představou pohybovou s citem spojenou: tedy vůle v primitivní své způsobě záleží v reprodukci této představy.

Tento výklad vůle shoduje se docela dobře s tou okolností, že úmyslná reakce, volní čin, nemůže se díti jiným směrem, než jakým jindy se bral. Na vyšším stupni jest čin zajisté výsledek celé řady duševních dějů, které v organismu tělesném i v organismu duševním (kterým míníme to, co jindy přirozeností nebo povahou se nazývá) stopy zanechaly, jež stávají se ve všelikých způsobách motivy jednání; člověk jistě reaguje na dojmy jen tak, jak musí, totiž tak jak dovede a může; svoboda vůle, rozhodování jest jen boj motivů, v němž silnější zvítězí. Na nižším stupni také dobře pochopíme, že reakce půjde konečně tudy, kudy je předzjednána vzdor všem překážkám jinými dojmy vzbuzovaným. Nepochopuji však, proč by představa o tom dřívějším pohybu nebo o té dřívější reakci, která přítomnou reakci podmiňuje, musela předcházeti, anebo že by reprodukce onoho motorického podráždění byla představou. Pochod se znova navodí, reprodukuje a byl-li dříve motorickou reakcí, jest jí též nyní; byla-li dříve vědomá, jest jí i nyní; nebyla-li, může se vědomou státi. V *tom* pochodě vidíme volní čin a ne představu; teprve, když pozorujeme sama sebe, nabudeme představy o pohybu, která jest však něco jiného než reprodukce čili opakování nějakého pohybu, aniž by týž popud se opakoval. Neboť pak by každá vzpomínka na pohyb byla zároveň tendencí pohyb opakovati a to, myslím, není zkušeností dáno; je však dáno, že dojem nějaký, jehož obsah jest nám v představě zřejmý, přechází v tytéž dráhy motorické jako jindy. Podobně má se to s citem. Citový živel musíme hledati v každé činnosti duševní tak jako představový a volní, ale nesmíme proto předpokládati, že každá představa je spojena s citem a každý cit s představou; nýbrž že každá činnost po výtce rozumová jest provázena citem a každé cítění že provázeno jest představováním. Jedná-li se o vývoj citů či lépe řečeno cítění, jest to zase vývoj celé intelligence z jedné stránky považovaný a nemůže se něco jiného vyvíjeti než při rozumnosti. Tomu požadavku činí theorie Spencerova velkou měrou zadost; kde však také zde by přímo nebo nepřímo představa činěna byla základem, museli bychom takovou konsekvenci odmítnouti.

Z novějších psychologů německých *Herbart* a jeho žáci učinili z psychologického systému theorii představ a dějství duševní vykládají jako mechanismus představový; vzájemným působením představ vysvětlují všechno. Dle *Volkmanna* I² 21 představa není žádné abstraktum ve smyslu duševních mohutností anebo stupňů vývoje; neboť představy jsou dány: nikoli jako různé stránky nebo vztahy celkového vědomí, nýbrž jako jeho součástky, a zákony nejsou personifikované mocnosti představami vládnoucí, nýbrž

logický výraz toho, co se mezi nimi a v nich samých děje. Tyto představy ve své empiricky dané rozmanitosti a pojem představy, rozumí se spekulativně určený, jsou principie (= elementy) systému. Spekulativní určení pojmu představy vyplývá z pojmu duše, který zase opírá se na prvním stupni svém o tato tři empirická fakta: 1. dáno jest množství představ, 2. dána jest jejich jednota ve vědomí, kdykoliv obrátíme zřetel k svému nitru, 3. dáno jest sebevědomí, jakožto jednotné vědomí všech momentů vědomí. Z toho odvozuje se jsoucnost nějakého podkladu, nositele (Traeger) představ; neboť ony jsou stavy *něčeho*, dány jsou na *něčem*; a sice jediného a jednoduchého, nebot jinak by nebylo možné sebevědomí. Z jednoduchosti toho nositele či podkladu vyplývá zase, že sám ze sebe nemůže vytvořiti rozmanitost stavů a, že jsou také jiné jednotné bytosti, jež působíce na onoho nositele jsou příčinou vzniku představ. Z toho jeví se primitivními stavy duševními pocity a všechny ostatní jsou odvozené. Za druhé pak jsou na základě toho jen dva způsoby vysvětlování psychologického: vzájemnost duše a těla pro základní stavy; vzájemné působení tak vzniklých představ pro stavy odvozené.

V takto pojatém elementu psychickém proniká se stanovisko empirické s metafysickým. To jest již a priori pochybeno; má však v praxi mnohé výhody, z nichž neposlední jest ta, že systém herbartovské psychologie jest jednotný a ucelený jako žádný jiný, takže poskytuje velmi pohodlnou a nehledě k zásadním pochybnostem, velmi vhodnou formuli k řešení veliké většiny psychologických záhad. O tom svědčí rozšířenost tohoto systému a vysvětluje se tím obliba jeho v kruzích odborných těch věd theoretických i praktických, jež od psychologie závisejí jako paedagogika a lékařství (psychiatrie).

Avšak element takový obsahuje jednak zárodek vnitřních sporů, jednak v konsekvencích vede k neshodám se skutečností, pročež jest nesprávný.

Co se prvního týče, lze namítnouti především, že odvozené stavy duševní, cit a snaha, jeví se jako stavy stavů,[20]) což jest logicky protismyslné tak, jako nemožno mluviti o vlastnostech vlastností, činnostech činností. Herbartovci ovšem pomahají si přes tu neshodu tím, že představy pokládají za síly, ne sice takové jako jsou ve fysice, aby působily stále, nýbrž za síly případné, odpor kladoucí změně. Tím však zaplétají se ve spory jiné, jichž očividnému proniknutí zabraňuje obraznost terminologie. Ať si představujeme věc, jak představujeme, nikdy nevyrovnáme spor mezi *trpným* stavem a *činnou* silou a ať pátráme, jak pátráme, nenajdeme analogii ve světě hmotném, odkudž pojem síly vzat, že by nějaký stav přecházel v sílu, a logicky nenajdeme pro to pochopitelného vysvětlení. Také ponětí Selbsterhaltungen, v němž má býti důvod pro činnost jednoduché duše, reagující proti působení jiných bytostí, vede ke konsekvenci podivné, jak *Osvald Külpe*[21]) podotýká. Představy jsou Selbsterhaltungen a mají si navzájem *překážeti* čili se zabavovati (hemmen). Buď jest tím ohrožena jednota a jednoduchost duševního podkladu, aneb se musí představy vzájemně *podporovati* ve službě společného úkolu sebeza-

[20]) Psychologie pro školu 1872 § 119. Durdík.

[21]) Die Lehre vom Willen in der neueren Psychologie. Philos. Studien V. pag. 193.

chování. Theorie tedy nevyžaduje a neodůvodňuje odpor vzájemný, nýbrž ten jest dán zkušeností, což znamená tolik, že theorie na vysvětlení těchto fakt nevystačí. Nevystačí-li však theorie na vysvětlení toho, jak z jednoduchých představ vznikají vzájemným se zabavováním stavy cit a snaha jakožto odvozené, pak jsme oprávněni poukázati k tomu, že city a snahy jsou ve vědomí právě tak dány jako představy a sice jako podstatně různé stavy *vedle* představ. Dále nutno vytknouti proti základní praemisse Volkmannově, že jsou to skutečně abstrakce, neboť *přímo* dány jsou jen jisté činnosti, z nichž buď představu nebo cit nebo snahu logickým postupem si abstrahujeme.

Přejdeme-li nyní k empirickým konsekvencím, jest namítnouti především, že nikde ve zkušenosti není dán ten stav vědomí, kdež bychom měli pouhé pocity či představy, jakož by muselo býti, kdyby představa byla stavem základním, a že ani s genetického, vývojového stanoviska se toho nedomyslíme. Tomuto hledí theorie Herbartova vyhověti tím, že pocitu přisuzuje přízvuk, ale tím zase odtrhuje od sebe, co zkušenost jako stejné dává. Libost a nelibost, kterou čijeme při pocitech smyslových a při pocitech vůbec, jest psychologicky týž zjev, jako příjemnost a nepříjemnost pochodů složenějších a musí míti stejný důvod vysvětlovací. Marna jest snaha na př. elementární libost aesthetickou, s jakou se potkáváme již při jednoduchém vnímání barev, odlučovati od přízvuku dotyčných pocitů. Moment fysiologický, v němž přízvuk pocitu záleží dle Herbarta, jeví se zrovna tak při citech, jakož novější badání s dostatek ukazují, a sice ne jako následek, jejž intensivnější pochod citový v organismu tělesném způsobuje, nýbrž jako provázecí okolnost, jež zjev celý kvalitativně podmiňuje. Ostatně úplné oddělení přízvuku od citu provedli teprve Herbartovi následníci.[22] Také ta známá okolnost těžko se podřídí Herbartovskému schematu, že cit někdy přechází z příjemného v nepříjemný, ačkoli představa víc a více by se měla uvolňovati; rovněž jest cit obavy, úzkosti a podobného druhu v přímé protivě se supponovaným osudem představy. Aesthetické city vysvětlují Herbartovci poměry představ, na něž se záliba víže; kde jest tady nějaké napjetí, nějaké se zabavování útlak či úspěch? A podobných neshod jest celá řada. Co se pak týče snahy, žádosti a vůle, jejíž základem má býti uvědomění si *pohybu* představy buď vítězící nad překážkami nebo podléhající jim: tu již tento pohyb — stoupání anebo klesání — jest tak temný a nejasný pojem, že snese výklady všeliké; avšak ať jest jakýkoli v podstatě, nikdy nemůže sloužiti za důkaz, že by volní činnosti duševní z představ a na představách se vyvinuly, nýbrž jen, že není volní činnosti bez představování. To tvrdíme také my, ale při tom, že také není představování bez volní činnosti. Jakým způsobem však ve vůli cítím se činným já a ne představa pouze — to na základě této theorie nijak se po-

[22]) Herbart praví: Gehen wir nun von den beiden äussersten Enden gegen die Mitte hin, so finden wir zuförderst im Vorstellungsvermögen neben der Sinnlichkeit die Einbildungskraft und das Gedächtnis, neben der Vernunft den Verstand und die Urtheilskraft. Dann im Gefühlvermögen neben den sinnlichen Gefühlen der Lust und Unlust die aesthetischen und moralischen Gefühle und die Affekten. Lehrbuch zur Psychologie. 3. Aufl. von Hartenstein 1882. § 57, pag. 41.

chopiti nedá. Že pak při tom příliš mnoho neempiricky odkazuje se pod práh vědomí, že se popisují obrazně pochody ne ve skutečnosti ale v domyslu dané, to zvláště nevytýkáme, poněvadž postačí uvedené neshody zásadní.

8. Pocit jakožto zjev základní.

Dle obyčejného pojímání jest pocit stav duševní vznikající popudem, totiž nějakým hmotným pochodem mimo nás anebo v nás, jenž má za následek rozechvění nervů. Toto ponětí jest příliš široké, takže připouští všeliké obměny a obstojí ve všech systémech. Jest vlastně výrazem té okolnosti, že všechno duševní dění vzniká působením vnějšku a prostřednictvím nervů, nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu; při tom však není ještě udáno, jak se má pocit k představám, citům a snahám. Intellektualisté a ti empirikové, kteří představu pokládají za element, nečiní mezi pocitem a představou rozdílu. Drží se jenom psychického momentu při vnímání, který záleží v uvědomění si nějakého obsahu, a fysiologického momentu používají k řešení otázek o poměru duše a těla. Pocit je představa prvotná, představa jest jen vybavený pocit, stav duševní téže quality, jen jasností se lišící, zákony jejich působení jsou stejny. Osobní duše podržuje dojmy skrze smysly vzniklé, — jak je podržuje, vysvětlují spekulativně, a všechen život duševní začíná vlastně představou.

I Herbartovci liší představu od pocitu jen jasností, citový element přízvuku zde odpadá, a všechny ostatní stavy vědomí vysvětlují se ze spekulativně určeného pojmu představy a z empiricky nabytých zákonů jejich vzájemného působení. Ačkoli se někdy pocit vykládá za element theorie, za prvek rovný atomu, jenž více rozložiti se nedá, jest v skutku představa elementem, jakož o tom bylo promluveno v kapitole předchozí. I není třeba o takovém pocitu znova se šířiti. Také netřeba mluviti o materialistickém ponětí pocitu, které se na př. u francouzských sensualistů rázu Condillacova vyskytuje a které záleží ve stotožnění fysiologického pochodu s psychickým. Toto stotožnění jest zajisté nedokázaný postulát metafysický, jenž staví psychologii na nepravý základ, anebo ji dokonce nemožnou činí.

Jen tehda jest o pocitu zvláštní úvahy potřebí, když se odděluje jakožto duševní stav od představy. Popudem vzniká jakýsi duševní stav, jehož podstatnou známkou jest uvědomění; přestane-li popud, přestává i stav duševní, jehož uvědomění mizí; zbývá pouze následek fysiologický, jakási stopa v nervové soustavě po rozruchu způsobeném popudem. Ta umožňuje za jistých okolností obnovení téhož stavu duševního i bez opakování popudu. Obnovení to jest vybavení a stav tím na novo vzniklý jest představa. Hlavní rozdíl s ponětím herbartovským jest v tom, že mezi pocitem a představou není kontinuity psychické t. j. po pocitu když ustane popud, nezbývá v duši (nebo v mysli nebo ve vědomí) žádný stav *duševní*, nýbrž v nervovém apparatu pouze disposice k obnovení jeho. Musí se tedy znovu navoditi, aby vznikla představa. Není představ temných, pod prahem vědomí někde v duši uschovaných, nevybavují

se představy jako stavy duševní již hotové, nýbrž znovu se tvoří za podmínek poněkud jiných než pocity.

Tím je tedy řečeno, jak z pocitu vzniká představa; má-li pak pocit býti elementem, musí ještě označeno býti, jak z něho vzniká cit a snaha anebo v jakém poměru jest vůbec k těmto duševním stavům. Odpověď jest možna s tohoto stanoviska dvojí. Buď obsahuje v sobě všechny tři stránky duševního dění, nějak v zárodku anebo jen některé, anebo za druhé jsou všechny základní jevy duševní i cit i snaha pocity. V prvním případě nealteruje se roztrojení psychologie, anebo přiznávají se dva elementy, o čemž bude řeč jinde, a tak promluviti jest pouze o případě druhém.

Názor ten jest vlastní nejnovějšímu směru fysiologickému zastoupenému v Německu především *Münsterbergem* a *Ziehenem*[23]), kteří postavili se na přesné stanovisko fysiologické a tím octli se v prudkém sporu s *Wundtem* a jeho školou, ačkoli mají mnoho společného. Spor hlavně vede se o apperцepci, pro niž Wundt konstruoval jakýsi zvláštní orgán v nerstvu a která hlavně sloužiti má k pochopení volní činnosti, kdežto Münsterberg soudí, že k pochopení všeho, co děje se v mysli, dostačí zákony associační applikované na pocity a sice ne pouze se stránky duševní, nýbrž i se stránky hmotné; právě ty hmotné pochody v nerstvu ukázati, jest úlohou psychické analysy. Diskusse s neobyčejnou příkrostí tu a tam vedená přispívá znamenitě k objasnění principialních pojmů theorie, na základě jichž konsekvence v praxi se vyvracejí. Vyplývá z ní jednostrannost stanoviska obou stran a nám usnadňuje práci. Dle Münsterberga jest úlohou psychologie analysa obsahů vědomí (der Bewusstseinsinhalte); avšak nikoli kausalní analysa, jako ve vědách přírodních; neboť to, co ve vědomí dáno jest, jest dáno již v kausalním nexu, který tedy bezprostředně vnímáme a zvláště dokazovati nemusíme (srov. pozn. 6 na str. 10). Poněvadž nejjednodušší zjevy vědomí jsou pocity, jest první úlohou analysy psychologické, všechno na ně redukovati; a poněvadž mají tyto elementy pochopeny býti jako vnitřní nutné (innerlich nothwendige), jest druhou úlohou psychologie vyšetřování parallelních pochodů fysiologických. Toto stanovisko vede ovšem konsekventně k tomu, že se musí předpokládati určitý poměr hmotného a duševního, jakož to Wundt dokazuje, nazývaje je materialistickým. Avšak my budeme zkoušeti je na konsekvencích empirických, totiž jak dalece stačí na vysvětlení skutečnosti.

Pocit má kvalitu, intensitu a přízvuk: tedy vysvětlování psychologické nese se tím směrem, aby se našlo, jaké pocity, jaké kvality, intensity a přízvuky podmiňují ten který úkaz, a jak jsou spojeny. Cit i vůle jsou komplexy pocitů a záležejí z vněmů a vybavenin (Erinnerungsreproductionen). Co se týče citu, jest lišiti *předně* pocit smyslový, periferně vzbuzený zvláštní kvality a intensity, jenž je základem jednotlivých libostí (Behagen) a nelibostí, za

[23]) Srovn. Časop. čes. musea 1894 str. 442 a násl. Mimo uvedené spisovatele patří sem *James* Principles of Psychology a články v Mindu; *Lange* Über Gemüthsbewegungen. Z dánského přeložil Kurella, Lipsko 1887; *Hering* a někteří přispěvatelé časopisu Zeitschrift für Psychol. und Physiol. der Sinnesorgane.

druhé associovaný pocit innervační, jenž onomu dodává povahu slasti a strasti. Tento pocit innervační zakládá se na různých processech nervových, na reflexně vybavených změnách oběhu krve nebo na centralně vznikajících změnách vasomotorických, které zase mohou působiti jako pocit na nervy sensitivní. Münsterberg naznačuje pouze, jak bychom si to měli představiti, přenechávaje si podrobnou práci na dobu pozdější.[24])

Do podrobna probírá za to vůli, a ježto můžeme z líčení jeho poznati, jak zásadní poznatky v praxi provádí, uvedeme je podrobněji.[25]) S *fysického* stanoviska jest volní čin jako každý fysiologický process veskrze kausalně pochopitelný jako výsledek fysickochemického processu, jenž se děje v sensorickomotorickém oblouku čivném, totiž v tom orgánu, jenž se skládá z čidla, centripetalních nervů, mozku, centrifugalních nervů a pruhovaných svalů. Celý svět jest pro organismus nekonečně rozmanitý zdroj popudů, které v něm nutně vzbuzují mechanismem sensorickomotorickým ty pohyby, jež slouží k udržení organismu nebo potomstva; v těchto právě pohybech záleží všechny lidské i zvířecí reflexy, pudy a činy volní. Ono ústrojí muselo vzniknouti ve své fylogenetické differenciaci výběrem tak, jak nyní jest, ježto muselo prospívati dotyčnému jedinci na každém stupni vývoje podobně jako ústrojí vegetativní v boji o život, normalně však nebýti ani zbytečným ani škodlivým. Poněvadž tedy i, když máme na zřeteli vznik onoho ústrojí, i když je předpokládáme, určitý pohyb pochopitelný jest kausalně, jest i vnější hmotný pochod kteréhokoli pohybu, ať pudového nebo volního, vysvětlitelný na základě fysickochemických principií přírodovědeckých jako nutný zjev a netřeba přibírati k vysvětlení nějakého činitele nehmotného.

Neodvisle od tohoto uvažování fysického, psychologické zpytování ptáti se musí, které zjevy vstupují v naše vědomí, když nějakou volní činnost konáme Z toho jde, že vše, co vůlí nazýváme, jest jenom zvláštně spořádaný komplex pocitů, z nichž každý jest vzbuzen periferně, respektive z dojmů reprodukovaných. Nejjednodušší kon volní (Willensact), jenž směřuje pouze k provedení nějakého pohybu, záleží v citu innervačním (= napjetí) a ve vnímání pohybů na to následujících, hlavně prostřednictvím svalosmyslu. Žádný aktivní živel, žádný vzruch síly, nic nevsunuje se mezi cit innervace a vněm pohybu; podrobnější zpytování dokazuje však, že ten cit innervace není, leč upomínka (Erinnerungsvorstellung) na vněm dříve vykonaný; celý tedy děj záleží v tom vnímání, pohybu předchází upomínka. Zcela tak záleží při každé volní činnosti na venek směřující, psychický děj v tom, že vnímání dotyčného účinku předchází představa o něm, provázená pocity napjetí ve svalstvu hlavy a počínající

[24]) To podniknul mezi tím *Lange* ve spise uvedeném. Vycházeje od principu, jejž Münsterberg uznává, že totiž každý pochod duševní jest spojen nerozlučně se změnou nervovou, hledí experimentalně ukázati, z jakých nervových změn pochodí affekty a dochází výsledku, že affekty jsou pocity vnikající innervačními změnami nervů vasomotorických. Srovnej o tom *Lehmann* Die Hauptgesetze des menschlichen Gefühllebens 1892 (něm. překlad Bendixenův) pag. 67 a násl., pak *Wundt* Zur Lehre von den Gemüthsbewegungen Phil. Stud. VI. str. 349 násl.

[25]) *Münsterberg*, Beiträge zur experimentellen Psychologie I. Bewusstsein und Gehirn.

citem puzení, které záleží v innervačním pocitu pohybu, jenž nejprve má býti proveden. Krátce naše vůle jest skupina pocitů jako vněm. Konečně nastává otázka, kterak se dají ona fysická a psychická fakta spojiti k celkové psychofysické představě, čili: které děje musí se státi v sensorickomotorickém ústrojí, aby příslušné pocity spojily se v onu skupinu, kterou nazýváme vůlí. Zpytování vede k výsledku, že není specifických středisk motorických v mozku, že každé středisko je zároveň motorické i sensorické. Každý motorický impuls má svůj pramen v popudu zvláštním a každý motorický vzruch přechází ihned v dráhu sensorickou. Motorický účin, pohyb svalů, působí opět sám jako popud sensorický a tak následují po sobě dva popudy sensorické: vybavujícího se popudu a vykonaného pohybu; oběma odpovídají představy se sdružující. Jestliže po nějakém cviku *obnoví* se popud vybavující, tu se ještě dříve nežli přejde pochod do drah motorických, vybaví sdružená představa vykonaného pohybu: der Wahrnehmung der Bewegung wird somit die Erinnerungsvorstellung derselben vorangehen, was wir als psychische Willenserscheinung erkannten. Jestliže základní zjevy citu a vůle mají býti redukcí na pocity dostatečně vysvětleny, tož musí konsekventně také všechno ostatní dění podobně se vysvětlovati jako associace a na ní se zakládající tvoření pojmů, soudů, obrazotvornost a veškerá činnost rozumová, o čemž nejsoustavněji jedná *Ziehen*. Poněvadž však tyto složité pochody nedají se přímo na vnější neb vnitřní popudy fysiologické převésti, redukují se na Miterregungen a na fysiologické spojeniny nervů, z nichž takové Miterregungen vznikají jako jsou: rozzáření dojmů (irradiace) nebo synkinetické chvění (souchvění) buněk gangliových. A tak celá psychologie dostává podklad fysiologický, v němž jest její kausalní vysvětlení a odůvodnění.

O tomto směru máme tyto pochybnosti:

1. Když vezmeme v úvahu celkový výsledek principu uvedeného a prováděného touto methodou, jest patrno, že psychologie z toho má prospěch velmi malý. Analysa duševních stavů nemůže záležeti jen ve vytknutí parallelních pochodů fysiologických, poněvadž tím jednak kausalní výklad ve skutečně daném oboru stavů vědomí se činí nemožným, jednak nedá se v celém oboru duševních zjevů provésti bez pomocných hypothesí. Co jsou nám platny nezaručené domněnky o funkci orgánů nervových, o jejich složení a vzájemném styku, když běží především o nějaké příčinné spojení zjevů duševních jako takových. Zákony na př. reprodukce nabudou-li nějak větší platnosti, když se domníváme, že ty a ty pochody v mozku je provázejí? Nepostačí tu, když zásadně se předpokládá nějaký pochod fysiologický, jenž nedá se určitěji vypsati? K čemu třeba množiti neurčitost našeho názoru o těch pochodech nervových přibíráním nějakých Erinnerungszellen? Fysiologie nervových orgánů objasnila mnohý vztah mezi popudem hmotným, mezi rozruchem fysiologickým a mezi duševním jeho korrellátem, avšak na vlastní theorii psychickou neměla vlivu, leč prostřednictvím psychologické analysy. A fysiologie podává fakta, Münsterberg a Ziehen jenom fysiologické domněnky, které ne fysiologicky, ale psychologicky odůvodněny jsou. Proto také složenější pochody duševní takovými výklady nestávají se pochopitelnějšími, temné záhyby duše nestávají

se jasnějšími a deskriptivní práce hlubokých znalců duše lidské pozbývá ceny vědeckého materialu, jelikož podává fakta svými vlastními zákony souvisící, které vůči šabloně fysiologické redukce stávají se zbytečnými. Nepopíráme, že tam, kde těsná souvislost fysiologického s duševním jest zkušeností dána, při smyslovém vnímání, při vášních a citech, při pohybu a pudu, vytčení onoho fysiologického pochodu jest nesmírně důležito; ale jednostranné provádění této snahy činí z psychologie vlastně pomůcku fysiologie, ba namnoze ji s ní zaměňuje. Proto soudíme, že také zásady, z nichž vyšel směr tento, nejsou správny a mezi nimi především methoda, vše redukovati na pocity.

2. Nelze přece za faktum dané empirií považovati tvrzení Münsterbergovo, že ve vědomí dány jsou pocity. Dány jsou stavy různé a vedle toho možno vzíti za faktum pouze, že podmíněny jsou dojmy vnějšími. Nežli se dostaneme k pocitu, musíme provésti mnohou abstrakci a když dojdeme k němu, shledáváme, že jednoduchý pocit ve skutečnosti se nevyskytá. Analysou dojdeme k představě, čímž zde míníme uvědomění si obsahu jakéhos na vnější svět promítnutého, a shledáváme, že vznik její podmíněn jest popudem; dojdeme však též k citu a k snaze a rovněž shledáváme, že jsou provázeny fysiologickým pochodem. Máme-liž právo toto spojení duševního stavu s popudem za *jediný* zjev považovati ve všech třech případech? To jest prostě postulát a má za takový býti vydáván a ne kladen mezi praemissy empirické. Dle náhledu našeho jest možný jenom tento postup: Všechny složené zjevy duševního dění, jak nám je podává zkušenost, mají tři stránky: rozumovou, citovou a volní: tedy musely se vyvinouti z něčeho, co také tyto tři momenty psychické má. Poněvadž však na druhé straně zkušenost poučuje, že všechen duševní život jen ze smyslových dojmů vznikl, tedy musí to něco, z něhož se vyvinuly pochody složenější, býti dojem co možná jednoduchý, který všechny ty tři stránky obsahuje v nejprimitivnější formě. Dojem značí tedy tolik, co popudem vzbuzený stav psychický. Nazvu-li jej pocitem, tedy *předpokládám* za element stav duševní vzniklý působením světa vnějšího mající tři stránky: obsah jakýsi (rozumový moment), citový a snahový moment. I musím jej tedy tak pojati a tak vysvětliti, aby z něho vznik složenějších pochodů byl pochopitelný. Ty tři stránky jsou psychicky *podstatně* různy a chtíti je ještě dále fysiologickými pochody při pocitu vznikajícími vykládati, jest nepřípustno a ještě méně dovoleno ty fysiologické pochody zváti *pocity*, totiž označovati týmž jménem jako onen dojem základní.

Nic nelze tedy namítati proti tomu, když přízvuk pocitový vysvětluje se všelikými změnami svalstva vasomotorického, avšak tyto změny nelze bráti za *pocity*; neboť jsou spolučinny při tom stavu duševním, který jako jednoduchý jest právě pocitem. Nelze také cit jako složený zjev vykládati summací pocitů; neboť předně jedná se o citovou stránku nějakého zjevu, který není pouze citem, a za druhé summa pocitů nese s sebou i summu představ, tedy něčeho od libosti aneb nelibosti podstatně rozdílného.

3. Výklad vůle obsahuje mnohé jednotlivosti, jež se zamlouvají jmenovitě se stanoviska vývojového; avšak za skupinu pocitů nelze vůli přijmouti aniž za výslednici takových pocitů. Jest tu zase jeden fysiologický moment, který

Münsterberg beze všeho pokládá za pocit, jemuž však dle našeho náhledu ve vědomí odpovídá zcela zvláštní stav od pocitu rozdílný, který možno za zárodek volní činnosti považovati. Míním Innervationsgefühl jakožto Erinnerungsvorstellung. Vyjděme od pohybu reflexního, který dle Münsterberga jest nejjednodušší volní čin. Fysiologický pochod při něm probíhá v oblouku čivovém: od povrchu těla sensitivní drahou ke ganglii a odtud motorickou drahou k svalu. Po každém pohybu zůstane stopa. Obnoví-li se dojem, jenž měl za následek určitý pohyb, poznám jej jako známý, a je-li dráha pohybu zvykem dosti utvrzena, jde jí bez překážky a vykoná se týž pohyb jako původně. Nastane-li však překážka nějaká, třeba associací na jinou stranu způsobená, tu motorická reakce chce jaksi jíti obvyklým směrem, ale nemůže; z toho vznikne napjetí, jež si uvědomím jako zvláštní duševní stav, a jež provázeno jest všelikými změnami v svalstvu hlavy, v nichž zadržená energie se uchovává tak dlouho, až po případě přece přejde v pohyb anebo, až se v tom spotřebuje bez vnějšího effektu. Toto napjetí jest zárodkem vůle, jakožto činné stránky duševního dění. Na nejnižším stupni jeví se jako neurčitá snaha vykonati nějaký pohyb a na vyšším jako rozhodování. (Srovnej temné, neurčité chtění objevující se zprvu jako známka některých citů, potom váznutí reakce při zadržovaném výbuchu vášně.) Toto napjetí jest Münsterbergův Innervationsgefühl, ale není pocitem, jenž by měl ony tři stránky psychické, nýbrž jest to zase jedna stránka jiného složenějšího pochodu. Po případě druží se k ní Erinnerungsvorstellung vykonaného jindy pohybu, ale zůstává týmž napjetím a tudíž týmž zvláštním stavem duševním jako dříve. Ovšem *mohu* je nazvati pocitem nebo stejným slovem označiti jako citový element a představový při vnímání, ale pak jedním slovem označuji věci různé, k čemuž není důvodů. To myslím jest také jedna nesprávnost Münsterbergovy theorie, že pocitu dává význam příliš široký, aby měl jeden princip vysvětlovací. Tím však nedocílil, leč že záhadu zakryl.

Konsekventněji vede si Ziehen, an uznává dva druhy pocitů: sensitivní a motorické. Tím však přijímá dva elementy, jeden pro trpné, druhý pro tak zvané činné zjevy duševní, což nepřímo svědčí proti jednotnému principu Münsterbergovu.

Přirovnáme-li náhled tento k Spencerovu dříve vylíčenému, shledáváme ve výsledku shodu: oběma jest vůle představou a proto platí to, co tam jsme namítali, také proti Münsterbergovi, jmenovitě, že tímto způsobem nevysvětlí se nejzajímavější faktum našeho vědomí, kde se cítíme sami činnými a nikoli nepozorujeme činnost na představách.

9. Cit jakožto zjev základní.

Jako představu se stanoviska logického, tak jest snadno cit pokládati za zjev prvotný se stanoviska vývojového. Ve světle této theorie jeví se boj o život vzpružinou všeho dění, a zachování sebe sama jest posledním cílem a posledním důvodem změn životních. I psychické vzniklo z tohoto důvodu

a vývoj jeho pochopuje se jen jako výsledek boje o zachování existence v jedinci i rodu. To vede k soudu, že duševní jest v nepřetržitém spojení příčinném se vším, co u živého organismu spatřujeme ve službě onoho principu, a tím zase rozšiřuje se vývoj jeho po celém oboru organismu živočišného. Pak jest zcela pochopitelno, aby základem duševního byl takový stav, v němž by především subjektivní moment sebezachování bezprostředně přicházel k platnosti. A to jest cit; neboť jím uvědomujeme si především stav organismu, stav vlastní jakožto výsledek boje o existenci, jím dovídáme se o úspěchu anebo neúspěchu jeho a skrze něj obracíme se teprv k vnějšku, zdali prospěšně nebo škodlivě na nás působí. Citový element jest více spojen s podmínkami naší existence hmotné, kdežto představa objektivnější má ráz, obracejíc vědomí naše k obsahu dojmu, k poznávání okolí; a vůle zase povznáší nás nad dojmy v citu se obrážející, jichž jest výsledkem. Vidíme též, že citový element jest na nižších stadiích daleko mocnější než na vyšších, a že tam, kde na vyšším stupni nabývá převážné platnosti, rozumná činnost přestává.

S tohoto stanoviska *Horwicz*[26]) pohlíží na cit. Ve smyslu uvedených zásad biologických jest mu cit jednoduchý, fysickopsychický element, na nějž se všechny zjevy redukovati dají. Podstata jeho jest v sebezachování, totiž ve způsobu reakce organismu na dojmy vnější, které způsobují změnu. Libost vyplývá z vědomí síly naší duševní bytosti, nelibost z její slabosti, nedostatečnosti. Libost a nelibost způsobují jisté pohyby, které se zkoušejí, až se najde nejvhodnější; tento se zvykem utvrdí a nabývá tak zvláštního rázu, kterýž stává se předmětem vědomí. Citem tedy vzniká pohyb, jenž umožňuje poznání; spojení citu s pohybem jest základem pudu a ten jest základem vůle. Každá představa byla nejprve citem a každé vědění jest bez výsledku, dokud nespojí se s citem. V mnohých případech vědění naše přechází v chtění, jako otrávený pokrm v krev a chylus; avšak v mnohých případech se to neděje. Jest tedy potřeba ještě sprostředkovacího činitele, jenž přechod poznání ve snahu způsobuje. Takový činitel dán jest skutečně v citu; kde jest představa provázena citem, obměňuje se ve smyslu tohoto citu ve chtění, kde není, neobměňuje se.

Theorie tato trpí především vadami zásadními. Jest pravda sice, že požadavkům vývojového stanoviska, kterým i my přisuzujeme směrodatnou důležitost při stanovení elementu psychologického, jest vyhověno. Avšak poněvadž není nemožno jim vyhověti i jiným způsobem, jakož se později o to pokusíme, nemůže tato okolnost býti za důvod rozhodný považována. Z theorie vývoje názor Horwiczův *nutně* nevyplývá. — Rovněž jest pravda, a Horwicz velice ji pochopitelnou učinil, že *uvědomění* si libosti a nelibosti předchází uvědomění si obsahu dojmu a že jest příčinou nějakého pohybu, v němž jest možno hledati zárodek činnosti volní. Avšak o postup takovýto neběží, nýbrž o to, zdali představa a vůle jsou *obměny* citu, zdali teprv z něho se vyvinuly. Jeť zajisté možno, aby se vyvinuly z něčeho jiného, což bylo původně *vedle*

[26]) *Horwicz*, Psychologische Analysen auf physiologischer Grundlage I. Halle 1872 str. 350 a násl.

citu. A to z výkladu Horwiczova nikterak nevyplývá. Naopak dostavují se všeliké spory se zkušeností.

Z povahy empirického pojmu o vědomí vyplývá, že elementem intelligence může býti jenom to, co svou přítomností zaručuje nám takové vědomí, jaké u člověka jest dáno. Z toho však moment obsahový, čili vztah k objektu poznání, vyloučiti se nedá. Naopak my činíme požadavkem, aby tam, kde o vědomí jest řeč, zřetel onen byl; tím také lišíváme intelligenci lidskou od zvířecí a jiných analogií. Jen tam jest nějaké vědomí, lidskému podobné, kde jest i jakési poznání. A priori tedy možno říci, že pouhé uvědomění si libosti a nelibosti není zárukou vědomí takového. Dá se mysliti, že zvířata a organismus vůbec cítí, ale že nemyslí, (— netvrdíme to —) a pak cit nemůže býti elementem. Jako se nedají tři stránky představovací, cítící a volící u člověka nikde odděliti, tak nesmí se činiti jeden z nich elementem, nýbrž něco, co je všechny vykazuje. Všechno, co jest před takovým stavem, tedy také pouhé uvědomění libosti a nelibosti, zavádí nás v obor nevědomého, hypothetického a to nelze činiti základem. Proto byl Horwicz nucen vydatně této metafysické pomůcky užiti a to nikoli na prospěch názoru svého, jak mu *Wundt*[27]) správně připomněl. Ve skutečnosti se nedá příkladu nalézti, kde by cit byl jediným stavem vědomí a také Horwicz musí, aby vysvětlil vznik činnosti duševní na dalším stupni, hned z předu, v primitivním stadiu, přijmouti pohyb reflexní. *Höffding*[28]) pak dodává, že musí se již u nejjednodušších projevů protozoí přijmouti mimo cit libosti a nelibosti také jakési rudimenty počitků hmatových a pohybových a snad i chuťových při chemických popudech. Tedy nejen uvědomění si stavu organismu vlastního skrze cit libosti nebo nelibosti, nýbrž i uvědomění si jakéhosi rozdílu dojmů; tedy jakési temné poznávání a rozeznávání nutí nás analogie s naším vědomím předpokládati již na prahu vší intelligence, již v primitivním stavu vědomí. Jest to patrno i u člověka při tak zvaném pocitu životním, jenž jest výslednicí všech pochodů vegetabilních, jimiž organismus v normálním stavu se udržuje. Ten hlásí se nám sice citem libosti nebo nelibosti především, jest však zbarven také obsahově, neurčitě sice a nezřetelně, ale přece nějak, čemuž svědčí výrazy, jimiž tělesnou náladu označujeme, užívajíce obyčejně přirovnání.[29])

To, co Horwicz připomíná o prostředkovací úloze citu mezi představou a snahou, týče se jen činností složitých a jest jen potud pravda, pokud skutečně každému volnímu činu základem jest nějaká představa co účel a důvod, pokud jasné vědomí o libosti nebo nelibosti stavu nějakého vzbuzuje snahu stavu toho dosíci. Avšak celý ten akt záleží z více jednotlivých činností, z nichž každá zase má svůj citový přízvuk, svou stránku rozumovou a jest částí celkového konání. Samotnou představu v mysli nenajdeš, nýbrž vždy nějaký modus představování, myšlení; rovněž není vědění žádným stavem

[27]) Vierteljahrschrift für wissensch. Philosophie III.

[28]) *Höffding* Psychologie in Umrissen auf Grundlage der Erfahrung. 2. vyd. přeložil z dánštiny Bendixen. Lipsko 1893 str. 126.

[29]) O tom viz později v kap. 13 sub 2.

vědomí, nýbrž pojem abstrahovaný z výsledků činnosti myslivé, jenž jakožto pojem jenom v mysli a ne ve skutečnosti existuje. I nelze cit pokládati za element.

Ještě jedna okolnost jest, která — můžeme říci — svádívá k tomu, aby citu byla přisuzována přední úloha mezi ostatními zjevy duševními. Užíváme zajisté slov cit, cítění, cítiti ve významu volnějším říkajíce vedle: cítím libost nebo nelibost, cítím ošklivost, krásu atd., také: cítím se zdravým, cítím se puzena, cítím se nadšena, vzrušena a pod. Jest patrný veliký rozdíl obou způsobů se vyjadřování, jež bychom naznačiti mohli v prvém případě jako objektivování stavu cítění, v druhém subjektivování. V prvním případě sloveso jest přechodné a naznačuje vztah činnosti k předmětu, v druhém jest nepřechodné a naznačuje stav podmětu. Psychologický pojem cítění odpovídá prvnímu, v druhém jest však jaksi element filosofický. S psychologického stanoviska jest druhý způsob nepřesný, poněvadž obsahuje attribut té činnosti, kterou zahrnujeme pojmem vůle. Ani představa a představování, ani vůle a volba nepřipouštějí analogického obratu slovního. Cit v tomto širším významu velice blíží se pojmu vědomí a cítím se puzena jest psychologicky přesně — jsem si vědom, uvědomuji si, že jsem puzen; cítím se nadšena — uvědomuji si, že jsem nadšen. Za jistých filosofických postulatů, s jistého filosofického stanoviska je možno tento cit bráti za první bezprostřední *výraz* osobnosti, činiti jej důvodem jsoucnosti a jako takový pokládati za základní zjev duševní. Ovšem empirické stanovisko psychologické nemůže se s ponětím takovým spřáteliti.

Na tom stanovisku idealismu Hegelovského stojí také náš *Palacký*,[30]) jenž v knihách o kráse vychází od citu a citelnosti jakožto základní mohutnosti duševní. »Jestliže duch náš, jakožto sám podmět, má svou zvláštní podstatnost; jestliže s předmětenstvem postaven jest v nějakém potahu: musí míti dvojí stránku, jednu, již sám v sobě zakládá i zůstává, druhou, jíž vchází v potah se světem předmětným; onu můžeme zváti střední, tuto výstřední. Obojí přináleží zárovnou nutností k celku jeho, jakožto celku bytosti jestotné a činné: ale onano, ve které se samostatná bytnost jeho zakládá i začíná, prvotnější jest arci nežli tato, ve které se odnáší k předmětenstvu: onu nazýváme v úkazu *citem*, tuto pak *myslí*«. (Radhost I. 336) »Bezprostředně zajisté povědomi jsme do sebe čehosi, což vznikajíc jako vnitř u kořene veškeré bytnosti naší, jeví se jakožto prvopůvodní skutek ducha, jakožto ten středek, ze kteréhož naše působnosti všecky co paprsky vystřelují a v němž opět tratí se v jedno všecky. Toto pak nejvnitřnější a bezprostřední povědomí samosti své jmenujeme *citem*... Cit jest tedy původiště a jako rodiště bytu našeho; on zakládá život náš veškeren a proniká i prostupuje, smím-li tak říci, celou bytnost člověčí, jsa jednotitelem jestotným všech našich rozličných působností.« (R. I. 338) a t. d. Z toho jest patrno, že cit u Palackého není pojem psychologicky empirický. Proto, konsekvence psychologické se různí od stanoviska empirického. »Pročež i právem říci se dá, že cit,

[30]) Palacký Radhost I. Krásověda.

jakožto sídlo vší podmětné jestoty a síly, jest i původním pramenem veškeré působnosti duchovní... sama *povědomost* a samo *svědomí* nic jiného nejsou, než vyskytnutí se citu v poznávajicnosti a snaživosti. *Citelnost* jest vůbec dílna, ve kteréžto se tvoří život náš duchovní; ona schovává důrazy všechny, které vcházejí odevšad rozličnými cestami do života našeho, ona je kryje v oblaky tajemnosti své, až by zrodily se v ponětí a v idey, v žádost a vůli; v ní složené leží jiskry vší známosti, naděje a víry, jichž ale drahná část nikdy neprocitá k vidomému plápolu.« »Jakož jedna jest samost naše, tak i jeden jest toliko cit samosti této; i nemůže sám v sobě zrůzněn býti ve všeliké třídy« (l. c. 339).

Takovýto ovšem cit nemůže býti elementem empirickým; neboť není empirickou abstrakcí, ale spekulativně nabytý z pojmu ducha.

Z Herbartovců *Cohen*[31]) pokládá city vůbec za elementární stav vědomí; při tom však poměr představ a citů neurčuje ani správně ani zřetelně, takže můžeme jen krátce o něm se zmíniti. Alle Vorstellungen sind Objectivierungen der ursprünglichen Empfindungszustände, der ursprünglichen Gefühle, welche die elementarsten Formen der Bewusstseins überhaupt sind. Základem tedy vědomí jest *jakýsi* stav, který on nazývá citem, který však není citem ani ve smyslu Herbartovského přízvuku ani ve významu sinnliches Gefühl v novější psychologii běžného. Za to obsahuje ten stav jím předpokládaný momenty, v nichž někdo jiný zcela právem může shledávati moment obsahový. Tak prý jest představa o teple objektivace změněné temperatury povrchu těla. Nejprve čijeme prý změnu, teprv ponenáhlu naučím se znáti příčinu popudu a nejprv nazírati předmět teplý a pak představovati teplo samo. Avšak změna ona může býti docela dobře uvědomění si obsahu, pokud ji rozeznávám od změn jiných a Cohen nijak nenaznačil, jak si takové uvědomění rozdílu představiti máme vedle rozdílu příjemného a nepříjemného dojmu tepelného, čímž jeho supposice postrádá empirického základu. Vůbec jest poznámka jeho pouze povrchní, kusá, příležitostně učiněná a nebyla nikdy v soulad uvedena s ostatní theorií psychickou. Odpadá tedy.

10. Snaha jako zjev základní.

Nejprve jest nám činiti s pojmem vůle (snažení) metafysickým, který se svého empirického stanoviska a limine odmítnouti musíme. Ještě více než cit, jest vůle projevem lidské bytosti. Jednání určuje hodnotu povahy, nikoli vědění ani hloubka citu. V činění soustředí se všechno duševní působení, ve službě vůle jsou rozum i srdce. Vůlí cítíme se pány sebe, svých představ i citů, vůlí stavíme se proti ostatním bytostem, svoboda vůle v obojím ohledu, proti vlivu vášní i mocností vnějších, jest idealem individualní existence. »Chci« jest mnohým filosofům bezpečnější zárukou jsoucnosti vlastní i jsoucnosti

[31]) Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft V. 1867. Mythologische Vorstellungen von Gott und Seele psychologisch entwickelt pag. 419—421 a VI. 1868 Die dichterische Phantasie und der Mechanismus des Bewusstseins pag. 219—222.

vůbec a pevnějším východiskem spekulace než »cogito«. Jakožto pud vůle proniká veškerý organismus živočišný a spojuje člověcký vývoj s ostatním. V dějinách filosofie ve všech dobách vůle důležitou hraje úlohu, odtud v psychologii se obráží. Spiritualismus svým stanoviskem byl k tomu veden, aby psychologii, jež od vůle vycházela, přední místo dáváno bylo mezi disciplinami filosofickými. Dostačí ukázati na Fichtea mladšího, Hartmanna, Schopenhauera. Avšak s takovými filosofujícími psychology anebo psychologickými filosofy netřeba nám se příti. Jakmile vůli hypostasujeme a odloučíme od zjevů psychických, jakmile jí přisoudíme attribut z pojmu osobnosti anebo z hypothetického pojmu duše vyplývající, opouštíme půdu vědy a stáváme se nevěrni zásadnímu požadavku systému: vycházeti od daného. U filosofů, jako jsou právě jmenovaní, jest to pochopitelno, omluvitelno, poněvadž netají se tím a psychologické konsekvence — vlastně inkonsekvence — přijímají k vůli celku, který přesně vědeckým ani býti nemůže. Avšak ani empirikové psychologičtí, kteří vůli za element považují, nedovedou se zbaviti živlů metafysických, takže tato vada jeví se nezbytným následkem jejich stanoviska, což zase pro nás jest dostatečným důkazem, že vůli vůbec nelze za element psychické theorie považovati. Všimněme si pozorněji theorie *Benekovy* a *Fortlageovy*.

Beneke jest po Herbartovi v Německu nejrozhodnějším zastancem směru empirického mezi bezprostředními následovníky Kantovými a vytýká i Herbartovi zcela právem, že nebyl v tom ohledu důsledným. Tím určitěji tedy vyniká i nesprávnost také jeho východiska, když ani při svých jasných empirických zásadách téže vady se neuchránil. Jelikož všechen duševní život náš vyniká z vnějších dojmů, má duše dle něho schopnost na tyto dojmy reagovati, což označuje tím, že jí připisuje pramohutnosti — Urvermögen. Jsou to jaksi latentní síly, které se vybavují či vzbuzují popudem, čímž vznikají pocity a vněmy (Empfindungen a Wahrnehmungen). V pojmu Urvermögen obsažen jest pojem snahy (Strebung); neboť ony latentní síly tíhnou k projevení se svému, k uspokojení skrze dojmy. Vzájemným působením vnějších pochodů a pramohutností, jichž jest tolik, kolik je vůbec možných dojmů, vznikají mohutnosti základní (Grundvermögen) a, když ustane popud, stávají se z nich opět snahy, lišící se od původních tím, že jsou snahami po něčem určitém (chtějí uspokojeny býti dojmem určitým). Takto vypuzeny z vědomí, ukládají se v duši jako nevědomé Angelegtheiten čili stopy (Spuren), které mohou býti reprodukovány a tak podmiňují všechny pozdější děje duševní.

Děje duševní dají se v theorii snadno rozloučiti na představy, city a snahy, vskutku však jsou jen různými stránkami téhož zjevu, téže duševní činnosti. Představou jest každá činnost potud, pokud jest částí soudu, kterýž děje se vlastně již při nejjednodušším vnímání; citem jest v poměru k jiným činnostem současným nebo následným, s nimiž se měří co do síly; snahou, pokud obsahuje neukojenou mohutnost základní, čímž v duši může způsobiti jisté pohyby.[32]) Vzájemné vyrovnávání současných činností duševních co do

[32]) Psychologische Skizzen I. 223: *Vorstellung* ist eine Seelenthätigkeit, inwiefern dieselbe, mehr oder weniger klar, in dem Urtheilsverhältnisse steht (auch bei der einfach-

jasnosti jejich uvědomění a působivosti (Grad ihrer Erregtheit) jest základní zákon jejich vzájemného na se působení. To jsou ve vší stručnosti základy Benekovy theorie, jejíž hlavní pokrok proti Herbartově duševnímu mechanismu jest, že zcela ve smyslu moderních názorů představu, cit a snahu pokládá za tři stránky jednoho a téhož zjevu. Avšak elementem jest snaha: neboť pramohutnosti jen jako snahy po přivodění nějakého stavu duševního jsou a mohou býti hyblem duševního dění. Jsou však dány zkušeností? Dají se z ní jako jedině možný postulat vyvoditi? Okolnost a faktum, že všechny duševní pochody vznikají z vnějších příčin, není dostatečným důvodem; nebot připouští i jiné vysvětlení a pouhá možnost jiného vysvětlení činí východisko toto problematickým a tím i nemožným. To má za následek, že Beneke přímo i nepřímo musí utíkati se k nevědomým představám, postulatu rovněž neempirickému.

Dle *Fortlage*[33]) jest elementární průjev vůle pud, a jako takový základem vědomí; pud jest jedině skutečný v duševním životě. V něm obsaženy jsou představa i cit, z něho vzniká vědomí a sice zatlačováním pudů. Anticipace budoucího stavu, k jehož uskutečnění puzeni jsme, způsobuje, když ukojení pudu nestane se hned, zvláštní stav očekávání, otázky, napjetí, v němž právě záleží pozornost a vědomí. Představy jsou jen průvodčí zjevy (Begleiterscheinungen) a city jsou s pudem v podstatě totožny. Libost jest pud, jenž snaží se přítomný stav prodloužiti; nechuť jest pud stavu nějakému uniknouti. Rozdíl jest ten, že při citu jest týž stav poznáván pouze vnitřním smyslem toho, kdo jej má; týž stav jest pudem, je-li poznáván skrze prostorové pohyby také od jiných individuí (cit je einbewusst, pud vielbewusst). K odůvodnění této theorie musí Fortlage jako Beneke utíkati se k hypothese o nevědomých stavech duševních, o nichž nic nevíme, t. j. o nichž zkušenost nám nepodává fakt. Musí tedy stavy vědomí přenášeti na stavy nevědomé; čili na to, co vědomí předchází. Hypothesa tato může býti oprávněna, avšak nemůže se činiti východiskem pro výklad zjevů psychických; k tomu je třeba dat úplně zaručených. Představa, jakožto obsah dojmu, jest dána ve vědomí, může býti reprodukována a býti zase ve vědomí: čím vyplněna jest mezera mezi původním stavem a reprodukovaným? Vědomí o tom nemáme, sebepoznávání jest vázáno jen na vědomí; zbývá jen dle analogie se světem hmotným jakási stopa v nervstvu. To je jediný závěr z empirických dat. Stopa ta není však zjevem psychickým, neb jest *mimo* vědomí. Fortlage ji tedy musí postulovati jako stav psychický a v tom právě jest chyba základní. Druhá z ní plynoucí jest, že představě připisuje se význam ve vývoji tak

sten Wahrnehmung zeigt eine genaue Zergliederung ein solches); Gefühl ist dieselbe in Bezug auf das unmittelbare Sichmessen ihrer Elemente gegen die Elemente anderer zugleich oder nach ihr gegebener Seelenthätigkeiten; und *Streben*, inwiefern sie unerfülltes Grundvermögen in sich enthält, durch dessen Übertragung sie dann gewisse Bewegungen in der Seele hervorzubringen im Stande ist.

[33]) *Fortlage*, System der Psychologie als empirischer Wissenschaft aus der Beobachtung des inneren Sinnes 2 svazky 1855. Srovnej *Oswald Külpe*, citované pojednání ve Phil. Studien V. 413—421.

podřízený, což opět se skutečností se nesrovnává; neboť jest dána vždy, při každém zjevu duševním.

Z těch příčin pud vůbec nelze činiti elementem theorie, totiž pud nevědomý. Ten není faktum duševní. Jest však faktum, které spojuje duševní s fysiologickým, než může teprv z jiných v pravdě psychických fakt býti vysvětlováno a k objasnění vývoje použito.

11. Elementy dva.

Jestliže najde se jednou bližší příbuznost mezi představou a citem, podruhé mezi citem a vůlí, možno tuto dvojici proti zbývajícímu stavu základnímu považovati za jediný základní zjev a tím vznikne rozdvojení psychologie, v němž jednou cit, podruhé vůle podřízenější význam dostává. Již v nejstarších dobách se potkáváme s tímto rozdělením, jakož bylo vytčeno příležitostně v kapitole 6. *Aristoteles*[34]) zahrnul cítění pod pojem *ὄρεξις*; po něm dostala se tato dvojice do scholastické a středověké psychologie, kdež střídala se s roztrojením podle toho, zdali Platonův idealismus nabýval vrchu nebo Aristotelův realismus. *Wolff* držel se ho a proti Kantovi hájili je Weiss, Karus, Krug, čehož ozvuk v naši literaturu zasáhl *Markovou* knihou o filosofii. V Anglii[35]) *Hume* je dichotomista, rovněž *Reid* a *Brown*, kteřížto užili zvláštních názvů, z nichž jest patrno, jak povrchně je rozeznání dvojích pochodů duševních založeno. Reidovo rozdělení na intelektivní a aktivní mohutnosti opakuje se častěji v pozdější psychologii anglické (J. Mill). Také v Herbartově škole jest jakási dichotomie, an city a snahy jakožto stavy výslední, staví se proti představám jakožto původním a vůbec jest rozdělování podružné na činné a trpné stavy dosti obyčejné; mezi trpné počítají se představy a city, činnými jsou jen snahy. Nemůžeme však takovému rozdělování přikládati váhy snad zásadní, poněvadž neopírá se o žádný podstatný znak. Obyčejně bývá podnětem poměr individua k světu vnějšímu, od něhož jednak dojmy přijímá, jednak proti dojmům reaguje; avšak *všechny* duševní stavy jsou reakce na dojmy vnější a ve všech jest činitel volní zkušeností dán. Jindy zase hledá se opora ve fysiologickém podkladě vědomí; jsou dva hlavní druhy nervů, sensitivní s činností centripetalní a motorické s činností centrifugalní; ovšem, ale jim neodpovídají jenom dva druhy stavů duševních, poněvadž při každém stavu oba druhy nervů jsou činny. Někdy bývá důvod čistě dialektický, anebo bychom řekli logický, vzatý a priori z domnělého poměru duše k vnějšku. *Krug* na př. mínil, že činnost duševní může míti směr do vnitř anebo zevnitř, jsou tedy stavy duševní buď immanentní čili theoretické a transeuntní či praktické, Vorstellungs- a Bestrebungsvermögen. *Hamilton*,[36]) obhájce Kantovy

---

[34]) Citům vůbec nepřiřknul zvláštního samostatného místa mezi *νοῦς* a *ὄρεξις* a proto nelze přesně říci, že je počítá k *ὄρεξις*, an také *αἴσθησις* jest jimi provázena. Srovn. o tom *Fr. Drtina*, Třídění jevů duševných v řecké filosofii. Listy fil. XVII. str. 324—326.

[35]) Srovnej *Brentano*, Psychologie vom emp. Standpunkte I. str. 239.

[36]) Brentano l. c. pag. 242.

trichotomie, dobře namítá, proč že bychom nemohli předpokládati tři činnosti, z nichž by byly jedny ineuntní, druhé immanentní, třetí transeuntní? Logicky jsou zajisté oprávněny stejně. Kdežto ve starší psychologii obyčejně cit ustupoval druhým mohutnostem, v novější empirické zase vůle bývá stavěna pod představu a cit, s jedním z obou stavů bývajíc stotožňována. Theod. *Waitz*[37]) pokládá vůli za spojení citu s představou. Snaha jest pocit nelibý mající původ v představě o něčem příjemném ale nepřítomném. To však odporuje zkušenosti, neboť netoužíme po všem, co příjemný cit vzbuzovalo, a není vždy snaha spojena s pocitem příjemným.

Steinthal[38]) redukuje vůli na představu pohybovou, které připisuje motorickou sílu. Duše má dvě mohutnosti, z venčí přijímati pohyby a z nitra je působiti; neboť v nervovém ústrojí pouze dvojí rozdíl shledáváme: vlákna sensorická a motorická. Fysiologická změna v obou jest táž, lišíc se pouze účinkem. Uprostřed dráhy sensitivní a motorické jest sensace (dojem); jednu končí, druhou začíná, má tedy motorickou sílu (Bewegungskraft). Cit a pocit jdou společně, jsou fysiologicky jedna a táž změna nervu, jež však psychologicky dvojí následek má. Týž process vědomím naším dvakráte jest využitkován; jednou čijeme subjektivně změnu organismu a poměr té změny se stanoviska přiměřenosti podmínkám životním (= přízvuk Herbartův) — to jest cit; podruhé určujeme *obsah* změny jako zvláštní zjev dle kategorie kausality a kvality a to jest pocit (= představa). Vůle není než jistý poměr představ pohybových k představám jiným a citům Míníme-li, že v nás jest nějaká volní energie docela různá od představování a cítění, jest to klam. »Chci« plovati znamená jen: představa plování tíhne ke spojení s pocitem a citem vody a s pocitem, jejž způsobují pohyby plování. Sílu těchto spojovacích známek cítíme jako napjetí, které jsme nakloněni považovati za zvláštní popud vůle. —

Steinthal tedy připisuje představě motorickou sílu, čímž vlastně povídá jinými slovy totéž, co Spencer a Münsterberg; avšak tím faktum zvláštního stavu duševního se neodstraní, neboť ono napjetí, jež čijeme jako puzení k činnosti, jest přece něco jiného i než představa sama o sobě i než citový činitel. Že vzniká ze spojení představ, to nevysvítá nikterak z theorie Steinthalovy, nýbrž že vznik jest provázen představami. Nepřímo doznává to Steinthal sám, jsa nucen voliti název motorická síla; ta jest pak znakem téhož pochodu fysiologického jako přízvuk a obsah a tu jsme u třetího psychologického následku, ke kterému se on nechce znáti, který však my nazýváme volním činitelem. Vmyslíme-li se v příklad Steinthalem označený, mohl by výklad jeho postačiti. Avšak, ptáme se, vzbuzuje představa plování ve mně *vždy* chuť prováděti pohyby anebo skočiti do vody? A nevzbuzuje-li, kde zůstala její motorická síla? Jest zabavena jinými představami (gehemmt), může zníti odpověď; kde však jest ono napjetí, které by muselo nevyhnutelně vzniknouti zabavením? Dále není pravda, že se každá žádost pohybem uskutečňuje. Řeknu-li

[37]) *Külpe* v článku uv. pag. 215.
[38]) *Steinthal,* Einleitung in die Psychologie und Sprachvissenschaft 1881 p. 359—373.

nechci plovati, jsou tu všechny podmínky motorické činnosti představ: co je tu zdržuje? Tento jinorodý impuls záporný jest také vůle; na to však schema Steinthalovo nevystačí. Konečně, odmyslíme-li si podklad fysiologický, od něhož Steinthal neprávem vychází, neboť poměr vědomí k nervovým pochodům jest nám neznámý, pozbývá jeho výklad vůle poslední opory a tím odpadá i jeho dichotomie.

Lipps[39]) zahrnuje všechny obsahy vědomí slovem pocit (Empfindung) a mohl by býti uveden již v oddíle 8., avšak v rozsahu toho pojmu rozeznává dvě skupiny dle toho, zdali vztahujeme obsahy vědomí na vnějšek nebo na sebe samy. Prvá skupina obsahuje představy vůbec vzniklé z činností smyslů, druhá city a snahy; prvá jest činnost objektivního, druhá subjektivního představování. V tom již jest jakási libovůle; neboť není příčiny, abychom pojmu pocit a představa dávali tak široký význam, že by zahrnoval stavy vědomí vůbec. Nemůže sice nikdo brániti, abychom nedbali obecné terminologie: avšak potom nás logika a praktická potřeba nutí, abychom pro ty obsahy, jež od jiných lišiti chceme, volili význam jiný. Druhá věc jest, že se city a snahy v užší vztah vespolek přivádějí než s představou, čímž právě dualismus theorie vzniká. Jen tehdá by to bylo oprávněné, kdyby city a snahy měly nějaký společný znak, jímž by se od představovací činnosti lišily, který by však vyplýval ze zkušenosti. Za takový znak nepostačí považovati poměr k vnějšku; neboť to jest znak odvozený a sice přemýšlením odvozený. Vzdor té příbuznosti, snahám a citům zbude jako znak něco, co se vysvětliti nedá, co definovati nedovedeme, jako to u představy nacházíme, a tímto znakem neurčitelným, jenom ve vědomí poznávaným, liší se právě podstatně cit, představa a vůle, takže je musíme stavěti vedle sebe. Správné jest tedy říci: představa, cit a vůle jsou pojmy koordinované; z citu a vůle však dá se abstrahovati mimo to pojem jiný. Jak patrno, tento pojem není na stejném stupni s představou a tudíž dichotomie také v tomto smyslu nemožná.

12. Rozdělení Brentanovo.

Rozdělení toto liší se od obyčejné trichotomie předně tím, že odděluje od představy soud, a za druhé, že spojuje city a snahy v kategorii jednu; jsou tedy tři základní druhy zjevů psychických: představa, soud a zjevy lásky a nenávisti (Phänomene der Liebe und des Hasses). Požadavek, který na takovéto základní zjevy činí, jest správný: mají býti *podstatně* různy. Poněvadž pak společnou známkou zjevů psychických,[40]) kterou se od jiných fysických rozeznávají, dle Brentana jest: intentionale Inexistenz = innere Gegenständlichkeit, totiž die Beziehung auf einen Inhalt, die Richtung auf ein Object, mohou se podstatné rozdíly týkati způsobu, jakým se v zjevech něco zpředmětňuje, jakým ohledem se stává něco předmětem jejich. V tomto smyslu je představa všude tam, kde se nám něco *jeví*, soud, kde něco za *pravdivé* přijímáme

[39]) *Lipps*, Die Grundthatsachen des Seelenlebens pag. 19 násl. *Külpe* l. c. 199—213.
[40]) *Brentano*, Psych. pag. 115 násl.

nebo jako takové odmítáme a sice nejen v myšlení, nýbrž i při vnímání a vzpomínání; třetí kategorie zahrnuje ony zjevy, v nichž předmět nějaký za *dobrý* nebo *špatný* považujeme. Nemaje vhodného výrazu nazývá je přibližně *hnutí mysli* (Gemüthsbewegungen, emoce?) anebo zjevy *zájmu* (Interesse) anebo *lásky*.[41])

Rozdělení toto překvapuje svou zvláštností a již tím je jaksi podezřelé. Skutečně pak jsou ty zvláštnosti a to, čím se od obyčejného rozdělování liší, vadami. Vada hlavní, *πρῶτον ψεῦδος*, jest již v základním pojmu duševního, na němž rozdělení jest založeno.

Pojem intentionale Inexistenz sám o sobě jest neurčitý a nejasný a, užijeme-li ho za charakteristický znak duševnosti, hned dojdeme ke sporům. Jest pravda, že představuji vždy *něco*, že soudím o *něčem*, že toužím po *něčem*, že tedy duševní činnost vztahuje se k předmětu. Avšak ten předmět činnosti duševní jest v *nás*. Již Aristoteles prý, Philo a Anselmus vyjadřovali se v tom smyslu, jenže zaměňovali existenci intentionalní s existencí realní. Tomáš Akvinský dí, že myšlené jest v myslícím, milované v milujícím, žádané v žádajícím, ale ovšem jakožto obraz nebo představa. V tom smyslu nemůžeme fysickým zjevům intentionální existenci přiřknouti; lišíme-li však hmotné a duševní zjevy podle tohoto znaku, nepovídáme více, než jest obsaženo v názvech vnější a vnitřní pochody, tudíž není to označení ani zřetelnější, ani určitější a obsahuje týž činitel neznámý, jenž jest v psychickém vůbec. Jest to jako při akkusativu zvaném od gramatiků akkusativem vnitřního předmětu. Tím se míní ten předmět, jenž vzniká teprv činností samou, na př. krájím řemeny, žiju život bídný, a staví se proti předmětu vnějšímu, který jest před počátkem činnosti hotov a k němuž se činnost vztahuje, na př. svazuju řemeny, trhám papír. Tak vzniká také představa teprv představováním, bol a slasť cítěním, dobro nebo zlo snažením, pravda nebo lež souzením; pak nelze předmět činnosti od ní samé odděliti, pak jest ten předmět zároveň jejím obsahem. Řekneme-li nyní, že činnost duševní jest tvořivá, že předmět svůj tvoří ze sebe, může tím býti rozdíl s fysickou činností naznačen; neboť tam působí síly vždy na předmět mimo ně existující (ačkoli i tam jsou jevy tvořivosti duševní zcela analogické, na př. tvoření se krystallů). V tomto smyslu můžeme Brentanovi přisvědčiti a nevím jiný s empirického stanoviska pochopitelný výklad té intentionalní předmětnosti.

Než B. pojem její značně zužuje[42]) tím, že psychické jevy vůbec definuje als solche, welche intentional einen *Gegenstand* in sich enthalten, totiž za předmět činnosti pokládá vždy předmět vnější, na nějž se každá činnost duševní nějak vztahuje. Tím se dostává šťastně z tajemného nitra na jasný svět vnější, kdež se dají zjevy snáze pozorovati; tím však ztrácí bezpečné měřítko. Neboť není pravda, že každá duševní činnost vztahuje se k nějakému předmětu vnějšímu.[43]) To platí pouze se stanoviska středověkého intellektualismu,

[41]) Brentano, Psych. pag. 261.

[42]) Psych. pag. 118 a 116.

[43]) O citu se praví: Gewisse Gefühle beziehen sich unverkennbar auf Gegenstände und die Sprache selbst deutet diese durch die Ausdrücke an, deren sie sich bedient. Wir

kde byla činnost rozumová za základní činnost duševní považována a kde byly představy, jakožto imagines světa vnějšího, jediným obsahem vědomí. Sebepozorování poučuje nás, že může se vztahovati činnost představovací i na sám subjekt představování, na jeho vlastní tvoření. Všechna činnost duševní jest sice vzbuzována dojmy vnějšími, od předmětů mimo nás pocházejícími, avšak ne vždy uvědomujeme si ten vztah k nim, nýbrž pouze stav vlastní. To patrno jest při mnohých výjevech cítění, jmenovitě při tak zvaných náladách. Tady uvědomuji si pouze stav vlastní, o němž sice vím, že vzbuzen jest dojmy vnějšími, ale který na určitý předmět vnější vztahovati nemohu, nevěda o něm. Je mi nějak divně, je mi veselo, něco mne tíží, cítím *se* stísněna a p. obrazné výrazy naznačují stavy takové. Také pozornosti jsem si vědom jakožto stavu, jejž nevztahuji na nic mimo sebe v některých případech; rovněž jakéhosi napjetí, jakési volné energie jsem si dříve vědom, než přejde v čin. Proto Brentano, aby tyto jevy přizpůsobil svému ponětí o podstatě duševního, spojuje je s jinými, v nichž je patrn nějaký vztah k vnějšku, což ovšem jest jenom násilně možno. Tak na příklad vykládá, že záliba na libozvuku není záliba na tonu, nýbrž na slyšení. Jakoby slyšení samo nebylo již pochodem eminentně duševním.

Táž zásadní vada v pojímání zjevů psychických má za následek hlavní vadu rozdělení Aby ty zjevy, které zahrnují se obecně slovem city, podřídil své definici, Brentano spojil je se snahami v jedno pod třídu zjevů lásky a nenávisti. Důvody, které pro to uvádí, dílem padají s podkladem, z něhož vyplývají a z něhož zásadní vadu přebírají, dílem vyvracují se zkušeností. Na str. 333 Psychologie shrnuty jsou v § 8. Předně prý zkušenost svědčí, že mezi citem a vůlí není nikde přesná hranice. Tomu není tak, zkušenost pouze dí, že žádná snaha není bez cítění a žádný cit bez snahy. Ovšem, máme-li na mysli zjevy složenější, které obsahují celou řadu stavů duševních všelijak se střídajících, vyniká při jednom více ta, při druhém ona stránka a není nesnadno je tak seskupiti, abychom počnouce nejvýraznějším citovým zjevem dospěli řadou, při níž citového momentu ponenáhlu ubývá a volního přibývá, až k zjevu nejvýrazněji vůlí charakterisovanému. Na str. 309. uvádí Brentano tuto řadu: smutek — touha po dobru pohřešovaném — naděje, že se nám ho dostane — žádost dosíci ho — odvaha se ho zmocniti — rozhodnutí k činu — a soudí, že nelze zde udati, kde cit přestává a vůle začíná, že těžko by bylo je roztříditi na city a snahy, že již v touze je zárodek snahy, jenž v naději pučí, v přání se rozvíjí k odvaze podstoupiti vše k uskutečnění dobra, až uzraje v rozhodnutí k činu. Brentano neví si s tím vlastně rady, poněvadž má na mysli svůj základní pojem psychického. Nepředpojatému však pozorovateli jest zcela jasno, že ve všech těch zjevech jest nejen volní a citový činitel, ale i představový a že v tomto celku ovšem těžko jest podřizovati je jedné z hlavních kategorií zjevů psychických. My spíše musíme se ptáti, jak se jeví

sagen, man freue sich an —, man freue sich über etwas, man trauere oder gräme sich über etwas. Und wiederum sagt man: das freut mich, das schmerzt mich u. s. f. Freude und Trauer folgen wie Bejahung und Verneinung, Liebe und Hass, Begehren und Fliehen, deutlich einer Vorstellung und beziehen sich auf das in ihr Vorgestellte.

snaha v každém z uvedených zjevů zvlášť a potom, jak citový a jak představový moment. Kdyby to společné se vyskytování jejich mělo býti důkazem jejich totožnosti, jak bychom naložili s představou vůči citu a vůli? Jak bychom dále naložiti museli s přízvukem pocitovým při vnímání? Dívám-li se na něco, zpočátku může to býti lhostejné, ponenáhlu upoutá se pozornost, vzniká zájem, přesvědčení, že jest to dobré, touha zmocniti se toho s lítostí spojená, že toho nemám, a konečně rozhodnutí k činu: tu máme také povlovný vznik i citu i vůle z představy — znamená ta souvislost něco pro jejich totožnost?

Dále prý všechny zjevy, jež nejsou soudy ani představy, mají společnou známku, stejný vztah k obsahu, čili dle hořejších praemis stejný vztah k předmětu vnějšímu. To jest jen tenkráte poněkud oprávněné tvrzení, jestliže city a snahy spojujeme a priori v jedno a aposteriori hledáme na zjevech složených. To je však nesprávné. My čijeme, uvědomujeme si zvláštní stav vědomí podstatně různý i při cítění i při snaze a v tom případě jest vztah jejich k obsahu, k předmětu vnějšímu i k subjektu zcela různý. Jenom falešné stanovisko zásadní jest s to, aby tuto různost nenechalo vyniknouti. Tím méně možno za výraz toho společného vztahu pokládati lásku nebo nenávist aneb dobro a zlo, t. j. vědomí, že předmět jest dobrý nebo špatný; neboť i v tomto výsledném zjevu již oba momenty citový a snahový sloučeny jsou. Nejpádnější důkaz toho jest analysa stavu předpokládaného při tom. Chtíti něco proto, že jest to dobré, předpokládá zajisté vědomí, že dosažení jeho bude na prospěch, a to jsou dvě různé věci. Co je snahy hodno, musilo býti co do té hodnoty zkoušeno; jmenovitě to nutno předpokládati, když snaha nese se k představě, čili když představa jest motivem vůle; rovněž jest to nezbytno při rozhodování se, kde jednotlivé motivy stojí proti sobě, jako různé stupně dobra. Zde zajisté nelze mysliti, že by oba momenty zde od sebe oddělované, citové odhadnutí a volní činnost, spadaly v jedno.

To snad úplně postačí na vyvrácení Brentanových důvodů zmíněných i na odmítnutí jeho slučování citů se snahami; neboť ostatní věci, kterých se v § 8. dovolává, vztahují se více k soudu a představě, jichž poměr byl dříve uveden, a nepodávají nic rozhodného.

Teď také pochopíme, proč že Brentano souzení jako jednoduchý základní psychický zjev od představování odtrhuje. Jest to jen konsekvence falešného stanoviska; chyba zrodila chybu. Soud od představy liší se tím, že, ačkoli žádné souzení není bez představování, k tomu, co mají společného, přistupuje při souzení nový činitel, jenž záleží v zcela jiném vztahu činnosti k předmětu, totiž že předmět buď uznávám (kladu) nebo popírám.[44]) Docela správně Brentano dovozuje, že se činitel ten nedá vysvětliti z pojmu představy, že to není ani větší stupeň intensity představování, ani že nevyplývá z poměru představ jakožto podmětu a výroku, ježto se vyskytuje již při vnímání, při představě jedné. Činitel ten jest citový Tu ovšem nemá, kam by jej umístil, neuznávaje cit za samostatný zjev duševní. K představě soud pro ten citový moment přičísti nemůže, neb u představy všude není, k citu spojenému se

[44]) Psych. Buch II. Cap. 7.

snahou rovněž ne, zase pro moment snahový, který zde schází; nezbývá tedy než vykázati mu místo samostatné, když zásadní ponětí o zjevech psychických připouští. To jest celé tajemství té zvláštnosti Brentanova rozdělení, které tím samým jeví se nesprávným. Také všechny důvody, jimiž hledí opříti odloučení soudu od představy, rozbíjejí se o skryté úskalí zásadní nesprávnosti.

Z ponětí o soudu vyplývá, že nedá se vysvětliti ze vzájemného poměru představ; Brentano tedy všechny dosavadní pokusy o podobné vysvětlení soudu musí zásadně odmítnouti a používá obráceně té okolnosti, že pokusy ty se nezdařily, za důkaz svého tvrzení. Nejobyčejnější vysvětlování dělo se a děje se redukcí na zákony associační a specialně tak, že podstata soudu by záležela v připojování znaků, vytýkání vlastností předmětů či pojmů. U nás běžná definice soudu zní, že jest klad vztahu dvou pojmů,[45]) jinde jest soud subsumce podmětu pod vyšší nadřaděnější pojem praedikatu[46]) a p., z čehož vyplývá vždy, že subjekt patří do *rozsahu* praedikatu, praedikat pak do *obsahu* subjektu, jakožto znak, takže soudem vždy se podmětu přisuzuje nějaká vlastnost. Proti tomuto výkladu, jenž nesrovnává se s ponětím soudu jakožto pravdivost neb popření *jediné* představy vyjadřujícího, Brentano dokazuje,[47]) že všechny kategorické soudy dají se převésti na existencialní, a poněvadž, dle Herbarta (Jandečka Log. § 30. poz. 2.) dají se všechny hypothetické soudy převésti na kategorické, jest existentialní soud *A jest, A není* schematem soudu vůbec, kteréž schema shoduje se s jeho ponětím. Příklad: *Jedná-li člověk nešlechetně, škodí sobě sám*, zní kategoricky: *všichni nešlechetně jednající lidé škodí si sami* a jakožto existentialní soud: *člověk nešlechetně jednající a sobě neškodící není*, čili úpravněji: *není člověka, jenž by nešlechetně jednaje sám sobě neškodil.* V existentialním soudu *A jest* není žádné praedikace, jakož vůbec praedikace není podstatou soudu, an již pouhý vněm jest soudem; nepřipojuje se tu »jsoucnost« jakožto znak představě A; nýbrž A samo jest předmětem, jejž uznáváme, klademe (anerkennen). Podobně neodmítá se v soudě *A není*, od představy A znak »jsoucnosti«, nýbrž představa A jest předmětem, jejž popíráme (leugnen).

Dejme tomu, že jest to všechno správné. Pak jest schema *A jest* obecným schematem soudu a musí platiti i tam, kde neužíváme slovního výrazu věty na vyjádření myšlénky, totiž při vnímání; neboť Wahrnehmung ist ja eine Erkenntnis oder doch ein, wenn auch irrthümliches, fürwahr-Nehmen (str. 277.). Jest však skutečně výrok »strom jest« výrazem pochodu toho, jenž v nás vznikne, vidím-li strom? anebo »mrtvý člověk jest« výrazem toho, vidím-li známého člověka zemřelého? Není spíše výrazem pro tento pochod vnímání soud: toto jest strom? tento člověk jest mrtvý? Zajisté nedá se soud »strom jest« na roveň postaviti soudu: toto jest strom, toto, co vidím a co nyní poznávám, jest nebo není strom. Již v řeči jest rozdíl ten patrný při soudech zvaných thetickými a pronášených větami bezpodmětnými

[45]) Dastich-Jandečka, Logika 4. vyd. § 20. Procházka, Logika 1893 § 27.
[46]) Wundt, Logik I. 135 a násl.
[47]) K tomu viz Brentano Psych. II. Cap. 7. § 7.

nebo, jak jindy se říká, výrazy neosobními. »Prší« není tolik, co »déšť jest« es ist schönes Wetter není tolik, jako Schönes Wetter ist. Existentialní soudy musíme od thetických rozeznávati; neboť v oněch jest myšlénka pronesena obecně a v těchto singulárně. »Jest« ve smyslu obecném znamená vždy kategorii jsoucnosti a jest znakem, ve smyslu singulárním může odpadnouti.[48]) Soudy, bezprostřednímu vnímání výraz dávající, nemají s pojmem »býti« co činiti, tady »jest« slouží jakožto gramatická pomůcka, jakožto spona. Krátce musíme tu lišiti dva druhy souzení a tím již je Brentanova dedukce vyvrácena.

Brentano utíká se také k sofismatu. Sestavuje tento syllogismus:

	Všichni lidé jsou bytosti živoucí.	M a P
	Některý člověk jest mrtvý.	M i S
Ergo:	něco mrtvého jest živá bytost.	S i P dle fig. III. datisi.

Výsledek jest protismyslný, nesprávný; tedy, poněvadž formalně jest úsudek proveden správně, musí jedna z praemiss býti nesprávná a sice druhá, an první jest shodna se skutečností. Jest prý částečný soud v druhé praemisse nesprávná formule vyjadřovací, čemuž by se předešlo soudem existentialným: es gibt einen todten Menschen. Und somit, hoffe ich, wird man endlich einmal aufhören, hier sprachliche Unterschiede mit Unterschieden des Denkens zu verwechseln. Myslím však, že z toho nic na prospěch Brentanova tvrzení neplyne; nebot je-li vůbec soud: »některý člověk jest mrtvý« nesprávný, pak jest nesprávný i soud »některý mrtvý člověk jest« a že by analogicky v každém úsudku zploditi musil závěr nesprávný. Ostatně musíme nesprávnost hledati v pojmech živoucí bytost a mrtvý. Jsou-li logicky disparatní, pak nemůžeme nikdy znak »mrtvý« přisouditi člověku a musí se voliti výraz jiný, na př. možnost zemříti. Tím se spor vyrovná, neb závěr zní: něco co může zemříti jest bytost živoucí. Člověk mrtvý není více člověk.

A nyní ještě zbývá ukázati, že souzení se skutečně dá nějak z představ a jich působení vzájemného vysvětliti. Nebylo by toho třeba, poněvadž neúspěch výkladů dosavadních není ještě důkazem správnosti výkladu jiného, avšak tvrzení to vyskytlo se též v logice *Höflerově*,[49]) která v školské literatuře rakouské uznává se za nejlepší pokrok ve smyslu opravy učení propedeutického na gymnasiích a jeví svůj vliv i na kruhy naše.

Přijímáme Brentanovo mínění, že souzení neobmezuje se pouze na ty případy spojování představ, jichž slovní výraz jest věta, a že praedikace jest podstatnou známkou jeho teprv na pozdějším stupni myšlení, když děje se jen prostřednictvím řeči. Tato praedikace nevyvinula se však z psychologického pochodu, jehož podstatu tvoří uznání pravdivosti nebo popírání předmětu, nýbrž z toho, jenž záleží v *poznávání* předmětu jako známého, v určování jeho dle dojmů, kteréž již jsme měli. Vznik pochodu toho předpokládá tedy, že už jsme dojmy měli, z nichž vyplývá ve smyslu zákonů associačních.

---

[48]) Postačí posuněk.

[49]) Dr. Alois Höfler: Grundlehren der Logik. 1890. Viz můj článek O filosofické propedeutice na gymnasiích. Athenaeum X. seš. 8 a recensi Procházkovy Logiky v Naší době II. č. 2. od anonyma.

Na stupni nejnižším, kde vůbec nějak zákony associační jeviti mohou působnost svou, musí, vstupuje-li do mysli nový dojem *A*, nastati pochod podle tohoto schematu: Předmět A, jejž vnímám, buď 1. jest poznáván jako známý, nebo 2. vybaví představu podobnou, anebo 3. více představ podobných. Případ, že by byl dojem nějaký tak neznámý, že by nevybavil představu žádnou, není theoreticky ani možný, ani empiricky myslitelný, leč by způsobil rozruch mysli nepravidelný asi jako při affektech. V tom případě byl by pro pochod souzení bez významu. V každém z uvedených případů bude se účinek ve vědomí jeviti různými stavy, kterým se dostává výrazu přiměřenými pohyby, posuny, vyrážením zvuků, což jsou nejobyčejnější a nejpřirozenější svodiči energie dojmem vzbuzené a napjetím zdržované.

Myslíme-li si nyní pochod analogický v době, kdy vznikala řeč, tu jest každá představa nerozlučně spojená se slovem, jakožto zvukovou známkou stavu vnitřního. Kdykoli se představa vybavuje, vybaví se s ní i slovo a s ním znovu navodí se pohyby v orgánu mluvícím, takže buď slovo to hlasitě pronesu anebo cítím snahu je prosloviti. Tím obměňuje se poznávání v *pojmenování* předmětu a pochody výše uvedené nabývají jiného rázu, v němž již podstata souzení obyčejného jest zjevně naznačena. V případě prvním pojmenuji předmět vnímání slovem náležitým; jest to jméno vlastní a jsouc za těchto okolností s příslušným gestem a přízvukem proneseno znamená: toto, co vidím, jest to, co jsme již pojmenovali tak neb onak. V druhém případě pronesu slovo náležející představě podobné a to pronesení za těchto okolností s příslušným gestem znamená: toto, co vidím, jest *nějaké* A, které jsem již viděl. V případě třetím jest patrný podle okolností podnět k výrokům: to, co vidím, může býti A, může to býti B; není to A, což vše posuny se naznačuje. V těchto pochodech jest dán dostatečný základ k pochopení všeho souzení a myšlení vůbec; označen jest zcela zřejmě vznik praedikace v soudu kategorickém kladném i záporném, vznik disjunktivního soudu, vznik pojmů jakožto představ obecných, jež jsou na prvním stadii vlastně pojmenování pro více předmětů podobných. Do podrobna to uváděti netřeba, neboť stačí pouze možnost vysvětlení soudu zákony associačními, aby náhled Brentanův o svůj poslední důvod byl připraven. Celkem tedy jeho rozdělení jeví se i v základech i konsekvencích pochybeným.

13. **Výsledky.**

Jsme na konci přehledu kritického. Vzpomeňme, za jakým účelem jsme jej podnikli, a vytkněme jeho výsledek.

Element psychologické theorie má vyhověti požadavkům jednak logickým, vyplývajícím ze soustavnosti věd, a filosofickým, vyplývajícím z poměru psychologie k celku věd.

Zásadní požadavky logické znějí: element budiž empirický; každé zabarvení metafysické musí se odmítnouti. Filosofický požadavek zní: element psychický budiž ve vývojové souvislosti se zjevy přírodními, avšak bez meta-

fysických předpokládání. Poněvadž tato souvislost empiricky dána jest pudem, tedy element budiž v souvislosti s pudem.

V podrobnostech element má stačiti na kausální i vývojové ponětí jevů duševních, totiž těch, které mohou býti předmětem analysy psychologické, na vysvětlení dění normálního i abnormálního. Budiž pojmem nejjednodušším a ve vývoji repraesentantem nejnižšího stadia duševního života lidského.

Těmto požadavkům žádný ze zkoumaných elementů nečiní zadost. Theorie mohutností jest metafysická, odporuje požadavku prvnímu. Představa, cit, vůle, každý zjev sám o sobě, nemohou býti elementem, nedajíť se ze žádného z nich zbývající dva vysvětliti.

Pocit, jakožto zjev duševní popudem vznikající, jest jednak příliš široký pojem, pod nějž se zahrnují zjevy různorodé, jednak přílišným zdůrazňováním momentu fysiologického svádí k materialistickému předpokládání, že vytčením příslušných provázecích pochodů nervových zjev duševní jest vysvětlen. Tím se analysa psychologická neprávem zužuje a od pravého cíle odvádí.

Dva elementy z oné trojice nevystačí na vysvětlení třetího; představa s citem nevysvětlí vůli. Jiných elementů mimo představu, cit a vůli nalézti nelze; všechny zjevy ostatní jsou složenější, jako souzení, které Brentano za jednoduchý zjev podává. O jiných nevím.

To je výsledek negativní.

Positivní jest tento: Nedají-li se jiné jednodušší zjevy vytknouti než představa, cit a vůle a nedá-li se jeden z druhého vyvoditi, nezbývá než pokládati je za zjevy stejnorodé a jakožto pojmy za souřadné. Pak jsou dvě možnosti. Buď jsou to tři samostatné elementy, vyskytující se třeba na různých stupních vývoje, které podmiňují tři různé druhy zjevů psychických samostatných — rozumnosti či myšlení, citů, snah. Anebo se tyto tři nejjednodušší stavy vyvinuly z jiného základního zjevu, jenž je obsahuje v sobě v zárodku. To připouští dvoji modifikaci. Představa, cit a vůle vyvinuvše se z něčeho základního, nadále zůstávají samostatné, anebo zůstávají i po vyvinutí pospolu tvoříce jen tři stránky duševního dění vůbec.

Rozhodujícími jsou tu dvě fakta zkušenosti.

1. *Není zjevu psychického, jenž by neměl tří stránek: představovací* (rozumovou, obsahovou), *cítící* a *volní*. Volní jsou zjevy všechny, neboť ve skutečnosti psychické existují jen činnosti, kony, jednání. Nemáme pocitů, nýbrž čijeme, nemáme představ, nýbrž představujeme, nemáme citu, nýbrž cítíme. Představujeme-li, buď *chceme* představovati, vzpomínáme, přemýšlíme, soudíme, anebo jsme nuceni představovati mechanismem dění duševního, při čemž pozornost jest volní projev.

Cítění provází všechny pochody, poněvadž vše nové jest v nějakém poměru k staršímu, které zůstavilo v organismu tělesném a jmenovitě v nervovém podkladě stopy; buď jej mění nebo utvrzuje, buď se s ním shoduje, nebo mu je na odpor, z čehož vyplývá jistý poměr, který si uvědomujeme jako libost nebo nelibost v nejrozmanitějších obměnách. Představa jest při každém duševním ději, jejž si uvědomujeme; neboť každý děj týče se něčeho, co

vztahujeme buď na předměty mimo sebe nebo na sebe samy a tento a takový předmět dění duševního jest představa buď o světě vnějším nebo o stavech vlastních.

2. *Není samostatných představ ani citů ani snah ve vědomí našem nikdy.* Uvádějí se případy, kde prý se přízvuk citový vyskytuje sám bez jakékoli přísady kvality pocitové. Tak zvaná anaesthesie má toho býti důkazem. Když totiž prořízne se bílá hmota míchy, jak *Schiff*[50]) experimentoval, způsobuje se nečivost dojmů slabších, kdežto čivost pro bolest vzrůstá. Tak by tvor měl pouze dojmy citové a žádných pocitů. Než věc jest zajisté sporná. Není zajisté dokázáno, že v takových případech, kde porušením míchy zmizela schopnost vykonati pohyb, bolest, kterou zvíře cítí, nemá nějaký obsah představový, nějaký vztah k popudu, od něhož vznikla. Schopnost čití jest zmenšena nebo zmizela vůbec, ale jen taková, jaká jest ve stavu normálním; neboť vzaty jsou jí hlavní podmínky, pokud záležely v nervstvu. Reakce nemůže jíti touž drahou; proto zvyšuje se bolest, a v tom zvýšení může záležeti zabarvení obsahové ovšem jiného druhu než normálně, tak jako rozeznáváme bolest vznikající z popudu na různých částech těla.[51]) Tomu neodporuje, že obráceně proříznutím šedé hmoty nastává analgie;[52]) neboť v tomto případě dojem zůstávaje následkem svým omezen na hmotu bílou, nemůže se rozprostraniti jako v stavu normálním, dospěje rychleji k mozku, a bolest vzniká teprve při dojmech daleko intensivnějších než jindy, když dojem zasáhne i jiné dráhy. Že by nastala analgie naprostá není dokázáno.

---

[50]) *Schiff*, Lehrbuch der Physiol. I. str. 251 soudí, že dráhy pocitové (tactile) a bolestné se dělí v míše, a že pocity bolesti vázány jsou na hmotu šedou. Proti tomu *Bechtěrew*, *Weiss*, *Flechsig* soudí, že dojmy hmatové a bolestné postranními provazci k mozku se vedou.

[51]) Toho mínění jest na př. *Wundt*, Phys. Psych. I² 110 násl. podotýkaje, že tím nemíní, jako by dojmy hmatové a bolestné zvláštní dráhy měly.

[52]) Oswald *Külpe* v čl. Zur Theorie der sinnlichen Gefühle. Vierteljahrschrift für wissensch. Philosophie XI. pag 449 násl. soudí, že fysiologické processy při pocitu a při citu jsou jiné. *a*) Rozsah nervového podráždění při citech jest prý větší než při pocitech. Na př. ve vnitřnostech není dojmů hmatových, ale bolesti tam jsou. *b*) Dojem bolestný není vázán na určitou formu hmotnou ani na určitý orgán periferický. *c*) Analgesie a příbuzné úkazy to dokazovati mají. *d*) Hyperalgesie a hypalgesie. *e*) Zvolnění dojmu bolestného, t. j., že v některých případech dostavuje se bolest o 2, 3 sekundy později po dojmu hmatovém. Z toho zdá se mi vyplývati jen, že při dojmech provázených bolestí jest jiný vzruch nervový než při dojmech příjemných neb neutrálných (jsou-li jaké); avšak, že by proto cit a pocit mohly vyskytovati se samy o sobě, nikterak z toho neplyne. Srovnej s tím, co s fysiologického stanoviska namítá *Lehmann*, Gefühlsleben 30—56.

Domněnka, že jsou zvláštní nervy pro bolest, jež u některých fysiologů se vyskytla na př. *Landois* Lehrbuch der Physiol. pag. 955 násl., popírána jest od většiny fysiologů. Vůbec jsou v té příčině pokusy fysiologické potud nespolehlivé, že ačkoli užívají ve svých vysvětlováních pojmů psychologických, nevedou si fysiologové přesně a pronášejí výroky, všeliké nedorozumění způsobující. Dobře na to ukázal *Lehmann* ve spise uvedeném. Co tam praví o *Panumovi* a jiných dánských učencích, to platí i o německých. Z této stránky tedy nebudeme hledati důvodů pro zkušenost psychickou; obráceně musí mnohé neurčitosti fysiologických pozorování zkušeností psychickou se doplňovati.

IV.

O. Külpe[53]) pokládá za známé, že vegetativní činností organismu našeho vznikají bolesti, ale že jsou empfindungsfrei, t. j. nemají obsahu na původ bolesti vztahovaného. Pravda jest pouze, že celé to množství dojmů, které vzniká vegetativní činností těla našeho, splývá v jednu výslednici, kterou si uvědomujeme jako náladu tělesnou. Pokud si ji uvědomujeme, má nálada ta i svůj citový přízvuk, kterým se nejdříve do vědomí hlásí i jakýsi obsah, neboť nálady tělesné dovedeme rozeznávati i tehda, mají-li citový ráz stejný, jsou-li obě veselé nebo smutné. Vybočí-li funkce některého orgánu z tohoto celku, porušuje pravidelnost a hlásí se do vědomí jako bolest, o jejíž odstranění organismus starati se musí, ovšem pokud na to stačí a tím právě stává se ta bolest bolestí *nějakou*, bolestí *něčeho*, přenáší se třeba neurčitě a temně z vědomí, tak jako přenášíme stavy vlastní na předměty mimo nás. Nemáme tedy pouhý cit, nýbrž s ním i jakýsi pocitový, představový obsah. Fysiologicky je pochopitelno, že pro nahodilé, nenadálé, abnormální dojmy vegetativního organismu nevyvinuly se dráhy sensitivní v takové dokonalosti jako při dojmech smyslových a že zůstávají nezřetelnými a temnými. *Lehmann*[54]) upozorňuje také na to, že vedle bolestných dojmů máme mnoho dojmů nebolestných, které také od sebe lišíme: pohyby, pocity svalové při polykání, zažívání, kouření atd. Kdyby bolestné dojmy byly různé druhy citu, odkud vzali bychom rozeznávací známky pro zmíněné dojmy bezbolestné?

Soudilo se dále na samostatné vyskytování se citu z té okolnosti, že mezi sensací a bolestí uplyne jistá doba. Je známo na př., že ponořím-li prst do vřelé vody, bolest ucítím poněkud později. To se však vysvětluje docela dobře tím, že popud není v obou okamžicích stejný. Při ponoření prstu účinek tepla zasáhne pouze povrch a není hned škodný, takže přízvuk se neohlásí a dojem mohu určiti objektivně. Jakmile však rychlou výměnou teploty organismus ujmu trpěti počíná, změní se situace: nastane starost o zachování se, místo posuzování dojmu hledíme mu uniknouti a přízvuk nabude vlády. Tak se děje i při dlouho trvajícím popudu, jenž z počátku třeba příjemným byl, posléze nerv unavuje, nebo i stává se organismu škodlivým. Podobně musíme pohlížeti na pokusy konané za tím účelem, aby určila se doba mezi pocitem a bolestí.[55]) Souditi z té doby na samostatnost citu jest nedorozumění. Jest zde oboje, cit i pocit, jenže převáží jeden z nich; na tom, že jeden dřív, druhý později se ve vědomí přihlásí, nezáleží; neboť i při dojmech pouze představových může citový moment činnosti tak zaujati vědomí, že nejsme vůbec žádné jiné činnosti schopni, a přece nikdo z toho nesoudí, že by cit byl samostatný; nedáť se v tomto případě od představy nějaké odtrhnouti. O Horwiczově mínění zmíněno jest v kap. 9.

---

[53]) *Külpe* v článku uvedeném pag. 442. Shledav, že theoreticky nedá se rozhodnouti, zda cit má kvalitu, podotýká: Nur die Erfahrung kann den Streit entscheiden und zwar *isolirte Gefühle*. Wir kennen solche in den inneren Theilen unseres Körpers; es ist bekannt, dass dieselben *empfindungsfrei* sind, wohl aber der Sitz heftiger Schmerzen sein können.

[54]) *Lehmann* l. c. § 65., kdež výslovně proti Külpemu se obrací. Höffding 306 násl.

[55]) *Lehmann* l. c. § 57.

Existence pocitů bezpřízvukých, totiž tak zvaných bezpřízvukých, nemůže se bráti za důkaz zase opačný, že by pocit sám ve vědomí se vyskytoval. Předně jest vůbec pocit abstrakce, která nemusí ve skutečnosti jako zjev duševní býti dána, a za druhé »bezpřízvuký« pocit není ani a priori zaručen, není nezbytný nějaký postulat logický. Někteří psychologové mají za to, že mezi příjemností a nepříjemností jest nenáhlý nepřetržitý přechod a že tudíž musí býti na rozhraní obou bod nullový, kdež dojem jest citově neutrálný. Bod však, mathematicky vzato, nemá rozměru, nezbylo by tedy pro neutrální dojmy vlastně místa. A skutečně ty pocity, které za bezpřízvuké se pokládají, jsou jimi pouze v jistém smyslu, dostávajíce zabarvení citové ze strany jiné. Jsou to pocity smyslů vyšších, zrakové a sluchové, někdy i hmatové, o nichž Herbartovci praví, že přízvuku nemají, totiž že popud jejich jest organismu lhostejný, ani neškodě, ani neprospívaje jeho činnosti. Je-li však každé čidlo nastrojeno pro vnímání určitého druhu popudu, jest zároveň přiměřeného popudu žádostivo; neboť energie uschovaná v jeho ústrojí, chce býti využitkována. Musí tedy každý specifické energii smyslu přiměřený popud býti příjemný, takže bezpřízvuký t. j. lhostejný mysliti se ani nedá. Všechny tyto úvahy jsou však zbytečné vůči faktu, že jednoduchých pocitů nemáme, nýbrž jejich vněmové družiny a že vnímání jest samo provázeno cítěním.

Představy samotné zdánlivě vyskytují se jenom ve snu a v stavech jemu příbuzných. Avšak stavy ty jsou tak zvláštní, že je právě nesmíme za více považovati než za analogie stavu normálního a podle nich je pochopovati. Co se týče sna, jest pozorování našemu přístupen pouze ve vzpomínce. V upomínce však vybavují se nám obrazy předmětů a dějů za jiných okolností, než za jakých vznikaly původně. Není tu ani fysiologický pochod týž, an schází popud, není tu ani týž stav organismu tělesného ani tytéž duševní podmínky, totéž množství a složení zásoby představových disposic a poněvadž od těchto věcí hlavně citový přízvuk závisí, není tu možný týž přízvuk. Za to jest vzpomínání samo pochod zvláštní, jenž jest zdrojem zvláštního citu. Tak je to i při snu; vzpomínáme pouze na obrazy a děje snové, ale nesníme více a nejsme si vědomi citu je provázevšího. Za to však musíme se dle analogie stavu bdělého domnívati, že pokud jsme snili, měli jsme též dojem citový, jenž nejsa vázán na představy a obrazy, nýbrž na činnost samu, v stavu bdělém mizí.

V hypnotickém spánku dá se analgie suggerovati; zdánlivě jsou tedy ve vědomí obsahy představové a nikoli city. Tu však třeba uvážiti, že stav vědomí v hypnose nedovedeme si jinak vysvětliti, nežli předpokládáme-li, že činnost některých orgánů duševních jest zastavena. Stav hypnotisovaného jest nevolnický u přirovnání se stavem normálním. Nepřipisujeme citu zvláštní orgán, avšak omezením nervových drah zmenšuje se vždy vliv popudu na organismus, po případě úplně paralysuje, takže cit nevzniká. Jakousi analogii poskytují známé případy otupení čivosti při rýmě a podobných nemocech.

Mám-li na mysli představu, na př. obraz nějakého předmětu anebo pojem sebe abstraktnější, jest klam domnívati se, že při tom vědomí prosto jest momentů citových a volních. Že takové udržování představy ve vědomí vy-

žaduje pozornosti, rozumí se samo sebou, a že pozornost zase vyžaduje napjetí, poznáváme již ze zevnějšku těla: oči, tvář, držení těla prozrazují pozorovateli ten stav. Ihned pak čijeme nelibost (nepříjemný cit), když trvá napjetí déle.

Co se konečně říkává v této příčině o duševním stavu zvířat a vůbec o nižších stadiích vývoje, to nemusí se ani zvlášť vytýkati. Odpadá to samo sebou, neboť není dáno, nýbrž se toho pouze domýšlíme.

Za těchto okolností nelze považovati představu, cit, vůli jako tři samostatné zjevy, nýbrž jako tři stránky jednoho každého zjevu, duševní činnosti vůbec a elementem může býti jen takový zjev, který jsa práv všem požadavkům logickým i filosofickým, tyto tři stránky v zárodku obsahuje.

Vyhověti tomuto požadavku značně stíženo jest složitostí zjevů duševních a nutí ke zvláštnímu postupu. To, co jest bezprostředním materialem psychologickým, jsouc přístupno sebezření, jsou veskrze pochody mnohonásobně složené; jejich různost jest sice snadno patrná, ale analysa naráží na nesnáz, že jednoduchých pochodů, na něž složitější by se redukovaly, ve skutečnosti není, takže svoje abstrakce musíme teprve, abych tak řekl, z druhé ruky pověřovati applikováním na vývoj, který také není dán, nýbrž který si sami musíme konstruovati; neboť psychické dáno jest pouze ve vědomí člověka dospělého, vyvinutého duševně a mimo ně jsou jen analogie. Chemik rozloučiv spojeninu, dostane prvky a ty zůstávají ve své jednoduchosti, takže není o nich pochybnosti. Biolog zanalysovav zjevy oboru svého, vytkne nejjednodušší a ukáže ve vývoji před očima našima se dějícím, že jsou stadiem nejnižším. Psycholog naproti tomu s abstrakcemi svými jest ve vzduchu; nejsou ve skutečnosti, nejsou ve vývoji. Jeho abstrakcemi teprve vývoj musí býti pochopován, jeho abstrakcemi teprv vývoj se vlastně konstruuje.

A priori tedy můžeme souditi, že element psychický, dle všech pravidel analysy logické z empirie dobytý, jenž má býti zjevem nejjednodušším, obsahovati nějakým způsobem rudimenty představování, cítění a vůle, a býti základem vývoje: jest abstrakce ve skutečnosti pouze implicite se vyskytující ve zjevech složenějších a že jej jako stadium vývoje můžeme pouze předpokládati a tam, kde souvislost vývoje tušíme, přenášeti.

K tomu ovšem musíme nějakým způsobem opatřiti si právo, což není jinak možno, než že element musí se jeviti jako *nutný následek souvislosti hmotného s psychickým*. Dokáže-li se to, bude tím nedostatek srovnávání psychologického nahrazen.

14. Element psychologický jest počitek.

Hledíce k požadavkům a okolnostem dosud vytčeným, považujeme za psychologický element ten pochod duševní, který *vzniká vnějším popudem a záleží v uvědomění si nějakého obsahu (quality), libosti nebo nelibosti a v reakci motorické*. Na rozdíl od pocitu (Empfindung) chceme jej zváti *počitkem* (sensace), pokud jest abstrakcí theoretickou; činnost pak duševní

jakožto předpokládané stadium vývoje zveme *čití* (percepce). Rozdíl tohoto názvosloví od běžných výrazů a odůvodnění jeho užití vysvitne z podrobnějšího rozboru.

Celý pochod, jímž počitek vzniká, má tři části: *fysickou*, *fysiologickou* a *psychickou*. Fysická část jest *popud*, totiž nějaký děj hmotný buď mimo naše tělo vznikající anebo v orgánech tělesných, jenž má za následek affekci nervů, o níž rozhodovati nechceme, v čem záleží, aniž toho pro pochopení děje přítomného potřebujeme.

Fysiologická část jest affekce nervů, která musí býti tak vydatná, aby rozechvění periferně počavši dospělo vodivými drahami nervů sensitivních až k mozku, kdež přejde v dráhy motorické. Vedení toto až k mozku jest nezbytnou podmínkou, má-li nastati nějaký stav duševní; neboť zkušenost učí, že každý dojem tělesný, jenž z jakýchkoli příčin až k mozku dospěti nemůže, zůstává bez psychického následku, pokud jím míníme stav vědomí.

Psychická část jest právě stav vědomí a má také tři momenty. Předně jakousi *qualitu* čili obsah záležející v uvědomění si rozdílu dojmu dle příčiny, z níž povstal. Vztah k světu vnějšímu jest v tom dán původně nezřetelně; nic původně neumísťujeme mimo sebe, svět vůkolní neznáme, nemůžeme se v něm orientovati; vše jest v nás a jenom rozdíl dojmů jest zvěstí o světě jiném, který si neumíme vysvětliti. Nevíme nic ani o těle svém, ani o jeho rozdílu se světem ostatním v poměru k našemu nitru. Trochu si tento předpokládaný stav vědomí dovedeme představiti, pozorujíce dojmy způsobované vegetativní činností organismu tělesného. Také tady nevíme, jak a odkud povstávají dojmy a, odmyslíme-li si všechno později nabyté vědění o anatomickém a fysiologickém složení těla svého, jsme sotva s to více v obsahu dojmů takových spatřovati než jakýsi rozdíl. Temně pouze si uvědomujeme, že stav nynější jest jiný než právě předchozí. Zároveň však pomocí této analogie pochopujeme, že vědomí rozdílu mezi dojmy jest dostatečným podnětem k tomu, abychom obsah určitěji *hleděli* poznati. Jak se to děje, to pověděti jest úkolem psychologického vývojesloví. Zde konstatujeme pouze, že qualita počitku v jednoduché své nezřetelnosti jest zárodek představování a poznávání vůbec. Vzhledem k obyčejnému u nás výrazu *pocit*, jenž má býti (dle Herbarta na př.) stav vědomí vzbuzený rozechvěním nervů, můžeme tuto kvalitu počitku, k vůli krátkosti a snadnějšímu se dohodnutí, zváti pocitem. Pocit je nám tedy pouze jednou stránkou počitku, znamenaje jeho obsah představový.

Druhý moment jest uvědomění si změny způsobené popudem v našem organismu či lépe toho, v jakém poměru jest popud se svým fysiologickým následkem k celkovému stavu organismu našeho. Že každý popud má za následek nějakou změnu v organismu, třeba minimalní jen, ale přece změnu, a že tato změna duševně zpřítomněna býti musí uvědoměním, to tuším nepodléhá žádné pochybnosti, když máme na mysli přesně stanovisko empirické. Jest ovšem mnoho změn, jichž si neuvědomujeme nijak, ale to, co si uvědomujeme, jest také změna, a když si to uvědomujeme, tedy i dosah té změny nějak ve vědomí se obráží. Faktum jest, že dojmy smyslové nejen dle obsahu

rozeznáváme, ale též odhadujeme jako libé či nelibé, příjemné či nepříjemné, v čem právě shledáváme uvědomění si poměru popudu k organismu.

Pak se jedná o to, zdali toto odhadování skutečně pochopiti se dá onou změnou. Jest to známý teleologický výklad libosti a nelibosti. Popud jest buď prospěšný organismu, podporuje jej v jeho činnosti, anebo škodí mu, ruší, zbraňuje jeho činnost. Změnu způsobenou popudem prvého druhu čiji jako příjemnou, změnu způsobenou popudem škodlivým jako nepříjemnou. Nejvyšší stupeň nepříjemnosti jest bolest, když organismus očividně jest ničen buď v celku nebo v části.[56]) Proti tomuto ponětí uvádějí se mnohá fakta zkušenosti, z nichž jest patrno, že mnohdy dojem příjemný má v zápětí ujmu organismu, ba že v mnohých případech úplné zničení organismu provázeno bývá citem blahosti; naopak zase, že nejintensivnější bolesti tělesné týkají se změn tak nepatrných ve svých následcích, že není to s dojmem citovým v žádném poměru (na př. bolení zubů). Zároveň se poukazuje k tomu, že celá řada počitků smyslových, tak zvaných vyšších, jest prosta zabarvení v tomto smyslu teleologickém.

Vůči všem těmto a podobným námitkám dlužno poznamenati dvě věci.

Předně, že nemusí se bráti škodnost a prospěšnost popudu ve smyslu doslovném, nýbrž že úplně s teleologickým ponětím změny souhlasí bráti ji ve smyslu přiměřenosti a nepřiměřenosti. Popud, jenž přiměřen jest organismu v tom momentě, kdy se stává, jest příjemný, libý; nepřiměřený jest nelibý. *Přiměřenost* dojmů může se stupňovati ve skutečné podporování, usnadňování, urychlování činnosti organismu, tím stoupá i příjemnost v affekci radostnou; avšak nevylučuje se tím zhoubnost následků delším trváním popudu způsobená. Jed sladký na jazyku působí libě, v útrobách však zhoubně a tu se dodatečně nelibost a bolest dostaví. Čidla jsou uzpůsobena jistým dojmům; co odpovídá jejich zařízení čili tak zvané specifické energii, to jest přiměřeno, libo; avšak musí to i co do intensity i co do quality býti přiměřeno. Slabé dojmy vzbuzují nelibost, příliš silné bolest. Naproti tomu *nepřiměřenost* může stupňovati se v bolest, když nastává ničení organismu; nevylučuje však, aby dojem, jenž zpočátku jest nepřiměřený stavu čidla nebo náladě celkové, nepřešel delším trváním v libost. To záleží v rychlosti, s jakou se organismus se své strany novému dojmu přizpůsobuje. Přechod ze tmy v světlo třeba mírné jinak oku příjemné, vzbudí v prvním okamžiku nepříjemný ano i bolestný dojem. Zvyk hraje zde velikou úlohu a subjektivnost dojmu citového jest s tím ve shodě úplné, ba vysvětluje se tím. S tímto výkladem, myslím, že vystačíme na všechny zdánlivé neshody mezi subjektivním odhadováním libosti i nelibosti a objektivní přiměřenosti ve smyslu teleologickém.

Za druhé mějme na paměti, že se nám zde jedná o elementární zjev, jenž má býti na počátku všeho duševního života. I musíme ode všeho abstra-

[56]) *Külpe* v článku zmíněném pag. 480 násl. *Cesca* Vierteljahrschrift für wissensch. Philosophie. X. 2. p. 158. *N. Grot*, Psychologie citu (rusky), Petrohrad 1880. *Spencer*, Die Principien der Psychologie nach der 3. Aufl. des Originals übersetzt von Vetter. I. § 125 *G. H. Schneider*, Der menschliche Wille. 1882, pag. 174 násl. *Höffding*, Psych. 343. *Volkmann*, Psych. I², str. 242. *Durdík*, Psych. § 12.

hovati, co je výsledkem další činnosti duševní, kterou se elementární zjev změniti může k nepoznání. Jednotlivých počitků vůbec nemáme a proto nemusíme pozastavovati se nad každým zjevem, který na první pohled zdá se předpokládání našemu odporovati. Odmyslíme-li si všechny stopy, které smyslové dojmy v nerstvu zůstavují, odmyslíme-li si veškeren následek opětované činnosti smyslové, a představíme-li si asi takový stav organismu, jaký má dítě novorozené, uznáme, že každý dojem ať smyslovou ať vegetativní činností způsobovaný, organismu nedotknutému vlivy vnějšími, ale přece pro ně předzjednanému, musí býti buď přiměřený nebo nepřiměřený a tudíž libý nebo nelibý, takže pro nějaké neutrální dojmy není místa. Teprve postupným vlivem okolí utvrzuje se funkce orgánů v určitém směru a tvoří se zásoba starších dojmů ve způsobě disposic, které zase ze své strany přiměřenost a nepřiměřenost dojmů podmiňují. Tak se stane, že přiměřenost a nepřiměřenost, která původně v prospěšnosti a škodlivosti dojmu záležela vzhledem k celkovému organismu, nabude rázu psychičtějšího, při němž ohled na sebezachování jeví se vedlejším, až i úplně v pozadí ustupuje. Tím se také vysvětluje, že dojmy, jimž organismus přivykne, v citových účincích, tak se mění. Konečně pochopí se tím, že návyky z této první periody vývoje tak mocné jsou, že i v pozdějších dobách, kdy zkušenost o následcích pro život tělesných podstatně se zdokonalila, přiměřenost a nepřiměřenost popudu určují, kdežto zase výsledky zkušenosti generací předchozích, v organismu dětském instinktivně se jevíce, s překvapující pravdivostí rozhodují citovým momentem o prospěšnosti anebo škodlivosti dojmů.

Plným právem tedy můžeme předpokládati, že elementární duševní stav, od něhož vychází vývoj vědomí lidského, obsahuje vedle momentu pocitového i moment citový, který záleží v uvědomění se libosti nebo nelibosti a který po příkladu Herbartovců zváti můžeme přízvukem citovým. Avšak nikoli tak, že by to byl zjev podružný, nějaká vlastnost pocitu jako stavu základního, nýbrž, že jest stejnomocnou částkou celého pochodu, že jest právě *vedle* pocitu.

Třetí moment psychického děje, který zveme počitkem, jest *reakce motorická.* Každá duševní činnost jest vlastně reakcí individua na působení světa okolního. Reakce vůbec involvuje pojem účelnosti: zákonnost dění přírodního žádá, aby každý účin odpovídal příčině, a reakce jest účinek sil přírodních. V tomto smyslu nebyl by počitek logicky správný účinek, kdyby se omezoval na moment pocitový a přízvuk citový; neboť účelnosti by se nečinilo zadost. Účelnost, která ve světě organickém konkretisuje se snahou (pudem) sebezachování, žádá, aby dojem jakýkoli nejen poznán byl jako prospěšný nebo škodný, nýbrž, aby organismus jemu se přizpůsobil, aby vůči němu existenci svou obhájil anebo pomocí jeho zdokonalil. Takového druhu musí býti reakce organismu živočišného, má-li se lišiti od reakce, od odporu, jaký klade hmota složením svým silám na ni působícím. Dojmů škodných hledí se zbaviti, buď tím, že je paralysuje nějak, anebo, že jim hledí uniknouti; dojmy prospěšné hledí využitkovati. Takovou účelnost pozorujeme zcela zřejmě již u rostlinstva, které nedovede okolí svoje změniti, tím více u živočišstva, jehož pohyby nevědomě sebezachování slouží. Tak také musíme obsahový a citový moment

počitku doplniti *snahou* využitkovati dojem příjemný a uniknouti dojmu nepříjemnému čili zbaviti se ho. Snaha ta jeví se napětím, jež vzniká přechodem energie vzbuzené dojmem v nervech sensitivních a vedené do mozku, v dráhy motorické. Uvědomění z počátku netýče se ničeho, leč tohoto napnutí a nemáme z prvu žádného ponětí, v čem toto napětí záleží. Těsně souvisí s vědomím libosti a nelibosti, ale nesmí se s ním stotožnovati, poněvadž provázeno jest jiným pochodem fysiologickým, totiž pochodem v drahách motorických a také psychologicky jest různé. Docela dobře rozeznám nepříjemnost zápachu a snahu mu uniknouti, když jest nějakým způsobem stížena. Při elementárním počitku neuvědomujeme si skutečný effekt fysiologický, jenž se jeví při dojmech nepříjemných odvratnými pohyby reflexivními a při příjemných bezděčným usnadňováním působení popudu; nýbrž právě jenom snahu, kterou tedy za třetí psychický moment počitku považujeme.

Tento třetí moment počitku bývá nejčastěji zanedbáván, poněvadž více si pozorovatelé všímají pohybu, jenž jeví se jaksi podružným následkem dojmu. Zároveň pohyb vykonává se prostřednictvím jiných nervů a na jiných částech těla, než vzniknul popud, takže spíše si tuto posloupnost uvědomujeme, nežli to, co v mysli se děje. Velmi brzy jest také pohyb sám novým popudem zraku, hmatu a svalosmyslu, takže nabýváme záhy počitků pohybových, které s dojmy smyslovými málo společného mají. Ovšem takovýto samostatný počitek pohybový nesmíme stotožňovati s tou stránkou snahovou, kterou pozorujeme při každém čití. Jest to jen hnutí mysli, zvláštní stav duševní, zvláštní stav vědomí, v němž jaksi cítíme, uvědomujeme si, že něco vykonati musíme na dojem; nevíme co, ale jsme jako pod vlivem nějaké přítažlivé nebo odpudivé síly, jejíž působení cítíme celou bytostí svou. Tak asi zvířeti se vede, patří-li na předmět neznámý: buď se naň vrhá nebo plaše prchá; tak i dítko vše do úst vpravuje, po všem ručky vztahuje. Proto tak snadno cit libosti nebo nelibosti v kladný nebo záporný vznět vůle přechází a snad ani odděliti se nedá. V tom smyslu rozumím Steinthalovu výroku,[57]) že představa má motorickou sílu. Bez předpokládání tohoto zárodku snahy v každém dojmu, nenabudeme spojení mezi reflexivními pohyby, jež v účelnosti své dávno jsou ustáleny, než počíná se uvědomění vůbec, a mezi pohyby vědomými. Učenci, kteří v reflexivním pohybu hledají a nalézají zárodek volní činnosti, zcela konsequentně musejí vůli za základní zjev duševní považovati, jehož jsou pocit a cit sekundárními zjevy, čímž v odporu se octnou s jinými fakty zkušenosti, jakož výše ukázáno bylo. Anebo zase musí přijímati dva druhy počitků, sensitivní a motorické, čímž vysvětlovací princip se zbytečně rozhojňuje.

S našeho stanoviska se naproti tomu vyhovuje požadavku zkušeností diktovanému, že každý zjev tři stránky má a požadavku vývoje, že všechny zjevy z jednoho zárodku činnosti vznikly. Bude nám později ukázati, jak se z počitku vše duševní dění v trojím směru vyvíjí a vysvětluje.

---

[57]) Viz výše § 11.

IV.

Dříve však ukážeme, že počitek jest *nutný* následek poměru hmotného a duševního a že se empiricky pověřiti dá. Potom naznačíme, že vyhovuje všem požadavkům, jež jsme v předchozích úvahách po elementu psychologickém učinili, a při tom bude příležitost i stručně vývoj v povšechných rysech vylíčiti.

15. Odůvodnění počitku.

A. Theoreticky.

Popud jest příčina, vzruch v nervstvu jest účin. Zákon zachování energie žádá, aby energie fysická, vzbuzená popudem, přešla v energii jinou buď činnou nebo trpnou. Zde přechází fysická energie popudu v činnou energii fysiologickou pochodu nervového. Činná energie tato musí buďto přejíti opět v jinou anebo zakončiti se effektem, v němž se absorbuje a mění v trpnou. Hledíme-li pouze k fysiologickému účinku, musíme děliti organismy živočišné s vyvinutou soustavou nervovou a organismy stejnorodé. U těchto popud tepelný, světelný, mechanický ihned sděluje se hmotě celé, která doznávajíc změny pohybem, energii obdrženou vrací v okolí, částečně ji v sobě uchovávajíc. U organismů vyvinutých jde vzruch určitými drahami až do mozku nebo do nějakého střediska, kdež se odrazí a přejde v dráhu motorickou, čímž se energie opět dostane do světa vnějšího, odkud vyšla. Děje se to jako v apparatě elektrickém, kde postup jest vázán určitým směrem. Drátem vede se do stroje a v něm vykonává práci, jejíž suma rovná se síle vzbudivší ji.

Mohla by nyní vzniknouti otázka, zda-li se u organismu schopného duševních stavů energie nevynakládá v mozku na uvědomění. Tu by effekt vzbuzený popudem končil v mozku a přechod v dráhu motorickou potřeboval by nového impulsu, nového vzbuzení energie. Než dána jest nám nesrovnalost pochodů duševních čili stavů vědomí s pochody hmotnými a proto nemůže se stav duševní vzniklý popudem pokládati za účin jeho v tom smyslu, aby repraesentoval práci, sumou svou fysickou energii vyrovnávající. Energie fysická nehromadí, neobsahuje se v stavu vědomí, nýbrž musí zůstati fysickou a poněvadž jiný odpad nemá, přejde v dráhy motorické. Oblouk čivový jest schema veškerého pochodu nervového i nevědomého i vědomého.

Proto počitek, jakožto elementární zjev, musí míti za fysiologický podklad oblouk čivový celý a nikoli pouze dráhu sensitivní, ústící v mozku.

Proto nepotřebujeme žádného impulsu vnitřního, abychom vysvětlili pohyb. Impuls, jímž pohyb zdánlivě nějakou centrální innervací by vznikal, není nic jiného než zadržená energie nervová, jež ze sensitivních drah přechází v motorické; není také zvláštních středisk motorických, neboť každé středisko nervové funguje směrem obojím. (Münsterberg, Höffding.) [58]) To zadržení energie jest pochod úplně fysický, má ovšem svůj duševní korrelat, jevící se jako cit napětí nebo lépe jako snaha, avšak snaha není tím impulsem vnitřním.

Proto konečně počitek musí obsahovati jakožto stav vědomí korrelat pochodu jak sensitivního tak motorického vedle uvědomění si rozdílu obsaho-

---

[58]) *Höffding*, Psych. 155 násl.

vého. Sensitivnímu pochodu odpovídá přízvuk citový, motorickému snaha; oba tyto momenty dají se mysliti bez třetího obsahového a snad na těch stupních života duševního, které lidskému vědomí předcházejí, jsou skutečně samy obsahem vědomí nižšího, je-li jaké. V lidském vědomí však má počitek stránky tři, které se jeví jedině možným následkem poměru, v němž nám zkušenost hmotné a psychické podává.

Tedy: zákon energie, fysiologické dráhy nervové, jichž schema jest oblouk čivový, a nesrovnalost pochodů hmotných s psychickými nutí nás představiti si reakci na dojem tak, jak v počitku se předpokládá.

B. Empiricky.

Počitek jest abstrakce, která se ve skutečnosti nevyskytá a čití, jakožto činnost duševní, jíž nabýváme počitků, nemůže se vyskytovati na tom stupni duševního vývoje, s jehož zjevy analysa psychická má činiti. Musíme činnost tu tedy předpokládati na nižším stupni. Přece však dají se i na vyšším stupni nalézti případy jakéhosi úpadku intelligence, který aspoň přibližně rovná se stavu, v němž pouhé čití předpokládáme. Případy ty jsou důkazem, že takový stav jest možný.

Jeden jsme již připomněli, totiž uvědomování si dojmů pocházejících z vegetativní činnosti orgánů tělesných. To, co o tom se dovídáme, jest tak nezřetelné, neurčité a kusé, že nevyrovná se nikterak vnímání smyslovému, dle jehož analogie se vlastně děje. Pro dojmy ty není zvláštních nervových drah, takže rozdíly jejich obsahové sotva poznáváme, jak už několik metaforických názvů pro ně volených svědčí (tlačení, píchání, svědění, svírání atd.). Umísťování jejich v útrobách jest naprosto neurčité; udaje pacientovy diagnosu lékařovu mnohdy velice ztěžují. Za to vyniká jejich citový moment, který jest převážnou většinou bolestí, neboť příjemných dojmů jenom odstraněním bolestí nabýváme, an každý popud přiměřený stavu organismu mizí v celkové výslednici, již nazýváme náladou tělesnou. Zároveň s citovým přízvukem čijeme zcela zřetelně snahu zbaviti se dojmu nelibého, kterážto snaha nedá se takovým způsobem uskutečniti jako při dojmech smyslových a vůbec z povrchu těla vznikajících. Vezměme na př. hlad. Není hlad jako hlad, míváme také chuť na *něco*, někdy určitého, někdy nevíme, na co, obyčejně se mýlíváme. V tom ovšem jest již mnoho z pozdější zkušenosti, že hlad určujeme dle upomínky na chuťové dojmy minulé; z toho však, že se tak často mýlíme, je patrno, že rozdíl dojmu čijeme a snažíme se určiti něčím, co v obsahu jeho dáno není. Každý hlad je nelibý a při té nelibosti je zcela zřejma snaha jej ukojiti, jenže realisuje se různým způsobem. Již samo ponětí hladu obsahuje tuto snahu, bez určitého způsobu uskutečnění, jak o tom svědčí adjektivum hladový ve smysle přeneseném, nebo lačný. Nebo si všimněme tlaku na prsou při katarrhu dychadel; že ten dojem nazýváme tlakem, lišíme jej od dojmů jiných nic nevědouce o skutečném jeho místě a o pravé příčině; že jest nepříjemný, rozumí se samo sebou a, že snaha zbaviti se ho jeví se zřetelně, o tom svědčí kašlání mimovolné i zúmyslné a ještě po tom zvláštní pocit neuspokojení, který vysvětluji právě tou snahou nezřetelnou v provádění, ale úsilně se hlásící do vědomí.

IV.

Jiný případ čití poskytuje situace duševní, v níž se ocitneme při náhlé změně okolí. Vstoupíme na př. z úplné tmy do osvětleného sálu, kde se větší společnost při hudbě a tanci baví. Prvním okamžikem dolehne na nás celá spousta nových dojmů tak, že jsme, jak říkáme, omámeni; všechno splývá, rozeznáváme na nejvýš nějaký hlas; vlastně nevidíme ani neslyšíme a trvá to jistou dobu, než se vzpamatujeme a počneme »orientovati«. Při tom máme dojem nelibý tlaku, stísněnosti podobný a zároveň cítíme, jakoby nás něco pudilo pryč.

Podobná situace nastává před usnutím, při zamyšlení, hledění do prázdna. *Sv. Čech*[59]) praví: »Však znáte to příjemné polosnění, kdy duch, upouštěje myšlénkové nitky přítomnosti i minulosti, ponechává zvůli hravé fantasii a jaksi v sladkém odpočinku přihlíží, jak před ním pohání své lehounké stvůry, jež sotvy z pola se ohranivše novým ustupují a jedna s druhou splývají, jako stíhající a různobarvé obláčky na jarním nebi. Jen jako ze sna spatřoval jsem tou mlhavou přízí jednotlivé zjevy okolní skutečnosti.« V takovém polosnění *nerozeznáváme* zřetelně dojmů, že jsou však *příjemné*, *oddáváme* se mu. Proloženě označená slova naznačují ty tři momenty čití: pocitový, citový a snahový. Trochu jinak líčí podobnou situaci *Neruda* v Oblomovském kupletě,[60]) kdež zároveň i jakési vysvětlení podává. »Vytřel si brejle, ale nenasadil. Lorgnon z bílé slonové kosti vytáhl na polo z pouzdra, ale nedotáh. Snad ani neslyšel, že orchestr hraje jednu ze starých dudaček; nejspíš by mu bývalo také nepříjemno, poněvadž cizí, kdyby se něco nového hrálo ... Kolem něho jakoby znenáhla rozlívala se mlha, on jakoby seděl ve velké kouli z mlíkového skla; zde onde zrcadlila se nějaká barva ve skle, ale bez intensivnosti, zvuky zvonily o povrch, ale pronikaly jen mdle. Nemyslil ničeho, neměl ale nejmenšího popudu, aby myslil. Díval se do neurčita. — Opona se povznesla. To byla

---

[59]) Květy 1887. II. 344. Podobnou situaci líčí *Kaminský* v Květech 1887. I. 529: ... Díval se na všechno jako vyjevený a zdálo se, že ho nic z toho všeho nezajímá. Po chvíli slévalo se mu před očima všechno v jediné chaos a v uchu mísily se mu tóny hudby, písně zpěvaček, vtipy šašků, hovor a volání obecenstva, zvuk sklenic a talířů, přešlapování a zvonění v jediný šum, jako když v dáli přebíhá bouře, hučí vítr a šumí les ... vše bylo divná, nepoznaná, nesouvislá vřava, vše bylo jako šero, ne světlo a ne tma ...

[60]) *Neruda*, Sebrané spisy vyd. Ig. Hermann. IV. 238. Analogii k tomu poskytuje dojem, jaký mají šťastně operovaní slepci při prvním prohlédnutí. »Vidím plochu osvětlenou, kde vše se zdá zakaleno, zmotáno a v pohybu,« řekl pacient, jejž léčil J. C. Franz (r. 1841). Srovnej *J. Kapras*, Rozpravy psychologické str. 42. *Taine*, De l'intelligence II., hlava 2, praví o dítěti: Il est certain pour moi, que pendant les deux premiers mois le monde environnant ne se compose pour l'enfant que de sons et de taches de couleur qu'il ne sait pas situer.

G. Compayré, L'évolution intellectuelle et morale de l'enfant, str. 57, praví rovněž o dítěti: Même à deux ou trois mois, le nouveau-né ne distingue pas les objets les uns des autres. Quelques points brillants, la flamme d'une lampe, les yeux reluisants de sa mère et de sa nourrice, un jouet aux couleurs éclatantes, viennent parsemer d'abord la scène confuse et trouble, que lui présente le monde. Des images nouvelles se détachent peu à peu de l'ensemble vague des choses, se dessinent avec netteté, se particularisent dans des sensations précises, selon que les objets se montrent à lui avec une lumière ou un coloration plus intense ...

přec nějaká změna a on nasadil brejle. Podíval se lhostejně po jevišti od pravé strany k levé a zas nazpět as do polovice jeviště a tu se zrak ztratil opět do neurčita . . .«

Podařeným obrazem o skleněné kouli, o niž se odrážely dojmy sluchové a zrakové mdle pronikajíce, naznačena jest nezřetelnost a splývání jejich; lhostejnost, s jakou popisovaná osobnost je přijímala, a lenivé pokusy o všeliké pohyby dobře charakterisují stav vědomí podobný onomu stavu, který provází pouhé čití.

Obdobné stavy jsou při jistých stupních opití se, po požití některých omamujících nápojů a při některých případech vášnivého rozčilení. Zaujme-li jedna představa naši mysl tak, že všechno vědomí jen na ni se soustředí, že jiného necítíme, než co s představou tou souvisí, a že vůle celá jest ve službě toho dojmu, tož ten stupeň vnímavosti, jaký zbude pro dojmy druhu jiného, jest blízek aneb aspoň analogický stavu čití. Také tu ostatních dojmů všímáme si nezřetelně, jsme k nim tupi a reagujeme spíše ze zvyku než účelně a s vědomím.

Jsou-li tyto a podobné případy důkazem, že stav čití jest možný ve skutečnosti, pak dostává se naší abstrakci theoretické o počitku empirického podkladu.

C. Srovnáváním.

Zkoumajíce pomocí zákona vývoje poměr duševního a hmotného shledali jsme, že element psychologický musí býti v souvislosti s pudem (§ 5. konec). Pud seznali jsme jakožto činnost nevědomě účelnou. O čití a počitku můžeme nyní říci, že jest pud.

Hlavní znaky činnosti pudové nutnost a nevědomou účelnost shledáváme také při čití Celý proces fysiologický, jenž mu jest základem, děje se s naprostou nutností, se kterou působí zákony přírodní. Popud *musí* míti účinek takový, jaký se jeví v reakci nerstva; neboť nervstvo ve svém stavu nynějším se všemi svými drahami a orgány jest výsledkem působení sil přírodních, jakož patrno jest to z historie vývoje fysiologického. Musíme souditi, že světlo si utvořilo oko, že zvuk si utvořil ucho atd., že tedy určité pochody hmotné jiný následek v nerstvu míti nemohou, než jaký se jeví v počitku. Jako funguje oko, ucho, bradavky hmatací, chutnací a čidlo čichové určitým způsobem, tak také organismus celý urovnán jest určitým způsobem a následek dojmu jest v něm předzjednán, jako v nějakém apparatu fysikálním. V souvislosti s celým děním v přírodě jeví se tato nutnost účelností, neboť organismus ve své přítomné dokonalosti jest výsledkem účelného tvoření přírody a vše, co děje se s ním, všechna změna připravuje dokonalost další. Počitku sice přísluší znak podstatný ten, že jest stavem vědomí. Avšak uvědomění netýče se účelnosti, to jest teprv na mnohem vyšším stupni možno a nealteruje nikterak mechanickou nutnost. Stav vědomí, který tu předpokládáme, dá se beze všech násilností pomysliti tam vůbec, kde mluvíme o pudu v říši živočišné, jenže u člověka jest abstrahován ze zkušenosti a jinde jest pouze analogií.

Je-li čití pud, nezískáváme tím sice nic na vysvětlení duševní činnosti zvířecí, ale duševní činnost lidská připojuje se *bezprostředně* k ostatnímu vý-

voji živočišnému, což zase se své strany jest nesmírně důležito pro celkový názor o životě. Obráceně pak element, jenž takovou službu koná našemu poznání, jeví se ve stejné míře filosoficky oprávněným, čehož je potřeba vedle správnosti logické. Výhody takového elementu jsou zvláště patrny, srovnáme-li jej s jinými na př. s představou! Představu nelze nijak sloučiti s pudem, a k jakým to vede nesnázím, chceme-li vývoj pochopiti!

Řekne-li se však, že čití jest pud, není tím nikterak napřed určeno, že by všechen pud vůbec byl *jenom* čití; anebo že by pud vůbec obsahoval ten moment psychický jako u člověka. Pud u různých organismů má také jiný vývoj. Jak daleko u zvířat dostoupiti může, to sice vidíme na jeho účincích, jež přirovnáváme k účinkům lidské činnosti; avšak nevíme, jak daleko uvědomění dostupuje, jak a pokud jest tu lidské vědomí dosaženo nebo předstiženo. Za to vidíme, že pud u člověka jest základem všeho duševního vývoje; i v tomto směru jest kontinuita vývoje od nejnižšího organismu až k nejvyššímu dosažena.

Z tohoto trojnásobného odůvodnění má vysvítati, že počitek jakožto element vyhovuje požadavkům i logickým i filosofickým, které jsme vytknuli. Že jest empirický, to mají dosvědčovati případy čití sub *B* uvedené. Že jest v kausální souvislosti s ostatním světem, to dosvědčiti má jeho nutnost sub *A* naznačená. Že jest ve vývojové souvislosti s ostatním organismem živočišným, to dokazuje jeho povaha pudová sub *C* vylíčená. Metafysických momentů nemá, neboť jest nesrovnalost pochodů psychických a hmotných v něm konstatována; duševní moment, totiž uvědomění přistupuje tu jako faktum zkušenosti ke zjevům fysiologickým; ponětí duše není nijak anticipováno. Jest abstrakcí nejjednodušší; co v něm v celek se druží, jsou zjevy, které se samy o sobě ani nevyskytují (§ 13) aniž samy o sobě stačí na vysvětlení dění duševního (§ 6—12). Jest primitivním stadiem vývoje vědomí lidského, neboť jest činnost a částí toho vývoje v živočišstvu vůbec, který u člověka nastupuje nový směr.

Zbývá nám naznačiti ještě, že vývoj a dění pokročilejší odtud pochopiti se dá, že stačí na vysvětlení všech dějů psychických u člověka.

Napřed podotkneme a dokážeme, že to, čím se liší od pocitů a sensací v psychologické theorii obyčejných, není nutné k vysvětlování, že zkrátka s těmi třemi momenty vystačíme.

16. Má-li počitek intensitu.

Největší část psychologů uznává při počitku, vlastně při pocitu (Empfindung, sensace) vedle obsahu a přízvuku citového také sílu, vedle kvality také kvantitu. Jest známo, že psychofysika jenom odtud čerpá oprávněnost své existence a jest proto pochopitelno, že opět a opět intensita, síla, kvantita pocitu jako empirické faktum se dokazuje. Při stejném obsahu, prý, možno pocity rozeznávati dle stupně jasnosti, zřetelnosti, výraznosti anebo, jak vůbec moment ten zváti chceme. Týž tón od pianissima k fortissimu poskytuje

stupnici kvantitativní, neměně svého obsahu, světlo denní od nejjemnějšího záblesku šera ranního až k žáru polednímu a odtud až do temna nočního poskytuje jediný dojem, různící se pouze jasností; ránu z děla rozeznáváme dobře od rány z bambitky, týž zvuk z blízka lišíme od téhož zvuku v dáli a sami hlas sesilujeme od šepotu jedva slyšitelného ke zvukům pronikajícím kosti i ledví.

S našeho však stanoviska pro sílu počitku nezbývá vedle obsahu, přízvuku a zabarvení snahového místa; nýbrž každý počitek, jejž navykli jsme zváti silnějším, jest de facto *jiný* stav vědomí. Jiný proto, poněvadž i fysiologické podmínky jeho i účinek psychický jsou jiné. Naučivše se vztahovati stavy vědomí k předmětům vnějším a pozorovati jejich vnější příčinu, naučili jsme se přenášeti intensitu popudovou na počitek, abychom různost dojmů označili a nemusili ji novými slovy označovati. Praktická potřeba a úspora zásoby slovní jsou toho příčinou. I jest sice pravda, že lišíme obsahy počitků dle intensity, avšak jenom v pojmenování zůstává obsah týž, ve vědomí se mění. Pomáháme si tu jako při označování tónu barvy, stupně sytivosti, kdež pro různé nuance, patrně obsahu různého, nemáme vhodných anebo zvláštních výrazů slovních.

1. Že má popud intensitu, víme. Avšak ani zde není totožnost obsahu zaručena, leč v jistých mezích. I zde může pohyb téhož druhu jinými účinky se jeviti. Molekulární pohyb mechanický, jenž jest dle rozšířené domněnky podstatou zjevů tepelných, stupňuje-li se co do rychlosti, vzbuzuje zjevy chemické, světelné, magnetické, elektrické. Může tedy i fysiologicky v nerstvu míti účinky různé. Poněvadž pak psychický korrelat pochodu nervového vázán jest jakostí tohoto pochodu a poněvadž jakost tato dle intensity popudu jest beze vší pochybnosti různá, můžeme a priori souditi, že popudům různé intensity odpovídají stavy vědomí různé kvality. Vždyť vědomí našemu jest změna jako změna; čiju-li jinou změnu, mám vědomí o něčem *jiném*, tedy obsah jeho jest v obou případech různý.

Držím-li na př. 1 *kg*, jest v nervstvu jakési napnutí vztahující se na určité nervy a zasahující jisté části organismu. Napjetí to a vůbec celý stav organismu obráží se ve vědomí mém určitým obsahem počitkovým. Držím-li 10 *kg*, jest fysiologický rozruch podstatně jiný; k udržení rovnováhy musím napínati jiné svaly a energie na odpor vynaložená zasahuje jiné části těla; při dojmu ještě větším musím celou posici těla upraviti. I jest zcela patrno, že jiné nervy nastoupí v činnost, že jest rozruch fysiologicky jiný. Tudíž jest i změna jiná a obsah počitku také jiný. Ovšem nazvu dojmy v obou případech týmž slovem; řeknu, že 10 *kg* jest těžší než 1 *kg*, že odpor jest při 10 *kg* větší, že vyžaduje více námahy; avšak slovo stejné nezaručuje stejnost obsahu vědomí. Počitky tepla by dle toho neměly vůbec kvality, poněvadž sebe menší změna kvantity popudové čije se jako změněný obsah. O stejnosti obsahu při různé kvantitě u těchto počitků nemůže býti řeči; neboť ani chlad a teplo nejsou výrazy pro obsah, nýbrž pro intensitu a jsou relativné, takže to, co jednou čiji jako chladné, podruhé nazvu teplým. Konečně v největších distancích různosti počitky, jež by měly se číti jako nejteplejší a nejstudenější

splývají v jednom dojmu; přílišný úbytek teploty působí stejně jako přílišný přibytek. To by byla nová nesrovnalost.

2. Počitky, jež zvykli jsme lišiti dle intensity (jasnosti), mívají popud jiný nejen intensivně, ale i kvalitativně. Není-li však intensita popudu v poměru nějakém určitém k intensitě počitku, nemá vůbec významu a zbytečno o ní mluviti, když jest zahrnuta v různosti obsahové. Tón *a* na houslích jest určitě zabarven, a zabarvení to závisí od souznění shorků (svrchních tónů); jest však víc než pravděpodobno, že i silnějším tahem smyčce vzbudí se jiné shorky než slabším. Známo jest, že každý nástroj má svůj zvláštní ráz tónový; avšak tato charakterističnost jest jen v určitých mezích. Na př. cellové pizzicato jest charakteristické asi pro tři vyšší struny v jistých polohách a skladatelé dobře umějí je využitkovati. Pizzicato na *C* struně neliší se již od bassového a ve vyšších polohách spadá s pizzicatem menších nástrojů smyčcových v jedno. Barva tedy jest určena tóny vedlejšími a jakmile ty ustanou nebo se mění, mění se i barva, což jest možno i při silnějších popudech. Silnějším tahem smyčce, silnějším brnknutím stírá se charakteristický ráz nástroje. Na varhanách, aby se sesílil tón, kombinují se tóny různé kvality (octava + quinta + principal). Bubeník musí určitou silou uhoditi, nemá-li tón býti falešný. To, co nazýváme tedy tónem *silnějším*, jest vlastně tón jiný kvalitativně. Někdy to i výslovně poznáváme. Každá píseň vyžaduje nejen určité tempo, ale též určité odstiňování; dojem se podle toho mění. Stlumený hlas, přidušené zvuky hudebních nástrojů způsobují effekty vokální a instrumentální různého druhu, zrovna tak jako napínání a přepínání. Něco podobného je u dojmů zrakových. Říkáme, že světlo desíti svíček jest silnější, jasnější, intensivnější než svíčky jedné, že světlo olejové a petrolejové, plynové a jiné liší se jasností, ačkoli zcela zřetelně jest každé z nich zbarveno nějak, jakož poznáme přirovnávajíce je k osvětlení elektrickému nebo slunečnímu. Světlo určitého počtu svíček nevyrovnává se elektrickému intensitou ale bělostí. Čištěné plameny plynové zřejmě to ukazují.

3. Obráceně zase některé dojmy označujeme jinými jmény, prozrazujíce tím, že je poznáváme jako obsahem různé, ač by dle analogie popudu konsekventně měly zvány býti a považovány za intensivnější pouze. Sluneční, měsíční světlo, bílá světla vůbec. Činíme rozdíly mezi temnem a jasnem, šerem, tmou. Dojmy *osvětlení* různého, dle obyčejného způsobu mluvy intensitou různé, jsou očividně obsahově různé: krajina v záři sluneční, v podmračnu, ve světle denním, v šeru atd. jsou představy podstatně jiné, jakož malíři dobře vědí. Týž malíři dovedou kombinací barev vzbuditi dojmy, které obyčejně dle intensity nazýváme; důkaz to, že různý popud vzbuzuje stejné účinky co do síly zdánlivě jen, neb různému popudu musí odpovídati různý stav fysiologický i psychický.

4. Intensita počitků v obyčejném smyslu nedá se dobře srovnati se zjevy pozornosti. Faktum jest, že dojmy, na které upjata jest pozornost, jsou v následcích svých i pro přítomný stav vědomí účinnější. Co bedlivě pozoruji, vtiskne se lépe v pamět a jest závadou, aby jiný dojem mne upoutal. Jiné

faktum jest, že silnější popudy spíše pozornost mou upoutají než slabší. Není však pravda, že by silnější popud vždy odpovídal většímu napjetí pozornosti. Naopak pozornost jednou upoutána dojmem nějakým, ať jest intensita popudu jeho jakákoli, nedá se vyrušiti dojmy z popudů daleko mocnějších. Tím patrnější jest to při dojmech vybavených, kde popud vnější odpadá. Zamyšlenému ani slunko nesvítí, ani ptáci nepějí; pro zarmouceného není okolního světa. Dojmy, jež upoutají pozornost naši, jsou vždy stejně mocny, jsou jasny a to je jediný stupeň jejich intensity.

5. Jakmile bychom přijali intensitu při počitku, tím samým bychom připouštěli, že se dá měřiti, totiž že lze přirovnávati počitky dle síly. Nemáme však jedničky měrné. Řeknu-li: teď jest světlo této lampy intensivnější než dříve, nemohu ani naznačiti, oč je silnější. Řeknu-li: teď mohu čísti při tomto světle, kdežto dříve jsem nemohl, nemusí se to vztahovati na jasnost, nýbrž na jakost světla. Teď světlo zbělelo, mohu tedy čísti, dříve bylo žluté. Avšak kterak mohu přirovnati intensitu světla růžového na př. a modrého? Jest to růžové světlo, při němž mohu čísti, stejné intensity se světlem modrým, při němž také mohu čísti? Vždyť plamen pod modrým sklem daleko musí býti mocnější než pod růžovým, má-li býti pro čtení effekt stejný. Anebo jest působení do dálky příznakem a měřítkem intensity? Myslím, že v té příčině jest rozhodnuto pokusy o zákon Webrův, že popud a obsah co do intensity úměrny nejsou a není-li toho, pak přenášeti intensitu z popudu na počitek netřeba. Postačí spokojiti se s těmi případy přenášení, s nimiž se v obyčejné mluvě potkáváme a nezobecňovati je a ovšem pokládati je za nepřesné označování různosti obsahové.[61])

6. Má tedy snad přízvuk intensitu? Má i nemá. Nemá takovou, která by se podobala intensitě fysikální a dala měřiti; nemá takovou, která by počitek činila měrným; avšak má svou stupnici od příjemnosti k nepříjemnosti, od nepřiměřenosti až k bolesti a ta znamená *qualitu* přízvuku.

7. Máme tedy třetímu momentu počitkovému, snaze či reakci motorické přiřknouti intensitu, která by byla charakteristickým znakem počitku celého, takže by dle ní mohly počitky co do síly se přirovnávati? Připomněl jsem na jiném místě,[62]) že Münsterberg soudí, že svalové počitky vůbec mají intensitu takovou, aby se daly měřiti. Neboť silnější svalový pocit jest prý skutečně násobkem slabšího: neliší se kvalitou nýbrž trváním a rozprostraněností. Pocit svalový není uvědoměním si nějakého stavu, nýbrž změny, změna jest při silnějším popudu táž, jen jest buď delší anebo více se rozprostraňuje. Poněvadž pak všechny počitky provázeny jsou pocity svalovými, dostává se jim skrze ně také intensity, která v obsahu vědomí se jeví jako jedna a zvláštní stránka dojmu.

Kdyby toto tvrzení Münsterbergovo bylo pravdivé, nevyplývalo by přece nic pro náš pojem počitku. Neboť z celé reakce motorické, jevící se pohyby reflexními, dostává se do vědomí jakožto znak počitku pouze uvědomění si

---

[61]) Viz Časopis českého musea 1894. O novějších směrech v psychologii. § 9.

[62]) Časopis českého musea 1894. Str. 445.

jakési snahy, již nelze určiti, v jakém poměru se nalézá k fysiologickému podkladu svému, a jejíž účin jen z části pohyby a pocity svalovými se jeví. Nelze tedy o intensitě snahy mluviti ve smyslu obyčejném, nýbrž pouze ve smyslu přeneseném, který neopravňuje k žádným závěrům o měřitelnosti.

Ostatně jest názor Münsterbergův sám v sobě nesprávný, poněvadž *uvědomění* si změny stotožnuje se změnou, psychické s fysickým, což je neoprávněný závěr metafysický, který z empirického elementu vylučujeme.

Summou tedy »intensita počitku« jest výraz nepřesný, několik významů mající; nejčastěji jest to přenášení intensity popudu na obsah vědomí, vskutku však intensivnější počitek jest počitek kvalitativně různý. Počitek tedy intensitu nemá, nedá se dle toho zřetele měřiti a psychofysický experiment nepatří do psychologie.

Ovšem je vždy možno o intensitě dojmů mluviti, avšak nesmí se různé významy její generalisovati a činiti pojmem theoretickým, jenž by v theorii rozhodoval svými důsledky. Jsou zajisté city i snahy jisté síly, ale ta je jiná než intensita některým počitkům v obyčejném způsobu myšlení připisovaná. Kdežto tam se jeví síla *následkem*, jeví se u počitku příčinou — popudem. I bude pro uvarování neshod dobře voliti výrazy jiné. U citu můžeme mluviti na př. o hloubce, u představování o jasnosti nebo zřetelnosti, u snahy o účinnosti. Nějaké obecné vlastnosti, obecné stránky zjevů duševních, jež by společným jménem intensity se zahrnovala a v intensitě elementu původ svůj měla, není.

17. Jak se z počitku vyvíjejí složitější zjevy duševní.

Jenom stručně naznačíme, jak se z počitku vyvíjejí složitější zjevy duševní a zdržíme se jen u zjevů záhadnějších, které jsou takřka prubířským kamenem theorie, aby se objevila zdatnost našeho elementu.

Základní, předpokládaná činnost duševní jest tedy *čití*, jímž nabýváme počitků nezřetelných, nerozčleněných bez určitého vztahu k zevnějšku. Poznání a intelligence při čití jest nejprimitivnější. Druhý stupeň jest *vnímání*. Ježto se počitky samotné ve skutečnosti nevyskytují, nýbrž pouze jejich družiny, musí se činnost, jíž takovýchto družin nabýváme, lišiti od čití. Družení počitků, má-li býti pokrokem proti čití, může díti se pouze za příčinou určitějšího poznání, které zase záleží v určitějším vztahu k zevnějšku. Družiny počitkové jsou lepším obrazem, lepším zpracováním světa vnějšího než počitky jednoduché, neboť právě z toho důvodu se počitky sdružily. Družiny takové, kterých jsme si jako celků skutečně vědomi, nic nevědouce původně o jejich složenosti, zoveme *vněmy* a činnost, jíž vněmů nabýváme, *vnímáním*. Co se tedy děje s třemi stránkami počitků, druží-li se, a jaké tři stránky z toho pro vnímání vyplývají?

Co se týče obsahu, jeví se pokrok, jak zmíněno, určitějším vztahem k zevnějšku, jenž podmiňuje lepší poznání. Kombinací počitků naučíme se poznávati tělo vlastní a lišiti je od ostatních pramenů dojmů, od světa vnějšího;

naučíme se příčinu dojmů umisťovati mimo tělo a tím utvoříme prostor, v něm předměty, jichž rozměry, vzdálenost a pohyb pouhým dojmem zrakovým nebo hmatovým poznáváme, takže to vypadá, jako bychom prostorové tvary viděli a měli o nich jednoduché počitky. Analysa psychologická ukáže, že dojmy ty nejsou jednoduché a vznikají kombinací počitků zrakových a svalových nebo hmatových a svalových. — Citový přízvuk vnímání ustupuje v pozadí; místo teleologického přízvuku nastává přiměřenost k organismu, pokud jest pro vnímání, totiž pro kombinaci počitků účelnou, předzjednán a zvykem zděděným utvrzen. A priori musíme souditi, že počitky se mohou jen tehdy kombinovati ve vněm, když mají přízvuk nebolestný. Jakmile jeden z nich jest nepříjemný, soustředí se všechna reakce na odvrácení jeho a vnímání jest nemožné. Bolí-li nás svaly oční, jest vnímání buď znesnadněno anebo vůbec nemožno, dostaví-li se při ohmatávání plochy bolest, přestaneme jistě; příliš intensivní bolest tělesnou ani neumisťujeme na určitou část těla. Cítíme bolest celým tělem, celá bytost naše je tím zaujata, ničeho nejsme schopni, co by nás k poznání příčiny přivádělo; všechno myšlení i vnímání utuchá.

Je-li podmínkou vnímání nepřízvučnost počitků ve smyslu nepříjemném, ustupuje při tom moment subjektivní, starost o tělesné blaho a může se mysl obrátiti k objektivnímu poznávání světa. Za to ovšem citový moment příjemný jeví se jiným způsobem. Ježto příjemnost jest vlastně přiměřenost dojmu ke stavu organismu a organismus pro vnímání jest upraven, jeví se příjemnost vnímání uvědoměním si úspěchu, snadností vnímání a k tomu přistupuje moment reproduktivní, o němž mluviti však lze až při představě. Stránka snahová bude se jeviti kombinováním snahy, aby dojem byl využitkován, zase v souvislosti s momentem citovým. A tato zmocněná snaha jest psychickým korrelatem k energii v motorických nervech, jimiž v činnost uvádějí se svaly vnímání provázející; neboť při žádném vněmu nescházejí pohyby svalů. Tak na př. při vněmech zrakových jsou činny svaly oční otáčecí, sval napínající čočku, svaly víček a s tím souvisící svaly čelní. Do nich vlévá se energie dojmem vzbuzená, a napětí, jež si tím uvědomujeme, nic nevědouce o tom, které svaly a jak jsou činny, zoveme *pozorností* a sice bezděčnou. Známo jest, že zcela zřetelně pozornost obráží se ve fysiognomii obličeje. Tato tedy pozornost jeví se druhou stanicí vývoje vůle.

Třetí stupeň jest *představování*. Po každém dojmu — počitku nebo vněmu — zůstává v nerstvu stopa, jednou trvalejší, jinde rychle miznoucí. Následkem toho při opakování se téhož dojmu dráha fysiologická jest upravena a celý pochod jde rychleji před se. Psychicky jeví se následek toho dvojím způsobem. Předně tím, že opětovaný dojem poznáváme jako takový, který jsme už měli; za druhé tím, že za jistých okolností může nervová energie, vzbuzená popudem jiným, zabočiti v stopu tu, načež se opakuje pochod týž a má za následek týž stav vědomí, který původně pochod ten provázel. *Obnoví* se tedy dojem původní, ačkoli neopakoval se popud. Obnovení takovému říkáme vybavení, reprodukce a reprodukovaný vněm zoveme představou.

Obnovování vněmů a dojmů předešlých vůbec jest představování.

IV.

Představa má s původním vněmem společný obsah, jenž liší se zřetelností. V tom ohledu málokdy se oba vyrovnají; málokdy řekneme, že si na něco vzpomínám »jako bych to viděl«, ač již v tom je naznačena menší zřetelnost. Přízvuk však při vybavení počitku úplně odpadá, poněvadž všechny podmínky, od nichž závisí, se změní. Není tu ani týž fysiologický pochod, neboť odpadá popud, není tu ani týž stav organismu, jenž se mění každou chvilkou a proto poměr k organismu, v němž jest vybavování, jest jiný, než při vnímání a může býti zcela opačný. Za to jsou tu v nervstvu stopy po jiných dojmech, v nichž uložen jest výsledek zkušenosti vlastní (ne pouze zděděné) a jež organismus také pozměňují. Každé vybavení pak jest v nějakém poměru také k těmto stopám, jež překážejí jeho postupu a jej určují, což se psychicky jeví reprodukcí představ dle zákona sdruženosti a podobnosti. Tím pak zabarvuje se představa zvláštním způsobem docela různým od přízvuku počitku, jest to už cit, který má ráz psychičtější jaksi, jenž jest základem dojmu aesthetického.

Zvláštní dojem citový některých počitků čichových, zrakových a sluchových, kouzlo tónů, symbolika barev, tajuplný účin vůní vysvětluje se tímto poměrem k dojmům předcházejícím, vlastně k jich stopám.

Snahový živel jevící se při vnímání pozorností, dostavuje se při představování opět obnovením reakčního pochodu v drahách motorických. Vybavují se tytéž pohyby svalové, jež při vnímání orgány smyslové dojmu akkomodovaly, a s nimi dostaví se totéž napětí, jež charakterisovalo stav vědomí. Známo jest, že nedovedeme si obraz něčeho na mysli vyvolati, aniž melodii nějakou reprodukovati, aniž bychom cítili v oku, jak se týče, v uchu jakýsi tlak. Ten tlak je reprodukce napětí pozornost působícího, ovšem jest to jen jaksi zbytek onoho stavu původního a nesmí se zaměňovati s pozorností úmyslnou, která vzniká teprv později. Avšak jsou zde dvě obměny reakce možny, které stávají se základem dalšího vývoje snahy. Jednak může reakce dojmem vzbuzená místo v dráhy motorické vypotřebovati se na vybavení jiných dojmů, po nichž v mysli zůstaly stopy; energie jindy v motorické dráhy přecházející a pozornost vzbuzující rozejde se ještě dříve než o ně zavadí v drahách sensitivních a způsobí rozruch mezi představami — na př. při vášnivých dojmech a tím dává vznik jiným výjevům psychickým.

Jednak zase může se vybavená reakce motorická státi sama novým popudem pro nervy periferické, novým předmětem vnímání. Tím odděluje se od ostatního pochodu a stává se novou představou, která s vybaveninou obsahovou sdružuje se opětně dle zákona současnosti. Tak se stane, že pohyby, jimiž původně dojem byl provázen a jichž jsme si nebyli vědomi, při vybavení za jistých okolností si uvědomujeme a tím poznání i světa vůkolního i vlastní činnosti rozhojňujeme. Na př. Mám-li dojem bolestný, jenž mne nutí ke všelikým odvratným pohybům nevědomým, jsem si vědom pouze snahy bolest odvrátiti. Vybaví-li se mi upomínka na dojem ten, jest možno, že bezděky i některé pohyby se opakují a poněvadž mysl není více zaujata starostí o odvrácení nepříjemných následků, všimnu si pohybů těch a spojím je s reprodukovaným dojmem, činím je jeho známkou, na základě jejíž zase určuji

stav vědomí s nimi spojený. Tak se konečně dodělám vědomého pohybu účelného, jenž je dalším krokem vývoje vůle.

Tyto tři činnosti zakládají všechno ostatní dění duševní a theoreticky je vysvětlují. Všechno dění jest vnímání a představování v rozmanitých podobách; všechno má tři stránky odpovídající třem stránkám počitku.

Avšak jako u počitku in theoria může se mysliti a ve skutečnosti doložiti, že jedna z těch stránek vyniká, tak také u činností duševních vůbec. Jsou zajisté počitky, při nichž stránka pocitová (obsahová) jest nejdůležitější jako u smyslů tak zvaných vyšších zraku a sluchu, a které tudy důležitost větší mají pro poznání světa vnějšího. Dále jsou počitky, při nichž moment citový jest přední, poněvadž následky jejich týkají se stavu organismu, jemuž buď značnou ujmu nebo značný prospěch způsobují, na př. tělové, chuťové a tepelné, kde na objektivování jich nezbývá času. Konečně jsou počitky pohybové, při nichž si uvědomujeme především činnost vlastní. Analogicky k tomu dělí se složitější činnosti duševní předně na *myšlení*, jehož účel jest poznávání vůbec, *cítění*, jehož účel jest vědomí blaha vlastního a *snahy* či *vůli*, kde jedná se o působení na svět vůkolní. Avšak i myšlení provázeno jest cítěním a snažením, i cítění týče se nějakého obsahu a přechází v čin, i snažení vycházejíc od nějakého obsahu nese se za nějakým účelem a jest zdrojem všelikých citů.

Podrobný vývoj toho všeho nemůže zde býti určen; naznačujeme jen, že v základech svých je dán elementem a základní činností vnímací a představovací. V ostatním odkazujeme, co se myšlení týče, na zákony associační, jakožto na dostatečné pro pochopení všech fásí jeho; co snažení a vůle se týče, na schema Spencerovo a částečně Bainovo. Co se týče citů dle našich názorů, přijde opět k platnosti schema Herbartovo, jehož definice přízvuku zbavená metafysických ouvazků obsahuje zdravé jádro, v němž obsaženo jest dělidlo citů a podstatný jich znak. To má býti nejbližším předmětem dalších úvah našich.

Über das psychologische Element.

Auszug aus der vorstehenden Abhandlung.

1. Unter Elementen sind die abstractesten und infolge dessen die einfachsten und allgemeinsten Grundbegriffe eines wissenschaftlichen Systems zu verstehen, bei welchen die Analyse Halt zu machen gezwungen wird, weil sich ihre aus empirischer Grundlage geschöpften Prämissen zur vollständigen Lösung des Problems der betreffenden Wissenschaft als ungenügend erweisen. Die Elemente bilden somit die Grundpfeiler eines unvollständigen Systems. Sie stehen gewissermassen in der Mitte zwischen der zu erklärenden Erscheinungswelt und dem Probleme, welches in die nebelhafte Sphäre der metaphysischen Speculation hineinragt. Von der Erscheinungswelt führt zu den Elementen der solid gebaute Weg einer Induction; von den Elementen wäre zu dem Probleme die Bahn für Hypothesen frei — wenn hier nicht die Rücksichten auf den Gesammtbau des menschlichen Wissens bestimmend wirkten, welche den Zusammenhang aller wissenschaftlichen Resultate gebietend erheischen. Die Anforderungen, welche für die Elemente als Endziel der wissenschaftlichen Analyse entstehen, nennen wir *logische*; diejenigen, welche sich aus ihrem Verhältnisse zum Probleme ergeben, *philosophische*.

2. Die Psychologie ist empirische Wissenschaft. In der Erfahrung sind gewisse Erscheinungen gegeben, welche wir als psychisch bezeichnen und welche den Gegenstand der psychologischen Analyse bilden. Doch das Psychische selbst, d. h. das Substrat der psychisch genannten Erscheinungen ist nicht gegeben und darf nicht a priori aus fremdartigen speculativen Prämissen deduciert werden, es bildet also das Problem der Psychologie und diese ist somit gezwungen sich mit Elementen zu begnügen, bevor sie zur Lösung ihres Problems — des Wesens der Seele — schreiten kann. Von der Beschaffenheit der Begriffe, welche als psychologische Elemente aufgestellt werden, hängt der ganze Bau ab, an ihnen lassen sich die Resultate der angewendeten Methoden prüfen und die fast trostlose Zerfahrenheit der psychologischen Theorie, die Unsicherheit der Terminologie, die Unzahl von Richtungen erklären sich eben aus der Unsicherheit in den Cardinalfragen, welche die Elemente betreffen. Zur Klärung der Situation in dieser Hinsicht soll die gegenwärtige Abhandlung beitragen.

Zuerst müssen Eigenschaften festgestellt werden, welche das psychologische Element haben soll. Den oberwähnten logischen Anforderungen muss dasselbe unbedingt entsprechen: es soll unmittelbar aus gegebenen Thatsachen inductiv gewonnen werden, jede speculative Beihilfe ist ausgeschlossen. Derjenige Begriff, welcher sich zur Erklärung des psychischen Geschehens nur unter Zuhilfenahme metaphysischer Voraussetzungen eignet, ist kein richtiges Element.

Das philosophische Postulat lautet, dass das Psychische im Zusammenhange mit den übrigen Erscheinungen begriffen werden soll; doch es muss früher geprüft werden, ob sich daraus bindende Consequenzen ziehen lassen, welche bei der Herausfindung der Elemente massgebend wären, denn dem Postulate des allgemeinen Zusammenhanges steht die empirische Thatsache des psychischen Parallelismus gegenüber. Es ist also die Frage zu beantworten, ob sich dieser Parallelismus auf Grund des Causalprincipes und der Evolutionstheorie a priori erklären lässt.

3. Die Prüfung des Causalprincips ergibt ein negatives Resultat. Die Causalität ist ein nothwendiger Hilfsbegriff unseres Denkens; sie verändert und vervollkommnet sich mit dem Denken und wird dem Gegenstande der Denkthätigkeit entsprechend modificiert: folglich hat sich der Begriff der Causalität den Eigenthümlichkeiten der psychischen Thatsachen anzupassen und nicht umgekehrt.

4. Die Evolutionstheorie könnte mit ihren Consequenzen nur in dem Falle für das psychologische Element massgebend sein, wenn sich auf dem Gebiete des Psychischen irgend ein Phänomen auffinden liesse, welches die Kluft zwischen dem Psychischen und Physischen überbrückt und den Zusammenhang beider Gebiete wenigstens in einer Richtung verbirgt. In diesem Falle müsste das psychische Element die Thatsache des Parallelismus im Sinne der Evolutionstheorie auffassen.

Eine solche Thatsache ist uns im Instinct gegeben.

5. Um den Instinct zu charakterisieren, müssen wir von seinen Erscheinungen im psychischen Leben des Menschen ausgehen und den Unterschied desselben von der Willensthätigkeit feststellen; denn im Thierreiche ist er uns nur als Analogie gegeben und ist der directen Beobachtung unzugänglich. Auch würde uns die Frage nach dem geheimnisvollen Factor, welcher instinctive Thätigkeiten verursacht, auf den schlüpfrigen Boden der metaphysischen Hypothesen verleiten.

Auf diese Weise erhalten wir zwei charakteristische Merkmale des Instincts: unbewusste Zweckmässigkeit und mechanische Nothwendigkeit, mit welcher das Individuum dem Instincte unterliegt so wie die leblose Materie den Naturgesetzen.

Durch die erste Eigenschaft verbindet der Instinct das Unbewusste mit dem Bewussten beim Menschen und bei Thieren; denn die instinctiven Thätigkeiten werden bewusst und willkürliche Thätigkeiten werden instinctiv. Durch die andere Eigenschaft verbindet der Instinct das Organische mit dem An-

organischen. Es ist also der Schluss berechtigt, dass sich das Psychische nicht nur *auf* dem Physischen, sondern vielmehr *aus* ihm entwickelt hat.

Natürlich ist dies nur ein Wahrscheinlichkeitsschluss, aber immerhin wichtig genug, um sich bei der Festellung des psychologischen Elementes Geltung zu verschaffen. Das psychologische Element muss diesem Umstande Rechnung tragen, es muss mit dem Instincte zusammenhängen.

6. An der Hand der eben gewonnenen Merkmale des psychologischen Elements können wir uns in der Geschichte der Psychologie und im gegenwärtigen Entwicklungsstadium umsehen, um die als Elemente aufgestellten Begriffe zu prüfen.

In der von uns (nach Ribot) metaphysisch genannten Phase der Psychologie, wo sie vom philosophischen Systeme vollständig abhängig war, als dessen Theil sie galt, kann von Elementen in unserem Sinne keine Rede sein. Der Begriff der Seele wurde speculativ im Zusammenhange mit anderen Grundbegriffen des etwaigen philosophischen Systems festgestellt und aus ihm die Gesetze des psychischen Lebens deduciert, sodass die Erklärung in Anpassung der Phänomene zu jenem Grundbegriffe bestand. Erst seit dem Durchbruche des Empirismus gewöhnte man sich auf speculative Beihilfe zu verzichten und indem man die Arbeit von unten hinauf inductiv unternahm, gelangte man zu Elementen. Als Vorläufer der empirischen Elemente sind in der metaphysischen Phase die Seelenvermögen zu betrachten. Sie repräsentieren überhaupt die einzige wissenschaftliche Errungenschaft der ganzen langen Periode seit Aristoteles bis zu Locke und Herbart, welche inmitten der speculativen Überfluth standhielt und von den Empirikern als Nachlass übernommen werden konnte. Die Seelenvermögen sind die Frucht der Classification der Erscheinungen, sind die allgemeinsten und einfachsten Classenbegriffe und man brauchte nur, sie von ihren metaphysischen Attributen loszulösen, um sie als Elemente aufstellen zu können. In dieser Weise fand auch der Übergang zum Empirismus statt, natürlich nicht auf einmal, sondern nach und nach.

Im Allgemeinen wurde die durch die Seelenvermögen zustande gebrachte Dreitheilung der psychischen Phänomene acceptiert; von verschiedenen Benennungen stabilisierten sich die Namen Vorstellung, Gefühl und Wille (Streben) und es wurde vor allem versucht, die durch dieselben bezeichneten Erscheinungen auf ein gemeinsames Princip zu reducieren und sowohl mit der Thatsache des psychischen Parallelismus als auch mit den Resultaten der rasch fortschreitenden und exact gewordenen Naturwissenschaft in Einklang zu bringen. Daraus ergab sich eine Reihe von verschiedenartigen Elementen, welche wir zu untersuchen haben.

7. Die Vorstellung kann nicht als Element gelten, denn es ist Keinem von den Vertretern des Intellectualismus und Associanismus gelungen, aus der Vorstellung auch den Willen und das Gefühl herzuleiten. Dabei können sie ihre empirischen Abstractionen nicht von speculativen Attrributen freihalten. Von den älteren Intellectualisten ist es selbstverständlich und Volk-

mann gesteht das bezüglich des Herbartschen Systems ausdrücklich zu (I³ 21). Überhaupt leidet die Herbartsche Theorie an inneren Widersprüchen infolge des verfehlten Ausgangspunktes. Spencer's Ansicht, dass alle Zustände des Bewusstseins Vorstellungen sind und dass alles psychische Geschehen durch Associationsgesetze zu erklären ist, scheitert an dem Versuche, die Willenserscheinungen zu erklären. Die Erinnerungsvorstellung einer Bewegung spielt zwar in der Entwickelung des Willens eine wichtige Rolle, doch ist der Wille deswegen noch keineswegs eine blosse Vorstellung; denn die Vorstellung von einer Bewegung ist etwas anderes als das Bewusstwerden des entsprechenden inneren Zustandes.

8. Auch in der Modification als Empfindung kann die Vorstellung nicht als Element gelten und auch nicht die Empfindung im Sinne der modernsten materialistischphysiologischen Psychologie (Münsterberg, Ziehen). Das Streben, alle psychischen Erscheinungen auf Empfindungen zu reducieren, wird theils mit Wundt's Einwendungen bekämpft, theils geltend gemacht, dass es zwar möglich und wichtig ist die das Fühlen und Streben begleitenden Nervenprocesse aufzufinden, dass es aber nicht erwiesen ist, alle diese Processe seien gleichartig und haben gleichartige Bewusstseinszustände zu Folge. Es geht also nicht an, sie mit einem Namen zusammenzufassen.

9. Das Gefühl als primären Bewusstseinszustand zu betrachten, widerspricht empirischen Thatsachen, welche Wundt (Vierteljahr. für wiss. Philosophie III.), Höffding (Psychologie in Umrissen, deutsche Ausgabe S. 126) und Külpe (Viertelj. XI.) anführen. Palacký gibt dem Worte Gefühl einen zu weiten Inhalt, indem er es fast mit dem Bewusstsein und Selbstbewusstsein identificiert, und Cohenn, dessen Ansicht ohne Zusammenhang mit übriger Theorie skizziert ist, sieht Gefühlsmomente da, wo andere, und auch wir, Qualität zu sehen glauben.

10. Beneke und Fortlage, welche die Strebungen als Element aufstellen, sind gezwungen zur metaphysischen Hypothese der unbewussten Vorstellungen Zuflucht zu nehmen. Der Begriff des Schopenhauerschen und Hartmannschen Willens muss natürlich a limine abgewiesen werden.

11. Aus ähnlichen Gründen können auch nicht bloss zwei Elemente angenommen werden, sodass das Gefühl entweder in der Empfindung oder in der Strebung aufgienge. Die von Aristoteles herrührende Unterordnung des Gefühls unter die Kategorie der Strebungen (ὄρεξις) wurde in der bei Hume, Reid, Brown vorkommenden Dichotomie (active und passive Seelenzustände) wiedererneuert; beruht aber auf einem bloss äusserlichen Eintheilungsgrunde. Wenn Waitz den Willen als Verbindung des Gefühls mit der Vorstellung erklärt, so steht dieser Auffassung die Thatsache gegenüber, dass wir nicht nach Allem streben, was angenehm war. Steinthals Ansicht ist in der Erklärung des Bewusstseinszustandes concentriert, welchem wir mit den Worten: »Ich will schwimmen« Ausdruck verleihen. Wenn hier der Willensimpuls, welchen wir fühlen, nichts anderes ist, als ein Streben der Vorstellung des Schwimmens nach Verbindung mit der Empfindung des Wassers und der Schwimm-

bewegungen: was ist eben dieses Streben der Vorstellung? und worin besteht der Willensimpuls, wenn ich sage: Ich will *nicht* schwimmen? Lipps erweitert überflüssigerweise den Begriff der Empfindung und der Vorstellung auf alle Bewusstseinszustände und das dem Gefühle und dem Willen gemeinsame Merkmal, dass sie nämlich in anderem Verhältnisse zur Aussenwelt stehen als die Vorstellung, begründet keineswegs ihre Artverwandtschaft und ihren Artunterschied gegenüber der Vorstellung.

12. Die Eintheilung Brentano's leidet an der falschen Auffassung des Begriffes der inneren Gegenständlichkeit, welche die psychischen Phänomene kennzeichnen soll. Es ist nicht wahr, dass jede psychische Thätigkeit einen Gegenstand intentional enthält in dem Sinne, dass sie sich an einen äusseren Gegenstand bezöge. Die Gefühle lassen sich keineswegs diesem Postulate unterjochen. Schon die sprachliche Bezeichnung für den Gefühlston und den Schmerz schliesst die Beziehung zur Aussenwelt aus, welche erst nachträglich durch Denkthätigkeit hinzutritt. Die Anstrengung B.'s, auch hieher die Beziehung auf einen Gegenstand hineinzuinterpretieren, artet in augenscheinliche Unrichtigkeiten aus. Er will uns begreiflich machen, dass der Gefallen an einem Wohlklange eigentlich ein Gefallen *am* Hören ist, als ob das Hören nicht schon ein psychischer Vorgang wäre; oder bezieht das Kind den Eindruck auf die Schallwellen, von denen es keine Ahnung hat?

Deswegen muss sein Eintheilungsgrund: die Art der Beziehung zum Gegenstande, zu Widersprüchen führen. Das Gefühl wird den Phänomenen der Liebe und des Hasses (= Strebungen) untergeordnet und als neues Element wird das Urtheil aufgestellt. Am Urtheil findet B. ein Moment, welches es in anderer Beziehung zum Gegenstande erscheinen lässt, als es bei der Vorstellung der Fall ist, nämlich, dass wir den Gegenstand entweder anerkennen oder verneinen. Das ist offenbar ein Gefühlsmoment, welches durch das Verhältnis der Urtheilsthätigkeit zu früheren Eindrücken, speciell zu unserer Überzeugung entsteht, welches bei der Vorstellung an und für sich nicht zu finden ist. Da nun B. dieses Momentes wegen das Urtheil von der Vorstellung trennt und wegen des mit der Vorstellung gemeinsamen Merkmales zu den Strebungen nicht rechnen kann, bleibt ihm nichts anderes übrig, als das Urtheil für selbständiges Phänomen zu erklären.

Als Beweis führt er unter anderen auch den Umstand an, dass sich das Urtheilen durch Reproductionsgesetze nicht erklären lässt. Doch mit Unrecht. Die primitive Form des Urtheilens haben wir in der Reproduction eines Associationscomplexes zu suchen, dessen Theile sind: *a*) Vorstellung eines Gegenstandes, *b*) das ihm zugehörige Wort als Schallvorstellung, *c*) die Bewegungen der Sprachorgane. Die Wahrnehmung eines Gegenstandes reproduciert nicht nur die beiden ersten Theile, sondern auch den dritten; das reproducierte Wort wird entweder ausgesprochen (der Intensität des Eindrucks gemäss) oder es bleibt bei blosser Tendenz zum Aussprechen. Das beim Anblicke eines Gegenstandes gesprochene Wort bedeutet mit entsprechenden Gesten begleitet etwa: Dies ist *A*, und daraus lassen sich alle Urtheilsformen deducieren.

Desgleichen ist *B.'s* Behauptung nicht stichhältig, dass alle Urtheile Existentialurtheile seien; denn das Wort *ist* hat eine andere Function und Bedeutung in den sogenannten thetischen Urtheilen, als in den echten Existentialsätzen. Etwas anderes bedeutet: Es donnert als: Der Donner ist, etwas anderes: hier ist ein todter Mensch als: ein todter Mensch ist.

13. Als Resultat dieser kritischen Umschau ergibt sich, dass weder Vorstellung noch Gefühl und Wille allein als Element gelten können, da sich aus keinem dieser Begriffe die übrigen ableiten lassen; dass es ferner unmöglich ist bloss zwei Elemente anzunehmen und neue Classenbegriffe als selbständige Phänomene aufzufinden. Vorstellung, Gefühl und Strebung sind die höchsten Classenbegriffe und sind einander coordiniert: das psychologische Element muss auf Grund derselben aufgestellt werden.

Nun ist doppelte Möglichkeit: entweder sind die erwähnten Begriffe selbständige Entwicklungsstufen des Psychischen, sodass sie drei selbständige Erscheinungsgruppen bilden; oder haben sie sich aus einem gemeinsamen Grundphänomene entwickelt.

Entscheidend sind hiefür zwei empirische Thatsachen:

1.) Alle psychischen Phänomene weisen drei Seiten auf, von denen jede einem der höchsten Classenbegriffe entspricht. Jedes psychische Phänomen kann von einer Seite betrachtet sowohl der Vorstellung, als auch dem Gefühl und den Strebungen untergeordnet werden. Denn zuerst sind alle Phänomene Thätigkeiten, haben also eo ipso das Strebungsmoment; Vorstellung, Gefühl und Wille sind Abstractionen, denen in der Erfahrung keine Erscheinung entspricht. Zweitens ist jede Thätigkeit in irgend einem Verhältnisse zum körperlichen Organismus und zum Gemüth, unter welchem wir das Resultat früherer Erfahrung begreifen, insoferne es die psychische Thätigkeit beeinflusst; darin liegt der Gefühlston der betreffenden Thätigkeit. Drittens hat jede Thätigkeit einen Zweck, welchen wir vorstellen.

2.) Nie kommen in unserem Bewusstsein blosse Vorstellungen oder Gefühle oder Strebungen vor. Man hat aus den Fällen der Analgie und Anästhesie schliessen wollen, dass der Schmerz durch Reizung eigener Nerven entsteht und infolge dessen auch selbständig im Bewusstsein auftreten kann; doch sind die bezüglichen Beobachtungen so unsicher, dass nicht einmal eine absolute Analgie oder Anästhesie constatiert werden konnte.

O. Külpe's Meinung, dass die vegetativen Processe empfindungsfreie Schmerzeindrücke verursachen, findet bei Lehmann (Gefühlsleben § 65) entsprechende Zurückweisung.

Die Existenz tonloser Empfindungen kann nicht das selbständige Auftreten der Empfindungen im Bewusstsein begründen. Wenn dies nach Wundt's Äusserung, dass zwischen dem Angenehmen und Unangenehmen ein stetiger Übergang stattfindet und folglich ein neutraler Nullpunkt als Grenze beider Gefühlstöne anzunehmen ist, scheinen sollte, so kann man einwenden, dass ein Nullpunkt eben eine Null in Wirklichkeit ist.

IV.

Weil die Erscheinungen des Traumes, der Hypnose u. dgl. als abnormale Bewusstseinszustände nur auf Grund der normalen, allen möglichen Beobachtungsmethoden zugänglichen Erscheinungen erklärt werden müssen, können sie nicht den Beweis für selbständiges Auftreten der Vorstellungen liefern.

Unter solchen Umständen muss als psychologisches Element Etwas angenommen werden, was alle drei Seiten der psychischen Erscheinungen im Keime enthält.

14. Demgemäss stellen wir als psychologisches Element denjenigen Bewusstseinszustand auf, welcher durch äusseren Reiz erregt wird und im Bewusstwerden einer Qualität, eines Gefühlstones und motorischer Reaction besteht und welchen wir zum Unterschiede von der Empfindung Sensation nennen wollen. Der ganze Vorgang hat drei Theile: einen physischen, physiologischen und psychischen. Der physische Theil besteht in einem äusseren Vorgang, welcher eine Veränderung im Nervensystem zur Folge hat. Der physiologische Theil ist die Nervenaffection, welche im Sensorium beginnt, zum Gehirn oder einem Ganglion geführt wird und von hier aus in die motorischen Bahnen übergeht. Sie verläuft also im Nervenbogen.

Das psychische Correlat dieses Vorganges ist dann ein Bewusstseinszustand, in welchem wieder drei Momente zu unterscheiden sind: Qualität, Gefühlston und ein Rudiment des Strebens als psychisches Correlat der motorischen Reaction. Durch die Hinzufügung dieses dritten Momentes unterscheidet sich unsere Sensation von dem üblichen Begriffe der Empfindung und wir glauben, dass diese Ergänzung sowohl logisch als auch empirisch nothwendig ist und dass dadurch die psychologische Theorie nur gewinnt.

Durch die Annahme eines Rudimentes der Strebung schon beim primären Bewusstseinszustande erhält der allgemein anerkannte Gefühlston erst den wahren Sinn; denn dem Begriffe der Zweckmässigkeit der Naturerscheinungen entspricht nicht das blosse Bewusstwerden der Schädlichkeit oder Vortheilhaftigkeit des Eindruckes, der Angemessenheit oder Unangemessenheit desselben, sondern erst die Tendenz den vortheilhaften Eindruck auszunützen und den schädlichen abzuwehren. Diese Tendenz äussert sich nach aussen durch entsprechende Reflexbewegungen und nach innen durch Bewusstwerden ihrer selbst. Diese Tendenz lässt sich auf dem ganzen Gebiete des Psychischen von dem Begriffe des Angenehmen und Unangenehmen nicht trennen, es ist also nur logische Consequenz, wenn wir sie auch im ersten Stadium voraussetzen. Ferner fordert das Gesetz der Energie unabweislich eine Reaction im Nervenbogen. Den psychischen Zustand können wir nicht für genügende Umsetzungsart der Nervenenergie halten; denn dieser Annahme steht der Parallelismus des Psychischen und Physischen entgegen; wogegen durch den Nervenbogen schon der Weg vorgezeichnet ist, den die Energie anzuschlagen hat, um wieder in die Aussenwelt zu gelangen. Wenn also die motorische Reaction von dem ganzen Processe nicht zu trennen ist, muss auch ein psychisches Correlat derselben angenommen werden. Es fehlt übrigens nicht an Andeutungen bei

einzelnen Psychologen, welche für unsere Ansicht verwerthet werden können. Steinthal schreibt z. B. der Vorstellung eine motorische Kraft zu, Horwicz verbindet des Streben mit Gefühl, sonst könnte er das letztere für primäres Phänomen nicht halten u. A.

15. Das so ausgestattete Element entspricht allen Anforderungen, welche wir im Vorangehenden festgestellt haben.

1.) Es ist rein empirisch auf inductivem Wege gewonnen, weil es auf der als richtig anerkannten Dreitheilung der psychischen Phänomene basiert, der Beschaffenheit der psychischen Vorgänge entspricht und dem Parallelismus gehörige Rechnung trägt.

2.) Es enthält keine metaphysische Hypothese, durch welche der Lösung des Problems der Seele vorgegriffen wäre. Die physiologischen Begleiterscheinungen kommen vollständig zur Geltung, ohne dass die Grenze der psychischen Erfahrung überschritten worden wäre. Der causale Nexus wird, soweit seine Anforderungen im Psychischen berücksichtigt werden dürfen, durch Hinzunahme der motorischen Reaction aufrechterhalten.

3.) Es repräsentiert die erste Stufe des seelichen Lebens. Die Thätigkeit, durch welche Sensationen zustande gebracht werden, ist Empfinden (Percipieren im Leibniz'schen Sinne). Während dieser Thätigkeit hat das Individuum ein Bewusstsein, dass etwas mit ihm geschieht; die Eindrücke unterscheidet es zwar qualitativ von einander, aber sie gestalten sich zu keiner deutlich gegliederten Vorstellung von der Aussenwelt; ferner ist sich das Individuum seines eigenen Zustandes bewusst, in welchen es durch den äusseren Eindruck versetzt wurde, und infolge dessen fühlt es sich zum Gegenstande hingezogen oder abgestossen. So kommen alle drei Momente der Sensation zur Geltung.

Annähernd können wir uns diesen Zustand des reinen Empfindens vorstellen, wenn wir uns unsern eigenen Zustand vergegenwärtigen, in welchem wir uns befinden, wenn wir z. B. aus völliger Dunkelheit in ein hell beleuchtetes mit lärmender Gesellschaft gefülltes Gemach eintreten. Da fliesst uns alles sozusagen zusammen, die Conturen der Gegenstände werden verwischt, wir hören, wir sehen, aber wir wissen nicht was; dabei haben wir unangenehmes Gefühl und es kommt uns vor, als ob uns etwas abstossen würde; deswegen machen wir unwillkürlich abwehrende Bewegungen.

Eine andere Analogie bieten die in der Erfahrung eines jeden Menschen häufigen Fälle, wo wir in Gedanken versunken bei offenen Augen zu träumen scheinen. Auch das Bewusstwerden der durch vegetative Thätigkeit unseres Körpers entstandenen Eindrücke ist fast nur reines Empfinden ohne deutliche Qualität.

Somit ist die Sensation auch empirisch begründet.

4.) Unser Element hängt auch dem Cap. 5 gemäss mit dem Instincte zusammen; denn das Empfinden ist instinctiv; es weist beide charakteristische Merkmale des Instinctes auf: sowohl die unbewusste Zweckmässigkeit, welche sich im Gefühlston und in der unwillkürlichen motorischen Reaction kund

gibt, als auch die Nothwendigkeit, welche durch die ererbte Nervenconstruction bedingt ist.

16. Die Sensation besitzt keine Intensität in dem Sinne, wie sie bei der Empfindung gewöhnlich angenommen wird und welche zu psychophysischen Zwecken verwertet werden könnte. Die Intensität hat nur der Reiz und jedem qualitativ gleichen aber intensiv verschiedenen Reize entspricht ein eigener Bewusstseinszustand. Weil aber die Intensität vom Reize auf den Seelenzustand übertragen wird, entstehen unnützerweise verschiedene Collisionen, welche auch für die Theorie nachträglich sind. Um das zu vermeiden, wäre es rathsam, die intensiv scheinenden Unterschiede der psychischen Phänomene mit anderen passenden Worten zu benennen.

17. Aus der Sensation lassen sich alle entwickelteren Seelenerscheinungen ohne Zuhilfenahme neuer Hilfsbegriffe und Hypothesen ableiten. Die Annahme des Rudiments der Strebung erleichtert die Entwicklung der Willensthätigkeit.

Aus dem Empfinden entsteht Wahrnehmen durch zweckmässige Synthese einzelner Sensationen (Wundt); der Gefühlston verliert dabei an seiner teleologischen Bedeutung; denn nur solche Sensationen gehen in Verbindungen ein, welche angenehm sind. Ist einer der Bestandtheile schmerzhaft, so ist jede Wahrnehmung unmöglich. Doch durch die Entwicklung der Wahrnehmungsthätigkeit bildet sich neue Grundlage für den Gefühlston, welcher dann das Verhältnis der Eindrücke zu früheren angibt. Es verbleiben nämlich nach denselben Spuren im *Nervensystem,* welche das Wiedererkennen und die Reproduction ermöglichen. Jeder Eindruck ist nun der Gesammtheit dieser Spuren angemessen oder unangemessen, und dadurch ergibt sich ein neuer Gefühlston, welcher in Reproductionen sich äussert.

Die motorische Reaction gestaltet sich beim Wahrnehmen und Vorstellen zur Aufmerksamkeit, d. h. zu jenem Bewusstseinszustande, welcher die Begleiterscheinung der gesteigerten Innervation der Muskelbewegungen ist, welche auf die Ausnützung eines angenehmen Eindruckes gerichtet ist.

Das sind die Grunderscheinungen und aus diesen lassen sich die entwickelteren Erscheinungen in der in neuerer Psychologie üblichen Weise erklären.

(Die numerierten Absätze entsprechen den Capiteln des böhmischen Textes.)

OBSAH.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 07046 1051

